

8931

INFO-
TÁRSADALOM-
TUDOMÁNY

Külgazdaság: a magyar gazdaság megváltója? • Külgazdasági politikák és stratégiák: kényszerpályák vagy választási lehetőségek? – szembesülés a külgazdaság-elméletekkel – külgazdaságpolitikai típusok – a külgazdasági stratégia fő kérdései • Magyarország külkereskedelme a 19–20. században: a védett regionális piacok csapdája – a Monarchia piaca „megvédte” Magyarországot a világpiaci alkalmazkodástól – Magyarországra „részakadtak” a világpiaci feltételek – a világválság és a német „Großraumwirtschaft” – KGST: újabb zárt regionális rendszer • Magyar külgazdasági stratégia a kilencvenes évek elején – társadalmi-gazdasági keretek, külső feltételek – stratégiai célok a külgazdaságban – külgazdasági stratégia és növekedési pálya váltás – külgazdasági súlypontváltás • Kelet-európai gazdasági kapcsolataink a KGST után – az előzményekről dióhéjban – makroszintű megrázkódtatások – mire is térünk át? – a regionális együttműködés kérdőjelei • Vigyázó szemetek mire is vessétek? – a hagyományos nemzetközi munkamegosztás működési sajátosságairól – a geopolitikai földcsuszamlás és a magyar gazdasági reorientáció – a nyugati export felútásának külső feltételeiről – lehet Magyarországnak úttörő szerepe a rendszerváltásban? – már kint, de még nem bent • Gyors felzárkózási kísérletek: a távol-keleti országok tapasztalatai – a gazdaságpolitikai célrendszerek fő vonásai – fejlesztési és visszafejlesztési súlyképzés – a nemzetközi munkamegosztásba kapcsolódás jellegzetességei

INFO-Társadalomtudomány

15. szám (1990. december)

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia

Szerkesztőbizottság:

Enyedi György (elnök), Erős Ferenc, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc, Pálné Kovács Ilona, Schlett István, Tamási Péter (felelős szerkesztő), Tóth Pál Péter

A szerkesztésben közreműködött: Hábermann Gusztáv

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Arany János u. 1. 407.

Telefon: 111-38-99

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy tömören és olvasható formában megírt cikkekkel gyorsan informáljuk a társadalomirányításban résztvevő döntéshozókat az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Lapunk nyilvánossá válásával lehetőség nyílt arra, hogy a magyar társadalom iránt érdeklődő olvasók szélesebb köre is hozzáférhessen az egy-egy aktuális témát többoldalúan megközelítő tematikus számokhoz. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejezni. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai táblázatokkal és válogatott bibliográfiával.

Tematikus számainkkal fel kívánjuk hívni a figyelmet néhány fontos területre, amelyekkel eddig – úgy tűnik – nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal a kiemelt témákban tudományos háttéranyagot nyújtani és ezáltal is hozzájárulni ahhoz, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalmi gyakorlat közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni tudományos felfogását tükrözik.

A szerkesztőség

Lapunk 1989 januárjától – visszamenőleg is – megvásárolható, illetve előfizethető a szerkesztőségnél.

Tartalom

Külgazdaság: a magyar gazdaság megváltója? <i>Enyedi György – Tamási Péter</i>	3 ✓
Külgazdasági politikák és stratégiák: kényszerpályák vagy választási lehetőségek? <i>Kozma Ferenc</i>	7
Magyarország külkereskedelme a 19–20. században: a védett regionális piacok csapdája <i>Berend T. Iván</i>	19 ✓
Magyar külgazdasági stratégia a kilencvenes évek elején <i>Kádár Béla</i>	27
Kelet-európai gazdasági kapcsolataink a KGST után <i>Szegvári Iván</i>	41
Vigyzó szemetek mire is vessétek? – Tézisek a magyar gazdaság nyugati kapcsolatairól <i>Rácz Margit</i>	51
Gyors felzárkózási kísérletek: a távol-keleti országok tapasztalatai <i>Losoncz Miklós</i>	63
Statisztikai táblázatok	71
Válogatott bibliográfia	81
Kutatási információk	85

Külgazdaság: a magyar gazdaság megváltója?

Miközben Magyarország gazdasága a szakértők többsége szerint a csőd szélén áll, a külgazdaságot egyre többen emlegetik az 1990-es év sikerágazataként. 1990-ben a nyugati relációjú aktívum az előzetes adatok szerint megközelíti az egymilliárd dollárt. Hogyan lehetséges ez? Mennyiben és hogyan járulhatnak hozzá a külgazdasági kapcsolatok a magyar gazdaság talpraállításához?

Ebben a számunkban Magyarország gazdasági külkapcsolatainak fontosabb területeit, azok változásait tekintjük át. A fő hangsúly a témát sokoldalúan, sokszor egymással ellentétesen megközelítő cikkekben a külkereskedelmen van, jóllehet a külgazdasági kapcsolatok ezen kívül még számos elemet tartalmaznak: a tőkekapcsolatoktól kezdve a közös vállalkozásokon át a multinacionális vállalatok jelenlétéig.

Külgazdasági kapcsolataink történetét tekintve: a 18. század végétől kezdve, amióta a magyar gazdaság fejlődésében a külgazdaság jelentősebb szerepet játszik, jellemző volt, hogy a magyar gazdaság egy nagy piacra „tapadt rá”, a külgazdasági kapcsolatok viszonylag szűk térre korlátozódtak. Mint ahogy azt Berend T. Iván kifejti (19–26. old), ez hosszú távú hatásában mindig „meg is védte” Magyarországot a világpiachoz történő alkalmazkodás kényszerétől. Ez a bezárkózás – amely egyébként az egyes korszakokban nem csak Magyarországra volt jellemző – részben az ország geopolitikai helyzetéből, szárazföldi jellegéből is fakadt. Geopolitikai helyzetünk viszont nem változott meg oly alapvetően 1989–90-ben, mint azt sokan feltételezik. A szoros gazdasági kapcsolat a közép-európai országokkal kézenfekvő lenne, és ennek erősítéséért több erőfeszítést kellene tennünk. E kapcsolatok szorosabbra fűzése azonban a jelenlegi helyzetben számos akadályba ütközik. Vannak jelek az egy nagy piacra tapadás – kényelmesnek tűnő – tradíciójának fenntartására is: csak a szovjet gazdaságot a német váltaná fel. Ám Németország gazdasági erejét nagyon le fogja kötni a volt NDK integrálása. Kérdés, hogy közvetlen térségünknel messzebbre is tudunk-e tekinteni? Bár e kis ország nyilván nem képes több tucat országban azonos intenzitású piacfeltáró munkát végezni, mégis elgondolkodtató, hogy „Kelet” szinte csak

a Szovjetuniót, „Nyugat” pedig elsősorban az Európai Közösséget jelenti. Mintha látókörön kívül esne például Kína és India, ahol közel 2 milliárd ember él, akiknek a – jelenleg ugyan még relatíve nem túl nagy volumenű árut felvevő – piacain nem is vagyunk teljesen ismeretlenek.

Természetesen nincs egyértelmű recept arra, hogy milyen külgazdasági stratégiát kellene követnünk. A különböző elméletekből más-más stratégiák, illetve megközelítések következnek. Ezek közül mutat be néhányat Kozma Ferenc írása (7–17. old.). A felzárkózási stratégiák is különböztek: más volt az észak-európai, más a dél-európai és ismét más a távol-keleti országok esetében.

A magyar külgazdasági stratégia főbb összetevőit elemzi cikkében Kádár Béla (27–39. old.), kiemelve az 1990-es esztendő pozitív folyamatait. A külkereskedelemben mindig fontos tényező a komparatív előnyök kihasználása, amelyek egyike a magyar munkaerő viszonylagos olcsósága. Sajnos, hazánkban azonosítani szokták az olcsó munkaerő fogalmát az alacsony bérfizetéssel, jóllehet a kettő egyáltalán nem ugyanaz. Az a munkaerő, amely alacsony bér mellett alacsony termelékenységssel dolgozik, nem tekinthető olcsónak. Az alacsony bér ráadásul ellehetetleníti a munkaerő megfelelő szintű reprodukcióját, s a humán erőforrások elvesztéséhez vezet.

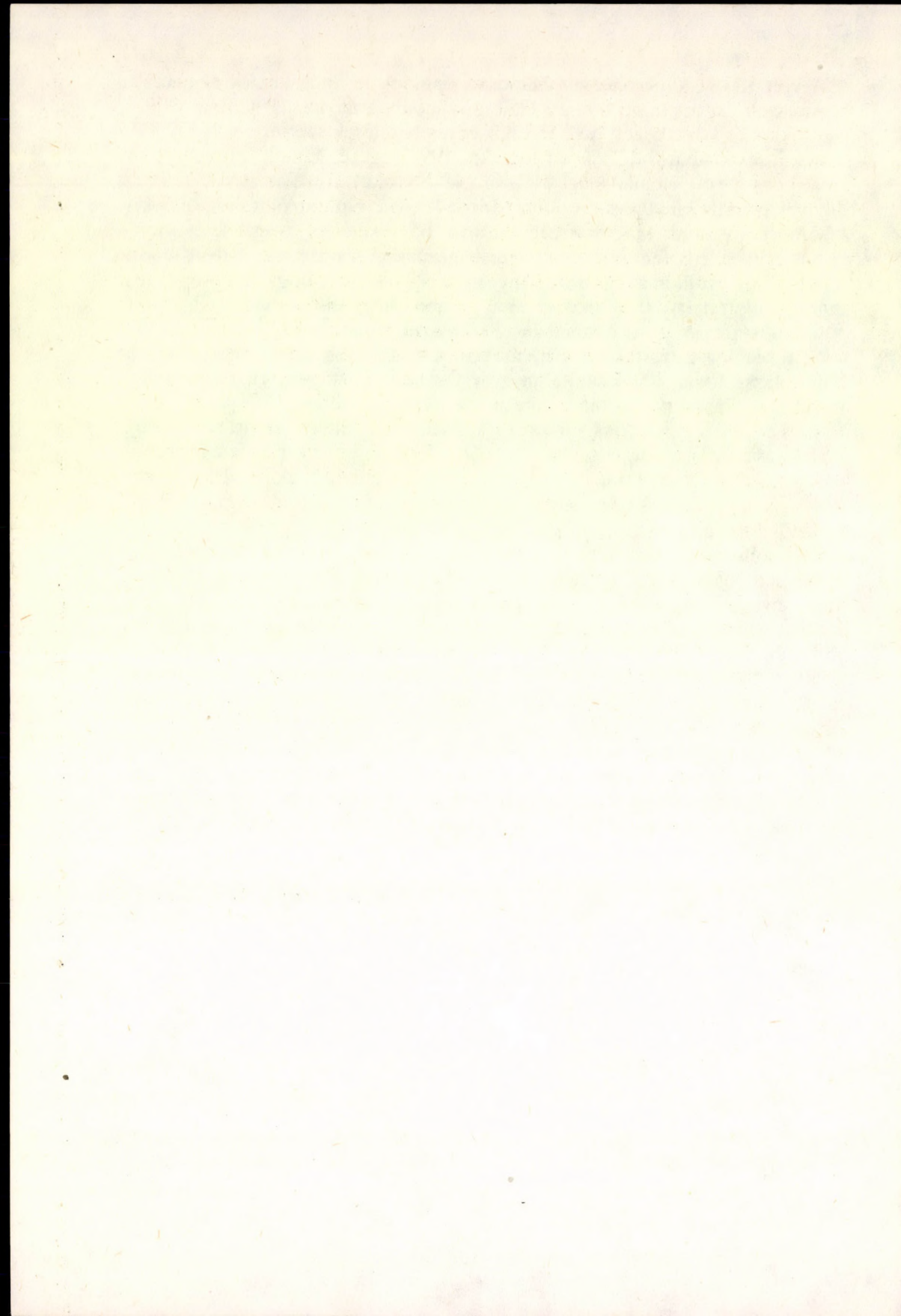
Nem véletlen, hogy a gyorsan felzárkózó távol-keleti országok nagy hangsúlyt fektettek az oktatásra–képzésre. S bár a távol-keleti társadalmi közeg erősen eltér a magyartól, néhány fontos tanulság mégis levonható. Losonczi Miklós összefoglalójában (63–70. old.) rámutat, hogy e térség országai exportoffenzívára alapozták gyors gazdasági felzárkózásukat. Exportoffenzívájukat azonban nem a meglévő termelési kapacitások kihasználásához, hanem a nemzetközi piac ismeretéhez és igényeihez igazították. Egy másik tanulság, hogy az exportoffenzíva jelentős állami tervezést és beavatkozást igényelt még ezekben a (későn fejlett) piacgazdaságokban is; ez különösen áll az átalakulóban lévő, még most is állami monopóliumok által uralt magyar gazdaságra. Az állami beavatkozásnak azonban piackonformnak kell lennie: a banki–pénzügyi szférán keresztül kell érvényesülnie szelektív hitelpolitikával, s nem automatikus segélyek, támogatások, nem a termelő szférába történő közvetlen állami beavatkozások révén. Hazánk adósságterhei exportoffenzívát sürgetnek; persze az országot előrelendítő kiszélesített bázisú exportoffenzíva nem minden csoportnak érdeke. Ellenérdekeltsége lehet a monopolhelyzetet élvező, eddig támogatott nagyvállalatoknak, továbbá a monetáris politikát befolyásoló egyes érdekcsoportoknak, amelyek jelentős exportsikerek esetén elveszíthetik befolyásoló, irányító pozícióikat.

Nagy kérdés: hová irányuljon az exportoffenzíva s milyen termelési háttérre támaszkodjon? Az irányok változtatása ugyanis nem egyszerű elhatározás kérdése, hiszen a külgazdaság technikai és szellemi infrastruktúrájának átalakítását is kívánja.

A volt KGST-kapcsolatok rohamosan épülnek le: még két évvel ezelőtt is a magyar export közel fele a KGST-országokba irányult; 1990 során 30%-os csökkenés következett be e téren, s egyes becslések szerint a volt KGST-relációjú exporthányad 25% alá fog esni 1991 végére. Ennek folyamatát és következményeit elemzi Szegvári Iván (41–50. old.), figyelmeztetve az események negatív kihatásaira is. Rácz Margit (51–62. old.) arról ír, hogy milyen lehetőségei vannak Magyarországnak arra, hogy keletről nyugat felé orientációt váltson, s integrálódjon a nyugati gazdasági rendszerbe. Rövid távon feltehetőleg problémát okozhat Magyarország számára, hogy az európai integráció előrehaladott állapotban van, továbbá hogy elsősorban az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában új recesszió mutatkozik.

Feltehetőleg túlzottak azok a várakozások, amelyek azt remélik, hogy a külgazdaság fogja átalakítani a magyar gazdaságot, hogy a „nyugati” piaci igények kikényszerítik a modernizálást, a szerkezetváltást. Valójában fordított a helyzet: világgazdasági integrációnknak előfeltétele a magyar gazdaság átalakítása. A kormány e sorok írásakor (1990 végén) még adós a piacgazdaság működéséhez, a külföldi tőke komolyabb érdeklődéséhez elengedhetetlen (s 1990 őszére ígért) alapvető törvények, mint a földtörvény, a koncessziós törvény stb. előterjesztésével. A külföldi piac – egyelőre úgy tűnik – nem kényszeríti ki a termékszerkezet átalakítását: megveszi elavult, alacsony feldolgozottságú termékeinket is. Ezt látszik alátámasztani 1989. és 1990. nyugati relációjú exportbővülése, amely azonban csak alacsony árak mellett volt megvalósítható. Az ilyen exportbővülés – különösen, ha a forintot újabb leértékeléseknek teszik ki – nem ösztönöz szerkezetátalakításra és olyan fejlődésre, amellyel a fejlett országoknak jelenthetnénk színvonalas konkurenciát. A termékszerkezet módosítása elemi érdekünk; nekünk kell erre rákényszerítenünk gazdaságunkat. E nélkül, a nagyobb külgazdasági forgalom csak az adósságnövelés és a költségvetési, deficit növekedésének forrása marad és a magyar gazdaságnak nem sok esélye lesz, hogy társuljon az Európai Közösséghez. A gazdaság átalakítása azonban a külföldi adósságteher nyomása alatt és a belföldi tőke hiányában aligha képzelhető el kizárólag saját erőből.

Enyedi György – Tamási Péter

Külgazdasági politikák és stratégiák: kényszerpályák vagy választási lehetőségek?

Kozma Ferenc

Ahhoz, hogy egy kormány reálisan meghatározhassa országa gazdaságának a jövő nemzetközi piacán elfoglalható helyét: (1) végig kell gondolni, hogy az adott hazai és nemzetközi gazdasági körülmények között *mekkora hasznot* remélhet az ország a külgazdasági kapcsolatok szélesítéséből-mélyítéséből és melyek azok az optimális változások, amelyek e hasznok realizálása felé vezetnek; más szóval: *szembesíteni kell a való helyzetet a külgazdaságelmélet általános igazságaival*, továbbá (2) ezen elméleti vizsgálat keretében végig kell gondolni a *gyakorlati gazdaságpolitikai lépéseknek* azokat a variánsait, amelyek mozgásba hozzák a hasznot hajtó erőket.

Szembesülés a külgazdaság-elméletekkel

A külgazdasággal foglalkozó elméletek alapvető kérdése: hogyan és miért alakul ki munkamegosztás és kereskedelem az egyes országok között és ki-nek előnyös ez? A 16–18. században a merkantilisták a kereskedelmet olyan zérus összegű játéknak tekintették, amelyben az egyik fél csupán a másik rovására nyerhet, s ezzel indokolták a kereskedelmi mérleg kiviteli többletét célzó állami beavatkozás szükségességét. Felfogásuk szerint az így létrejövő exporttöbbletet az adott országba beáramló aranypénz, a gazdagság egyetlen igazi formája ellensúlyozza, ekként gyarapítva a nemzet hatalmát és jólétét. Ezt a koncepciót a klasszikus közgazdaságtan cáfolta meg, amikor kimutatta, hogy a nemzetközi kereskedelem a résztvevő felek számára kölcsönösen előnyös is lehet.

Adam Smith gondolatmenete még csak azt bizonyította, hogy – hasonlóan az egyéni háztartáshoz – minden ország számára előnyösebb, ha külföldről szerzi be azokat a javakat, amelyek hazai előállítására nagyobb ráfordítást követelne.

A külkereskedelem klasszikus elméletét Ricardo öntötte abba a formába, amelyet azóta is alapvetőnek tekint a közgazdaságtan. A komparatív költség-

gek tana szerint, ha két ország között különböznek a javak termelésének költségarányai, akkor mindkét ország kisebb ráfordítással nagyobb jószágtermegre tehet szert, ha annak az árunak az előállítására szakosodik, amelynek termelésére viszonylag kevesebb munkát kell fordítania. Ricardo elméletében egyetlen termelési tényező létezett: a munka; ennek megfelelően az országok közötti kereskedelmet a munkatermelékenységek összehasonlításából származó arányok alapján elemezte. Ebben az elméleti keretben a külgazdaságból alapjában véve kétféle haszon húzható:

(1) „Tiszta árnyereség”, vagyis olyan bevételi többlet, amely *a nemzetközi piac egyenlenségeinek kitapogatásából*, tehát abból származik, hogy az árut a túlkínálat övezeteiből a kisebb kínálat övezeteibe szállítják, azaz olcsón vásárolnak és drágán adnak el. Ennek sajátos esete az, amikor a vásárlások a saját nemzeti munkáját leértékelő államok piacára koncentrálódnak, az eladások pedig a nemzeti munkát reálisan vagy felülértékelő államok piacán történnek: ez esetben a nyereség nem közvetlenül az árarány-differenciákból, hanem a valutaárfolyamok kedvező voltából adódik. Tiszta árnyereségre szert lehet tenni a piaci konjunktúra hullámzásai eredményeképpen is, de ezt nem lehet hosszú távú stratégiába építeni. Ha azonban a „tisza árnyereség” nem a konjunkturális hullámokra, hanem tartós monopolhelyzetből adódó egyenlőtlen cserére épül, ez már beépülhet a stratégiába.

(2) „Indukált haszon”, vagyis olyan, *magában a nemzetgazdaságban keletkező többletjövedelem*, amely létrejöttének *feltétele* az, hogy a honi gazdálkodás *ne* belső, hanem külpiacra irányuljon. Ilyen esetben nem más országokban megtermelt értéket szív át az adott nemzetgazdaság a kereskedelem, a termelési együttműködés, esetleg a pénzügyi kapcsolatok katalizálásával, hanem maga válik termelékenyebbé. A gazdasági külvilággal való érintkezés mintegy indukálja a termelékenységnövekedést.

Az „indukált hasznok” megszerzéséhez szükséges intézkedéseket nemcsak a szorosabban vett külgazdasági szférában kell meghozni, hanem mindenképp előtte a hazai gazdaság szerkezetében, műszaki színvonalában, rugalmasságában, kulturáltságában. Olyan feltételek közé kell helyezni a gazdaságot, hogy képes legyen érzékelni a külső hatásokat, helyesen reagálni azokra, véghezvinni a szükséges fejlesztéseket és céltudatosan kilépni a külső piacokra. Mindez a vállalkozóktól és a gazdaságpolitikától is előrelátást, befektetést, kockázatvállalást és mindeközben taktikai lépések sorozatát kívánja. Ezért az „indukált hasznokban” való gondolkodás a kül- és belgazdasági stratégiának egyaránt tipikus alkotórésze.

A későbbi elméletek – közöttük a legfontosabb: a svéd Heckscheré és Ohliné – lényegében a Ricardo által megfogalmazottakat általánosították, a munka mellett a tőkét is számbavéve termelési tényezőként. A svéd szerzők szerint valamely ország arra a termékre fog szakosodni, amelynek előállításához viszonylagos bőségben áll rendelkezésre a szükséges termelési tényező

(például a munka), míg a tőkeigényes javakat importálni fogja. Mindez persze az általános egyensúlyelmélet elvont feltételei között igaz csak ilyen egyszerű formában.

A valóságban a hatékonyság a *költségszint* és *árszint* különbségeként jelenik meg. Ha az árszintet a rövid távú árakból próbáljuk megállapítani, akkor mind a konjunkturális, mind a monopolhatások, mind az árfolyamok akkora hatással lehetnek rá, hogy nemcsak a mértékeket, de az előjeleket is kérdésessé tehetik. Ha viszont megvizsgáljuk a költségszintet, kiderül, hogy azt a termelőmunka hatásfokán túl a kitermelési járadékok, az eleven munka relatív (vagyis a termelékenységhöz viszonyított) költségei, a kamatszint, az adózás, a vámok stb. határozzák meg.

Amennyiben a valutaegységre eső ráfordítások „fizikai” és pénzértékben kifejezett kvantumai együtt jelennek meg, az összehasonlítás „pénzben” történik. Ez olykor megtévesztő is lehet. Ha például egy adott országban a munkaerő képzett, szorgalmas, de életkörülményeit tekintve igénytelen, ez azt eredményezi, hogy az eleven munka fajlagos költsége a munka termelékenységi színvonalához képest alacsony lesz. *Úgy tűnik, mintha* az emberek magas termelékenységgel dolgoznának, holott csak a fogyasztásuk alacsony. Ez megtévesztheti a gazdaságpolitikát: mivel az adott elevenmunka-költségszint mellett a termékek széles skálája és nagy tömege nyereséggel exportálható, konzerválódhat a műszaki színvonal, ami viszont komoly problémákat okozhat a külkereskedelemben, ha egy komolyabb világ gazdasági tendenciamódosulás következik be. Hasonló hatású lehet az is, ha a gazdaságpolitika, vagy esetleg az ár- és jövedelmi viszonyokra szélesebb körben kiható monopólium olyan jövedelemátcsoportosítást hajt végre, amely eltompítja a gazdálkodók érzékszerveit a világpiaci értékítéletek iránt. A szakemberek egy része a relatíve alacsony elevenmunka költséget egyszerűen besorolja a komparatív előnyök közé – azon a címen, hogy az egyik termelési tényező ára alacsony –, másik részük a nyomott lakossági életviszonyokat hajlamos olyan ideiglenes – nem indukált, hanem „tisztá árnyereség”-típusú – haszonként felfogni, amelynek nyereségét arra kell fordítani, hogy az ország a jövőben *ne legyen rászorulva* állampolgárai kimagasló áldozatvállalására, még a külpiaci sikerek érdekében sem.

Nincs továbbá teljes egyetértés a különböző elméleti irányzatok között abban, hogy a komparatív típusú haszonkeresés az *egyetlen* módja-e az indukált előnyökre való törekvésnek. Azok, akik hajlamosak a komparatív előnyszerzést (e sorok írójával együtt) az *egyk* induktív előnyszerzési módként felfogni, leggyakrabban két módszerről tesznek említést. Az egyik a *technológiatranszfer* hatása az átvevőre, a másik a *technológiai specializáció* (vállalati szintű fejlesztési és gyártási együttműködés) hatása egyfelől a termék- és gyártásfejlesztés meggyorsítására, másfelől a gyártás tömegszerűségének növekedésére. Mindegyik termelékenységnövekedést indukál. E felfogás sze-

rint a nemzetgazdaság indukált haszna e három tényező – vagyis a szerkezeti specializáció (komparatív) hatása, a technológiaátvétel hatása és a kooperációk kutatás-fejlesztést és tömegszerűséget növelő hatása – eredőjeként jön létre. A másik irányzat a technológiatranszfer és a kooperációs tevékenység hatásait csak annyiban tartja stratégiailag értékelhetőnek, ha azok beépülnek a komparatív előnyök közé: vagyis *dinamizálják* ezeket a szerkezeti hatásokat.

A gyakorlati külgazdaságstratégia legnagyobb kihívása, hogy képes-e megragadni a reális *hazai* lehetőségeket, mozgósítani a honi erőforrásokat és szembesíteni azokat a *külpiaci* lehetőségekkel.

Külgazdaságpolitikai típusok

A típusalkotás mindig a leegyszerűsítés veszélyét hordozza magában. Ezért szeretném leszögezni, hogy „vegytiszta” külgazdaságpolitikát nehezen tudnék elképzelni. Az alábbi típusok tehát mintegy „lego”-elemei a sokarcú belső és külső viszonyok által kikényszerített külgazdasági stratégiáknak.

Végző soron három alapvető komponens hat:

- a külső piaci körülmények: kedvezőknek prognosztizálhatók-e, vagy sem;
- a gazdaság potenciálja: erős, illetve erősödőben van-e, vagy sem;
- a társadalom „erőnléte”: helyesen, célirányosan lesz-e képes reagálni, vagy sem.

A három komponens eredőjeként különböző külpiaci mozgási, viselkedési „filozófiák” adódnak, aszerint, hogy a gazdaság helyzetét környezetében milyen erősnek, illetve gyengének, vagy mennyire erősödőnek, illetve gyengülőnek mutatják a – hangsúlyozom: nem „cinkelt” – előrejelzések. Végül is a külgazdasági „filozófiának” először azt kell tisztáznia, hogy a várható körülmények között van-e ereje javítani a gazdaság pozícióját, vagy meg kell elégednie az elért helyzet megtartásával. Netán minimalizálnia kell a romlást, vagy mentenie a menthetőt? E szerint különböztetjük meg egymástól a következő külgazdaságpolitikai típusokat:

1. **Expanzív politikák**, amelyek lehetnek „kirobbanó” és „előrekúszó” jellegűek. Akkor és ott reálisak, amikor

– a gazdaság teljesítmény-lehetőségei nem maradnak el nagyságrendekkel a külpiac követelményei mögött (vagyis a versenyképességbeli hátrány nem behozhatatlan);

- a gazdaság erős pontjai nem esnek messze a külpiaci kereslet fő áramaitól;
- a társadalmi-politikai közeg kedvező a belső energiák mozgósítására; és
- a belső, valamint külső gazdaságfejlesztési elvek tisztázottak, széles körben elfogadottak.

Ha mindezek a körülmények pregnánsan és széles fronton vannak jelen, a külgazdasági expanzió gyorsan kibontakozhat. Ha csak fokozatosan, illetve

szűkebb sávon teremthetők meg, vagy mértékük szerényebb, akkor mindenképpen a „kúszó” modell ajánlatos. Ennek az a hátránya az expanziós „viharral” szemben, hogy nagyobb kockázatot vállal a külpiaci feltételváltozások tekintetében. Kellő óvatossággal azonban – mint azt a finn példa bizonyítja – igen sikeres lehet.

2. Pozíció-megtartó politikák. Ez igen vegyes csoport. Annak, hogy egy gazdaság nem tűz ki merészebb célt, csak azt, hogy ne szoruljon hátrébb, többféle oka lehet. Az egyik az, hogy az előző korszakban túlerőltette az expanziót, s rá kell szánnia egy időszakot az eredmények megemésztésére, illetve az újabb expanziós energiák összegyűjtésére. A másik az lehet, hogy a világgazdasági környezet, vagy annak valamelyik, számára fontos szegmense kedvező tényezőtől semleges, vagy kedvezőtlen tényezővé vált; így át kell épülnie ahhoz, hogy néhány év – vagy hosszú évek – múlva ismét terjeszkedésbe lendülhessen. Végül egy gyengülési-kiszorulási folyamat megállítása-nak, lélegzetvételi és „maradék-összeszedési” időszaknak is felfogható az adott posztpontra való megkapaszkodás stratégiája, ha olyanok az előzmények.

3. A „megtervezett hátrálások”, a „kisebbik rossz” keresésének politikái. Ezek általában akkor kerülnek előtérbe, ha a világgazdasági környezet változásai olyan pusztítók, hogy azok elviselésére, kivédésére a nemzetgazdaság nincs méretezve, vagy a gazdaságpolitikának nem sikerült a csapásokat kivédenie; de a gazdaság még működőképes maradt, kapcsolatai nem hullottak szét, a stabilizálást követően lehet harcolni a pozíció visszanyeréséért.

4. Életbenmaradási politika: vagyis a külgazdasági erők által porba sújtott, de döntési szabadságának bizonyos hányadát még megőrzött gazdaság olyan berendezkedése a periferiális körülmények, illetve a más erőközpontoknak való egyoldalú alávetettség viszonyaiba, hogy az ne legyen visszafordíthatatlan és ne okozza a gazdaság és társadalom évszázados elkorcsosulását.

Észrevehető, hogy a fenti sorrend egyben a külgazdaságpolitika létrehozásának és megvalósításának mind mostohább feltételeit jelzi. Bármely szinten sikeresen véghezvitt politika egyben azt jelenti, hogy a következő stratégiai időszakban megnyílik a lehetőség a kedvezőbb feltételek közötti stratégiaválasztásra. A fenti sorrend tehát nem abból a szempontból minősíti a külgazdaságpolitikákat, hogy jók-e vagy rosszak. Egy hátrálási, vagy életbenmaradási politika lehet zseniális. Egy expanziót is el lehet rontani. A kifejezetten rossz külgazdaságpolitikai filozófia többnyire kétféle. Vagy voluntarista, tehát nem a realitáshoz, hanem vágyakhoz, presztízshez, politikai nyomásokhoz igazodik; vagy pedig sodródó, vagyis passzívan enged a külső (élénkítő vagy csapásszerű) hatásoknak, s voltaképpen feloldja a hosszabb távra előretekintő, „iránytűszerű” stratégiát a napi taktikázásokban. Lehet még egy, szerencsétlen stratégiafajtáról is beszélni. Arról, amely a prognosztikai hibák áldozata: rövid távú tendenciának ítél valami fontos dolgot, amelyről kiderül, hogy évszázados irányzatváltozás (pl. amelyik az 1970-es

évek világgazdasági tendenciamódosulását néhány havi vagy éves olajáremelkedésként ítélte meg); vagy azt képzei, hogy egy tendencia elkerüli az ország külgazdaságát.

Nem soroltam a külgazdasági stratégiák közé azt a helyzetet, amikor az ország gazdasági viszonyai fölötti döntés kicsúszik a nemzeti kormányzat kezéből; akár azért, mert az országba betelepült külföldi vállalkozások, akár azért, mert külföldi hatalmak, erőközpontok határozzák meg a gazdaság működési és fejlődési feltételeit, nyitottságát, forgalmi szerkezetét, viszonylatait. Az országban létrehozott gazdasági teljesítmény ilyenkor – véleményem szerint – megszűnik *nemzetgazdaságiként* funkcionálni.

A tényleges külgazdaságpolitika az 1–4 „lego”-elemekből építkezik. Ahol lehet – terjeszkedik. Ahol ez nem megy – megpróbálja a pozíciót tartani, vagy minél ügyesebben hátrálni. A leggyengébb pontokon pedig addig vegetál, amíg nem tud jobbhöz kezdeni. *A külső és belső feltételek állandó változásai a külgazdaságpolitikát folyamatos átalakulásra, módosulásra, a politika alakítóit pedig soha véget nem érő, sziszifuszi munkálkodásra kényszerítik.*

Akármelyik célrendszer megvalósítására vagy megközelítésére különböző eszköz-garnitúrák állnak a gazdaságpolitika rendelkezésére. A legegyszerűbb helyzetben az a kormányzat van, amelynek (a) minden tekintetben erős és lendületes gazdasági háttérrel rendelkező, csak a vállalkozók külgazdasági mozgásának a legáltalánosabb feltételeit kell biztosítani; vagy amelyeknek (b) nincs más választása, mint átadni a döntés lehetőségét a külföldi partnereknek – rosszabb esetben a dominánssá váló külföldi partnernek – és rábízni, mit tesz a gazdasággal.

Mindkét esetben teljes liberalizmusról beszélhetünk. Ilyen azonban a 20. században nem szokott előfordulni. A kormányzatok általában aktív és többé-kevésbé részletekbe menő gazdaságpolitikákkal rendelkeznek. Ezeknek megfelelően valamennyire összefüggő és következetes külgazdasági politikájuk is van. Ez egyszerre alkalmas az expanzió támogatására, a hazai gazdaság védelmére, az elkényelmesedést megakadályozandó a külfölddel való verseny életbentartására, és – végeredményben – az általános gazdaságstratégiai célok alátámasztására. Aszerint, hogy mennyire jellegzetesek a gazdaságpolitika liberalista vagy belsőpiac-védő (protekcionista) vonásai, beszélünk erősen vagy enyhén liberalizált, illetve protekcionista külgazdaságpolitikai rendszerekről. Ezek helye azonban erősen meghatározott: sem a liberalizmus, sem a protekcionizmus soha nem célja, hanem mindig eszköze, megvalósítási módja annak a külgazdaságpolitikai filozófiának, amely vagy expanziós, vagy pozíciótartó, vagy visszavonuló, vagy pedig a pusztá életért küzdés reményével lép a nemzetközi szorítóba.

Persze minden világgazdasági szituációban, minden jól felfogott külgazdaságpolitikai cél mellett kidolgozható a liberalizmus és protekcionizmus adekvát ötvözete, majd az ennek megfelelő szabályozó-halmaz, amely árfolya-

mokból, vámokból, termelés- és fejlesztéstámogatásokból, finanszírozási feltételekből, és még számtalan egyéb eszközből gyúródik össze, sohasem függetlenül a gazdaságirányítás egészétől. Az a kormányzat, amely nem alakítja ki a liberalizmus és protekcionizmus sajátos ötvözetét, s aztán nem „hangolja” egész szabályozási rendszerét e külgazdaságpolitikai koncepció képére és hasonlatosságára – nos, az a kormány vagy máris voluntarista vágányra csúszott, vagy sodródik a külpiazi szelekkel, s többé nem ura saját viszonyainak.

A külgazdasági stratégia fő kérdései

Miközben a nemzetgazdaság számára realizálható előnyöket kutatjuk, egyidejűleg öt alapkérdésre kell választ találni:

1. Merre tart a nemzetközi piac: dinamizálódik-e; milyen fontosabb műszaki fejlődési tendenciák vannak születőben; milyen erőviszonyátrendeződések várhatók ott, ahol az adott nemzetgazdaság érdekelt lehet; milyen változások bontakoznak ki a nemzetközi áru-, tőke-, know-how piacok működési feltételeiben és formáiban; van-e tapintható változási irányzat az árak, a hitelfeltételek, a valutaárfolyamok, a nemzetközi szervezetek és erőközpontok működésében, szerkezetében?

2. Merre tart a nemzetgazdaság: a rendelkezésre álló termelési tényezők – a természeti javak, a technológiai felszerelések, a munkaerőlétszám és a tudományos-szakismereti kapacitás – mennyisége, színvonala, teljesítményre kondicionáltsága lehetővé teszi-e a prognosztizált piaci tendenciákhoz való, a mainál aktívabb és hatékonyabb alkalmazkodást; rendelkezésre állnak-e azok a gazdaságirányítási, működési feltételek, amelyek garanciát nyújtanak a termelőerőkben rejlő potenciál felszínre hozására; előteremthető-e az a szabad tőke, amely „katalizálni” képes a meglévő állapotok változtatásait; fenntartható, illetve létrehozható-e az a kedvező társadalmi (fogyasztási, szociális, politikai, kulturális) közeg, amely mozgásba hozza, illetve mozgásban tartja a külgazdasági sikerekhez szükséges társadalmi energiát?

3. Milyen hatással lehet a nemzetgazdaságra a nemzetközi piaccal való kapcsolatfenntartás mélyítése: biztonságosabbá vagy labilisabbá teszi-e a nemzetgazdaság működését; ösztönzi-e vagy elfojtja a gazdaság ígéretes szegmenseinek fejlődését; hoz-e magával pótlólagos termelésitényező-forrásokat – energiát, anyagot, tőkét, tudást – kiegészítendő a hazai tényező-garnitúra mennyiségi és minőségi hiányait, vagy inkább a hazai energiák kiszívására hajlamos; végeredményben hatékonyabbá tehető-e a hazai gazdaság a kapcsolódás fenntartása-mélyítése árán a nemzetközi piac adott, valamint előre látható körülményei között?

4. Mekkora a külpiazi kapcsolatok azon hányada, amely nem mozgatható szabadon: akár azért, mert helyettesíthetetlen, létfontosságú import, illetve

ennek tükörképe: exportkényszer esete áll fenn; akár azért, mert adósságszolgálattal kapcsolatos devizaszerzési kényszer köti meg a gazdaságpolitika kezét; s ezzel szemben mekkora a gazdaságpolitika „nyitási-zárási” játéktere; s mindennek fényében mekkora liberalizálás, illetve milyen gazdaságvédelmi intézkedésrendszer válhat a jövő külgazdaságpolitikájának gerincévé?

5. Mennyire javíthatók a külpiaci lehetőségek, a hazai potenciál és a mozgástér határai hármaskalodájába zárt külgazdaságpolitika sikeresélyei a kapcsolatok irányultságának szelektív fejlesztésével, vagyis a viszonylati politikával: egyfelől földrajzi értelemben, másfelől a kapcsolatok szervessé és intézményessé tételének – vagyis a gazdasági integráció felé való fejlesztésének – szelektív gyorsításával, illetve visszafogásával?

Az összes körülmények számbavétele, átgondolása, a valószínűbb forgatókönyvek kiválasztása óriási munkát és nagy körültekintést igényel. Aki kapkod, vagy akinek „kész megoldásai” vannak, s a vizsgálatokat csak önigazoló célzatú, szükséges rossznak tekinti, az jobb, ha távol tartja magát a külgazdaságpolitikától. Majdnem biztos ugyanis, hogy pusztító „vírusokat” csempész a rendszerbe. Ha a döntések erre a meghamisított világképre alapoznak, nehezen korrigálható, igen nagy horderejű tévedésekbe kergethetik a nemzetgazdaságot.

Számolni kell továbbá azzal is, hogy a hatalmas előkészítő munka végeredménye nem egy csodarecept lesz. A végeredmény minden esetben egy két-dimenziós „dilemmacsokor”:

- az egyik dimenzió különböző jellegű, de véghatásaiban nagyjából egyenértékű forgatókönyvek sora, vagyis egy „étlap”, amelyen felkínáltatik a politikailag kívánatos, vagy gazdaságilag-társadalmilag lehetséges eredmény elérésének néhány útja-módja;

- a másik dimenzió – számot vetve a közbejöhethető kedvező és kedvezőtlen körülményekkel – bemutatja, hogy az alapvariánsokhoz képest mennyire lehet előreszaladni („túlteljesíteni”), illetve szerényebb eredmények felé visszahúzódni anélkül, hogy a gazdaság működési és fejlődési feltételeit lassú elroncsolódásnak tennénk ki, avagy válsághelyzetbe taszítanánk.

A külgazdaságstratégia egyik alapvető célja a gazdaság növekedési ütemének emelése. Ezt a célt azonban különböző megoldásokkal lehet elérni, ami dilemmához vezet. Ha a külgazdaságpolitikai dilemmát egy ellentétpárra redukáljuk, akkor a következő választási lehetőségünk van: vagy merészebb nyitás a külpiacok felé és (nem élvonalbeli gazdaságról lévén szó) nagyobb kockázat a gazdasági egyensúly, fejlődés, életszínvonal stb. területén, vagy óvatosabb mozgás a világpiacon, de nagyobb belső újratermelési biztonság.

A választás mindkét dimenziót illetően politikai döntést igényel, és – tudni kell – jelentős kockázattal jár. Ennek mérséklésére kell beépíteni a politikába a folyamatos értékelés, valamint korrekció „műszereit”. Automatizmusokat és tudatosan alkalmazható művi mechanizmusokat kell továbbá terem-

teni, hogy a megváltozott helyzethez gyorsan, helyesen lehessen alkalmazkodni.

Mindezeket nem lehet elégszer hangsúlyozni. Közéletünk hajlamos azt hinni, hogy a külgazdasági kapcsolatrendszer csodaorvosság. Minél nagyobb adagot veszünk be belőle, annál gyorsabban és radikálisabban gyógyítja a nemzetgazdaság betegségeit. Ez veszélyes illúzió. A külgazdasági kapcsolatok szélesítése, intenzifikálása, a gazdasági integrációig fejlesztése a 20–21. század elkerülhetetlen tendenciája. Hasznát azonban csak azok számára hoz, akik *nem helyettesítik* vele belső gazdaságfejlesztési erőfeszítéseiket, hanem *kiegésztik*, tudatosan *alátámasztják* azokat. A külgazdasági kapcsolatokon nemcsak nyerni lehet, hanem veszíteni is. Nemcsak fejlődni, hanem sorvadni is lehet általuk.

A mai magyar helyzet

Az országban megtermelt Bruttó Hazai Termék mintegy 45%-nyi értéke cserélődik el a külpiacon: majdnem minden második ember munkaalkalmát az export biztosítja. Cserében importál az ország: ennek háromnegyed része energia, anyag, féltermék, mégpedig olyan széles választékban, hogy gyakorlatilag a hazai termelés minden molekulájába beépülnek importanyag-atomok. Az exportra kínált árutömeg piaci pozíciója általában nem erős. Vagy a minőség, vagy a műszaki színvonal gyenge, vagy a költségek haladják meg a külpiacon által még elismert szintet. Van úgy, hogy ezek a hátrányos tulajdonságok halmozottan jelentkeznek. Ezért azután nehéz az importigényhez szükséges devizát gazdaságos kivitellel előteremteni. Lemondani sem lehet az import nagy részéről, mivel ez egyszerűen megbénítaná a gazdaságot. Gazdaságosan helyettesíteni a behozott termékeket hazai termeléssel csak korlátozott mértékben lehetne, azt is nagy beruházások árán; az import zöme helyettesíthetetlen. Az export versenyképességét növelendő óriási mértékű szerkezetváltásra, egyben gyökeres modernizálásra volna szükség. Ez a rendelkezésre álló beruházási források többszörösét követelné.

A hazai beruházási erőforrások ma már arra sem elegendők, hogy biztosítsák a fizikailag elkopott berendezések pótlását, nemhogy szerkezeti átrendezést és modernizálást lehetne velük végrehajtani. Az elmúlt másfél évtized alatt bevont külföldi kölcsöntőke a kamatos kamatokkal együtt ma eléri az évi Bruttó Hazai Termék értékének mintegy négyötödét, az évente esedékes kamat az 1,5 milliárd dollárt. Azaz a beruházási források összegének mintegy harmadát kitevő érvágást jelent a gazdaságnak anélkül, hogy az adósságösszeg egy fillérrel is csökkenne. További erőfeszítést – akár az adósságállomány csökkentése, akár a beruházások növelése érdekében – a lakossági és közületi fogyasztás terhére sem lehet tenni. A reálberek tíz éve folyama-

tosan csökkennek. A közösségi szolgáltatások – egészségügy, oktatás, társadalombiztosítás, védelem, közigazgatás stb. – ugyancsak évek óta az „önfelémésződés” állapotába jutottak.

Dióhéjban így lehet jellemezni a gazdaság – csaknem reménytelen – helyzetét. Van-e egyáltalán értelme ilyen körülmények között gazdaságstratégia-ról, ennek keretében külgazdaság-stratégiáról álmodozni? Vagy talán a távlati célok meglátására éppen akkor van a legnagyobb szükség, amikor pillanatnyi kényszerek nyomása alatt, hirtelen kell döntéseket hozni?

Gyakorta hallani, sőt tapasztalni az első véleményt. Megoldhatatlannak, sőt, károsnak tartják hosszú távú koncepciók farigcsálásával tölteni a gyorsan illanó időt, lefoglalni a drága emberi energiát, miközben a gazdaságra zúduló csapások, a pillanatokra előbukkanó, majd tovatűnő helyzetkönnyebbítési, menekülési, kitorési lehetőségek megragadása a rendelkezésre álló agykapacitásnak amúgyis többszörösét követelné.

Ám a másik tábor érve sem mellőzhető. Azt állítják, hogy a válságmenedzselés közben sem szabad semmi olyat tenni, ami torzulásokat épít be a gazdaságba, aminek következtében visszafordíthatatlanná válhat az elsodródás a stratégiai útvonaltól. Ha tehát van az országnak használható stratégiai irányvonala, azt gondosan kell őrizni; ha nincs, akkor legalább olyan alapos-sággal szükséges a mulasztást pótolni, mint ahogyan a gazdaság napi fennmaradásáért küzdünk. Annál is inkább – teszik hozzá –, mivel jelentékeny szellemi kapacitások hevernek kihasználatlanul. Ezeket be lehet vonni stratégiai műhelyek működtetésébe. E sorok írója az utóbbiakkal ért egyet, és reméli, hogy a fenti gondolatok bátorítást adnak a kezdődő elméleti rendszeralkotáshoz. Erre már csak azért is nagy szükség van, mert az elmúlt másfél évtized külgazdaságpolitikájának története tele van félreértett világ-gazdasági tendenciákkal, túl- és lebecsült hazai lehetőségekkel, a külgazdasági filozófia voluntarista és/vagy bátortalan megfogalmazásaival, a szabályozórendszer és a célok aszinkronitásával. Eredő hatásként egy „sodródó”, illetve időnként a pozíciótartást megkísérlő, következetlen külgazdaságpolitika tárul elénk, melyet olyan helyzetben alkalmaztak, amikor a nemzetgazdaság összes eresztekét recsegtető-ropogtató, helyenként porrá zúzó külhatásokat kellett kivédeni. Nos, ez nem sikerült: alapjában véve a gazdaság egészére kiterjedő stratégia hiánya, a cél- és eszközrendszerek kapkodó, átgondolatlan változtatása miatt.

Nehéz persze megmondani, hogy a magyar gazdaságra szakadó katasztrófának mekkora hányada lett volna egy következetes gazdaságpolitikával kivédhető, s ez esetben hol tartanánk? Ezen kár töprengeni. A feltételes múlt nem a reálpolitikusok igeideje. A külgazdasági környezetünkben beállott változásoknak talán egyikét sem értékeltük teljes mértékben. Sem a többszörös műszaki generációváltást, sem az európai integráció fejleményeit, sem a KGST szétolvadását és a rubel-övezet megszűnését. Nem érzékeltük, hogy

milyen állapotba kerültek termelőerőink, s hogy a leépülési folyamat milyen stádiumig jutott. Még ma sem látjuk tisztán, mit jelenthet a szóba jöhető erőközpontok számára a magyar gazdasággal való kapcsolatok fenntartása, a beépülés, netán a dominancia megszerzése gazdaságunk felett. Jelent-e valamit egyáltalán? Nincs kidolgozva a liberalizmusnak és a protekcionizmusnak az az ötvözete, amely alkalmas lenne a gazdaság mozgásban, fejlődésben tartásához. Nem tudjuk, milyen hatású lesz jövőnkre a húsz milliárd dollárt meghaladó adósságállomány. Hogyan tudjuk ezt kézbentartani, és megakadályozni, hogy általa felfűződjünk egy új dominancia-járszalagra?

The first of these is the fact that the
the second is the fact that the
the third is the fact that the
the fourth is the fact that the
the fifth is the fact that the
the sixth is the fact that the
the seventh is the fact that the
the eighth is the fact that the
the ninth is the fact that the
the tenth is the fact that the

Magyarország külkereskedelme a 19–20. században: a védett regionális piacok csapdája

Berend T. Iván

A modern külkereskedelem a 15–16. század fordulójától bontakozott ki. A tradicionális középkori kereskedelmet, a fűszerek, fegyverek és luxuscikkek forgalmát – mint azt Pach Zsigmond Pál átfogóan bemutatta – ez időtől váltotta fel az élelmiszerek, tömegfogyasztási cikkek, nem utolsósorban textilárúk nagy mennyiségének nemzetközi értékesítése. Ez a változás egyben az I. Wallerstein által a „modern világrendszer” születésének nevezett történelmi átalakulás legfőbb tartalmi elemét jelentette. A formálódó világrendszer középpontjában elhelyezkedő Nyugat-Európa meginduló iparosodása a latin-amerikai és kelet-európai perifériákat élelmiszer- és nyersanyagszállítóként kapcsolta a rendszerbe. Az e keretekben a 18. századig jelentősen bővülő kereskedelmi kapcsolatok szempontjából Magyarország számára nagy jelentősége volt annak, hogy a modern világrendszer kialakulása után az eleinte három övezetre szakadt ország nagy része, majd másfél évszázad múltán egésze a Habsburg birodalom részévé vált. E birodalmi kereten belül pedig „kicsiben” gyakorlatilag ugyanaz a centrum–periféria munkamegosztás épült ki, mint a világrendszer egészében. Magyarország az élelmiszerszállító szerepében kapcsolódott az iparosodás útjára lépő Lajtán-túli területekhez. Ez a kapcsolat mégsem maradt a világgazdasági kereskedelem keretében. A Habsburg birodalom ugyanis, különösen a 18. század második felétől – Mária Terézia protekcionista gazdaságpolitikája nyomán – egyre inkább önálló gazdasági egységgé vált. Az osztrák-cseh területek (egy ideig még Lombardia) fejlődése és tőkefelhalmozása, a magyar, dalmát, galíciai (később bosznia-hercegovinai) peremvidék agrár- és nyersanyagszállításai, tőkebefektetési piacai szorosan kapcsolódtak egymáshoz. A Monarchia egésze pedig erős vámfalakkal szigetelte el magát a világgazdaság vérkeringésétől.

A Monarchia piaca „megvédte” Magyarországot a világpiaci alkalmazkodástól

Ilyen helyzetben találta Magyarországot az a fordulat, amely 1848, illetve 1867 után a hazai tőkés átalakulás és fellendülés fél évszázadát nyitotta meg. Ezekben az évtizedekben a magyar gazdaság növekedésének motorja az egyre kizárólagosabban az osztrák-cseh piacra orientált mezőgazdaság és a nekilendülő élelmiszer-, főként malomipar volt. A hagyományos ágazatok tömegesedő exporttevékenysége, az osztrák tőke közreműködésével kiépült modern bankrendszer és az ugyancsak főleg osztrák befektetésekkel megteremtett fejlett vasúti rendszer segítségével *az európai export ez időben ugyancsak gyors (évi 2,8%-os) növekedési ütemet biztosító dinamizmust kölcsönzött a magyar gazdaságnak.* Az export növekedési üteme fél évszázadon át átlagban évi 2,7% maradt.

Eleinte a kivitel 80%-a élelmiszerekből állt. Legnagyobb tétele az egész export több mint 50%-át kitevő búza és búzaliszt volt.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után a Habsburg birodalomban létrehozott belső vámmentesség, a közös osztrák-magyar vámterület – melyet az 1867. évi kiegyezés is szentesített – megerősítette az Osztrák-Magyar Monarchia közös piacát. Egyben – növekvő vámokkal – *mindinkább ki is szakította azt a világpiac közegéből.* Az 1870-es évektől egyértelműen protekcionista védelmet biztosító vámok, melyek 1906-tól érték el legmagasabb szintjüket, a Monarchia védett piacán belül a világpiaci áraktól és ármozgástól függetlenített belső piaci és árviszonyokat alakítottak ki.

Ez tette lehetővé, hogy az 1870-es évek közepétől Európában kibontakozó, s az 1890-es évekig elhúzódó agrárválság – mely a kontinens piacaira beözönlő olcsó, tengerentúli gabona versenye nyomán az európai gabona-termelő és exportáló országokat súlyos helyzetbe hozta – gyakorlatilag nem érintette a magyar gabona kivitelét. Igaz ugyan, hogy a korábbi nyugat-európai export néhány év alatt lehetetlenné vált, ezt azonban messzemenően helyettesítette a Monarchia ez időben gyorsan iparosodó nyugati örökös tartományainak mintegy megkétszereződő gabonafogyasztása, amely a kiegyezés után a magyar termelés és export megháromszorozódását tette lehetővé az első világháborúig. Míg a világpiacon a gabonaárak estek, s a gabonaexportáló országok mintegy 30%-os cserearány-veszteséget szenvedtek, addig a védett monarchiai piacon a magyar export árviszonyai ellentétesen alakultak: hasonló mértékű cserearány-javulást biztosítottak Magyarország számára.

Mindez a világháború előtti fél évszázadban rendkívül kedvező feltételeket teremtett Magyarországnak tőkés modernizálódása, növekvő belső tőkefelhalmozása, s gyors növekedése számára. Ezekben az évtizedekben végül is megfordult a korábbi lemaradási tendencia, s *lassú felzárkózási folyamat bontakozott ki.*

A védett monarchiai piac hosszú távú hatása azonban mégis rendkívül *ellentmondásosnak ítéltető*. Ez tette ugyanis lehetővé, hogy a magyar gazdaság „kibújhasson” a világpiaci alkalmazkodás kényszere alól, hogy a gabona-termelés és általában a mezőgazdaság termelési költségei magasabbak maradhassanak, mint a világpiaci árak, s hogy a világpiacról kiszoruló magyar mezőgazdaság – mely biztos állásokba ásta be magát a monarchiai védővám határára mögött – tartani tudta exportpozícióit. *A magyar külkereskedelem változatlanul őrizhette tradicionális szerkezetét, s nem kényszerült a világpiac-hoz alkalmazkodó modernizálásra.*

Kettős exportszerkezet

Így alakult ki az a sajátos helyzet, hogy a 20. század elején Magyarország kétféle piacon, két gyökeresen eltérő exportszerkezettel kereskedett. Míg az európai, illetve világpiacra, gyorsan veszített korábbi értékesítési lehetőségeiből és hagyományos agrárcikkei eladhatatlanná váltak, ugyanakkor sikerült pozíciókat kiharcolni az ipar újonnan kifejlesztett, modern és versenyképes termékei számára. Ekkor tört be a világpiacra (például az Egyesült Izzó és a Ganz villamossági gyára révén) a magyar villamossági ipar. Ekkor jelenik meg a magyar gyógyszeripari export. A volumenében kicsiny, végül is a magyar kivitelnek kevesebb mint egyharmadát kitevő export, mely a Monarchián kívüli piacokra irányult, gyökeresen átalakult. A legkorszerűbb szerkezeti vonásokat mutatta, hiszen a kor legújabb technikai és tudományos vívmányaira alapozott, modern ipari áruszerkezeten nyugodott.

A zömében korszerű feldolgozóipar által nyújtott világpiaci exporttal szemben a magyar kivitel zömét (kétharmadát) a Monarchián belüli „export” alkotta, mely a Lajtán-túli osztrák-cseh területekre irányult. E védett piacon megvalósított értékesítés – a világpiacival szemben – változatlanul őrizhette hagyományos szerkezeti vonásait. Úgyszólván töretlenül a gabonára – az összes export fele – és a mezőgazdaság más termékeinek kivitelére épült, vagyis egyre inkább korszerűtlenné, elmaradottá vált. (Meg kell jegyezni, hogy az agrártermékek exportján belül lényeges eltolódás játszódott le. A feldolgozatlan nyerstelemek részaránya erősen csökkent az élelmiszeripari, feldolgozott termékek javára. 1867–71 között a kivitel 62%-át, 1910-ben csak 50%-át tette ki az előbbi, míg 15%-ról 24%-ra nőtt az utóbbi csoport aránya.)

Magyarországra „részakadtak” a világpiaci feltételek

A lényegében konzervált exportszerkezet hatása akkor „szakadt rá” Magyarországra, amikor az izolált monarchiai piac egyik napról a másikra megszűnt.

A magyar gazdaság hirtelen belezuhant a világpiac jeges környezetébe. Erre az első világháború után került sor. A korábbi hagyományos piacok elvesztek. Az Ausztriába és Csehszlovákiába irányuló, erősen csökkenő kivitel is világpiaci feltételek közé kényszerült.

A világgazdasági versenyközeg hideg zuhanya dermesztő hatású volt. A magyar külkereskedelem azonnal 20%-os cserearány-romlást szenvedett és a hagyományos termékek számára összezsugorodtak az értékesítési piacok. A magyar gazdaság korábbi húzóágazatai válságágazattá váltak, sőt összeomlottak.

A mezőgazdaság korábbi, fél évszázadon át tartó, mintegy évi 2%-os növekedése azonnal megállt. Természetesen megtorpant a korábban a világ-export növekedésével lépést tartó export emelkedése is. Az évi +2,7%-kal szemben most a stagnáció vált jellemzővé. A korábban látványosan felemelkedő malomipar, a hazai iparosodás legjellegzetesebb húzóágazata megbénult. A budapesti exportmalmok egymást követő csődjei a malmok jó részének bezárására vezettek. Az üres malomépületek és raktárak egy részét a belső piacra termelő új textilgyárak vették meg, többségüket pedig fizikailag lerombolták, hogy helyükön – például az úgynevezett Új-Lipótvárosban – modern lakónegyedeket építsenek.

A külkereskedelem súlyos válsága nemcsak a korábbi növekedés fékezésére, gyakorlatilag stagnációra vezetett, de ezzel *megtörte a háború előtti évtizedek felzárkózási tendenciáját is*. A fejlett Nyugat-Európa – egyébként önmagában lelassult – növekedése meghaladta a magyarországit, s ezzel ismét a fokozódó lemaradás vált meghatározóvá.

Importhelyettesítés és újabb gazdasági izoláció

A külkereskedelmi krízis azonban nem csupán növekedési hatásokban jelentkezett. Gazdaságszerkezeti következménye hosszabb távon még súlyosabbnak ítélnélhető. A világpiaci környezethez gyorsan alkalmazkodni képtelen magyar gazdaság ugyanis *kényszerpályára került*. A trianoni békeszerződés után kialakult helyzetben az új belső viszonyok követelte alkalmazkodás fokozatosan felismerhető és elfogadható nehézségei közepette *a magyar gazdaságpolitika reflex-szerűen igyekezett visszamenekülni a protekcionizmus, a gazdasági izoláció védősáncái közé*. Az új helyzetben azonban a világpiaci verseny elől csak a szűk országhatárok közé lehetett bezárkózni. A Bethlen-kormány már 1921-től szigorú, háborús jellegű tilalmi politikával zárta le a határokat az idegen áruk elől. Az elzárkózást az 1924-ben kidolgozott új vámtörvények öltöztették konszolidált formába.

A korábbi exportorientált, exportvonta magyar gazdaság gyökeres stratégiaváltáson esett át, s az importhelyettesítő fejlesztés útjára lépett. Az Eu-

rópát, különösen Közép- és Kelet-Európát előntő védővamos elzárkózási politika általános közegében ez a gazdaságpolitika sorsára hagyta ellehetetlenült és összeomlott korábbi exportágazatait. Mi több, maga is belement az egymást kirekesztő vámháború utcájába. Erősen korlátozta a korábbi exportpiacok, az osztrák-cseh területekről származó iparcikkek behozatalát. Ez ugyan tovább súlyosbította az amúgy is kritikussá vált és elkerülhetetlenül hanyatló agrárexport helyzetét, de lehetőséget nyitott az importpótló iparosításra. Magyarország ezzel korábbi ipari elmaradottságát igyekezett előnyére fordítani. A magyar mezőgazdaság számára védett monarchiai piacok ára ugyanis az volt, hogy a magyar piac is védett volt az osztrák-cseh ipar itt versenyképes ágazatai, főként fogyasztási iparcikkei számára. Ennek következtében 1913-ra a magyarországi ipari fogyasztásicikk-piac mintegy kétharmadát, a textilárak fogyasztásának 70%-át az osztrák-cseh ipar elégítette ki. Ez utóbbi, vagyis az 1909–13-as évek átlagában az összes behozatal 60%-át meghaladó iparcikk-import védővamos kizorítása lehetővé tette a korábban jórészt hiányzó fogyasztási iparok (elsősorban a textil-, bőr- és papíripar) gyors kiépítését.

Az import hazai termeléssel való pótlása sok vonatkozásban előnyös volt. Egyrészt javította a külkereskedelmi cserearányokat, mivel a nyersanyagok világpiaci ára jobban hanyatlott, mint az iparcikké, másrészt a legfőbb növekedési tényezővé vált. A könnyűipari ágak termelése végül is a két világháború között 3–4-szeresére ugrott, és kompenzálni tudta a korábbi exportágazatok termelési visszaesését. Mindennek hatására a magyar külkereskedelem szerkezete lényegesen átalakult. Míg az export összetétele nem sokat változott, hiszen 1913 és 1938 között kis eltérésekkel a kivitel 60%-át mindig az élelmiszerek és nyersanyagok tették ki, addig az import szerkezete drámai változást tükröz. Az ipari termékek, zömében ipari fogyasztási cikkek behozatali aránya az 1913. évi 62%-ról már 1929-re 40%-ra, 1933-ra 30%-ra, 1937-re pedig 27%-ra zsugorodott. (Ennek megfelelően nőtt a nyersanyagok importja.)

A magyar gazdaság alkalmazkodása jelentős volt és elhárította a háborút követő gazdasági katasztrófa fenyegetését. Ez azonban nem feleltetheti, hogy a veszélyhelyzetből Magyarország nem előre menekült, hanem bizonyos értelemben hátrált. A fenti adatok által jelzett gazdaságszerkezeti változások ugyanis nem a világgazdaságban lejátszódó korszerű tendenciákhoz igazodtak. Az importpótló fejlesztés keretében nem a világpiacon is versenyképes új húzóágazatok jöttek létre, nem is a hanyatló régi exportágak érdemi, költségcsökkentő modernizálása valósult meg, hanem a nemzetközileg visszaeső, hanyatló ágazatok – kizárólag belső piacra termelő – növelésére került sor. A lejátszódó szerkezeti átalakulás tehát nem követte a fejlett ipari országokét, hanem éppen ellenkező tendenciát mutatott. A gép- és elektromos ipar, valamint a vegyipar nemzetközi előretörése és az ipari fogyasztási cikkeket

előállító régi húzóágak hanyatlása helyett Magyarországon a modern ipari ágazatok részaránya stagnált, a könnyűipar részesedése viszont ugrásszerűen nőtt az ipari termelésben. Míg a gép- és vegyipar részesedése az ország ipari termelésében 1913-ban közel 22%-ot tett ki, s ez 1929-re 18% alá esett, majd 1938-ra meghaladta a 19%-ot, addig a fogyasztási iparok részaránya 15%-ról 26, majd 28%-ra emelkedett. (A textilipar egymaga 5-ről 15%-ra növelte részesedését.)

A világválság és a német „Großraumwirtschaft”

A két világháború között lejátszódott változások tényezői sorában külön kell szólni az 1929–33 közötti nagy válságról. Ez ugyanis rendkívül kiélezte és elmélyítette az első világháború után előállt válsághelyzetet. A mezőgazdasági és élelmiszerárak tragikus világpiaci zuhanása, azon belül a gabonaárak egynegyedükre (36-ról 9 pengőre) zsugorodása a túlnyomóan agrárjellegű és többségében agrártermékeket exportáló országokra minden korábbinál súlyosabb csapást mért. A cserearányok tovább romlottak. Míg a magyar import árszínvonala az 1925–27-es szinthez képest 40%-ot esett, addig az exportált cikkek árszintje 54%-kal zuhant. A cserearányok – az első világháborút követő 20%-os csökkenés után, melyet csak kis részben sikerült ellensúlyozni – újabb 20%-kal romlottak.

Miután – importpótló gazdaságfejlesztési stratégiája ellenére – a Trianon utáni Magyarország értelemszerűen jobban függött a külkereskedelemtől, mint korábban a Monarchia keretében, s 1929-ben az export értékének aránya a nemzeti jövedelem 20%-a körül mozgott, a bekövetkezett változások végzetesen károsították a világpiaci közegehez igazodni kénytelen magyar gazdaságot.

Ezzel Magyarország még egyértelműbben és egyoldalúbban szorult arra a gazdasági kényszerpályára, amelyre már az első világháború után rálépett. Az importpótló iparosítás az 1930-as évektől felerősödött, s az ipari fogyasztási cikkek csaknem teljes önellátását eredményezte. Miután az ország mérete és adottságai a következetes önellátást eleve lehetetlenné tették és az exportra utaltság az import kényszere nyomán fennállt, különleges nyomattal jelentkezett a világgazdasághoz való alkalmazkodás követelménye. Az alkalmazkodás lehetősége azonban méginkább összeszűkült. A válság sújtotta országnak végképp nem voltak erőforrásai a súlyos szerkezeti válság megoldásához, a modern technikai-szerkezeti átalakításhoz.

E rendkívül súlyos helyzetben, megoldhatatlan feladatokkal küszködve, *a gazdasági kényszerpálya úgyszólván automatikusan kanyarodott vissza a kényszerítő világgazdasági közeg kizárásának, az alkalmazkodás elhárításának törekvéséhez.* A megvalósításhoz azután kivételes történelmi lehetőséget kínált

a versailles-i békerendszer felrúgására törekvő, a válságból szélsőjobboldali fordulattal kiemelkedő hitleri Németország.

A náci Németország „Großraumwirtschaft”-jának („nagyterg gazdaságának”) és „Lebensraum”-jának („életterének”) kiépítési törekvése ugyanis összehozta a közép- és kelet-európai térség országainak elkeseredett kitörési vágyával. Így jött létre 1934 februárjában az a német-magyar kereskedelmi „pótegyezmény”, amely új alapokra fektette a két ország gazdasági kapcsolatait (egyben mintaként szolgált a térség más országaival való német megállapodásokhoz).

Az 1930-as évek közepén kiépített német „Großraumwirtschaft” végső soron újabb közép-európai gazdasági elszigeteltséget teremtett. Kiemelte az érintett országokat a világ gazdasági rendszerből és egy maximálisan önálló regionális rendszert hozott létre. Ezen belül nem kellett többé alkalmazkodni a világpiac versenyfeltételeihez, nem kellett a szerkezeti átalakítás megoldhatatlan-reménytelen útján elindulni. Magyarország számára, miként korábban az Osztrák-Magyar Monarchia keretében, ismét lehetőség nyílt a hagyományos exportszerkezet átmentésére. A náci Németország, jól megfontolt politikai célok és egy lehetőség szerinti önállósítást biztosító háborús előkészület jegyében behozatali kvótákkal, vámkedvezménnyel, a világpiacinál magasabb árak garantálásával és a devizát kiküszöbölő klíring-elszámolási (vagyis naturális csere) rendszerrel kétségkívül segített Magyarországnak megoldhatatlan értékesítési gondjain úrrá lenni, tragikusan leromlott cserearányait javítani, s ezzel a gazdasági egyensúlyt meglehetősen gyorsan visszaállítani. A különlegesen mély gazdasági válságból Magyarország 1936-ra nagyjából kilábal.

A rövid távú előnyért azonban ez esetben is magas árat kellett fizetni: az elavult export- és ezzel a termelési szerkezet fennmaradt, a világ gazdaságához nem alkalmazkodtunk. A „fejlődés” továbbra is az ország gazdaságának lemaradása, világtól való elszakadása irányában haladt.

KGST: újabb zárt regionális rendszer

Ezen a ponton érünk el a magyar külkereskedelem második világháború utáni történetéhez, a Szovjetunió által létrehozott és vezetett KGST integráció évtizedeihez. Ez a közel félévszázados történet a legszorosabban összekapcsolódik a jelennel és hatásaiban részese annak. Ha egy pillanatra eltekintünk a folyamat konkrét politikai összefüggéseitől: az, ami századunk második felében lejátszódott, kísérteties, félelmetes megismétlése volt annak, ami a két világháború között a náci Németország vezette önálló regionális egyezményben, vagy az első világháború előtt a Monarchia önálló egységében megvalósult. Magyarország ismét el tudta hátrítani a világ gazdaságát.

sághoz való alkalmazkodást. Ezzel átmeneti növekedési és egyensúlyi előnyöket biztosíthatott. Ugyanakkor egy újabb történelmi korszakban mulasztotta el a világgazdaság új technikai-gazdasági követelményeinek érvényesítését, ami új lemaradás forrásává vált.

A világgazdaság szerkezeti átalakulását figyelmen kívül hagyó magyar gazdaságot ismét akkor sújtották az alkalmazkodás elmaradásának következményei, amikor a zárt, önellátó regionális rendszerből a világpiac viharos vizeire kényszerült. Ebben az esetben azonban ez nem egyik napról a másikra következett be, mint az első világháború után, mivel a magyar gazdaság – a KGST és a kommunista gazdasági modernizációs modell kibontakozó válságával egyidejűleg – már az 1970–80-as évtizedekben fokozatosan „nyitott” a világra. Az önellátás regionális rendszeréből – melyben külkereskedelmének mintegy két évtizeddel ezelőtt még körülbelül kétharmadát folytatta – már a rendszer összeomlása előtt egyre jobban kivált, hiszen kereskedelmének csak megközelítőleg 40%-a bonyolódott le a KGST keretében. A világgazdaságba kapcsolódás mégsem járt együtt a megfelelő átalakulással és alkalmazkodással. Ez végül az egyre mélyülő válság legfőbb forrása lett. A kommunizmus közép- és kelet-európai összeomlása és ezzel a regionális egyezményrendszer gyakorlati szétesése teljessé tette a „védett” közegből való ki-sodródást. A világpiaci közeg hatásai teljes mértékben érvényesülni kezdtek.

*

Az elmúlt másfél évszázad során háromszor beállt fordulat ma ismét történelmi kérdés elé állította Magyarországot: végig tudja-e járni a világpiac-hoz igazodás és a betago-lódás nehéz, áldozatos és fájdalmas útját, vagy ennek kudarcai és megoldhatatlanságai elől előbb-utóbb az újabb elhárítás, egy más vezetésű regionális elszigetelődés zsákutcájába menekül? A történelmi megoldást az elmúlt másfél évszázadban is nagyban meghatározta a nemzetközi, az európai közeg. Az osztrák, a német, vagy a szovjet dominancia egyben a regionális elzárkózást is előmozdította. Az európai integráció megvalósulása most új feltételeket és közeget hozhat létre.

Magyar külgazdasági stratégia a kilencvenes évek elején

Kádár Béla

Társadalmi-gazdasági keretek, külső feltételek

1989 fontos történelmi mérőföldkő a nemzetközi kapcsolatok, valamint Kelet- és Közép-Európa történelmében. Lezárult a nem-katonai eszközökkel folytatott hidegháború négy évtizedes folyamata; oldódni kezdett a világ két legnagyobb katonai tömbje közötti korábbi konfrontáció; végéhez ért a második világháború után kialakult és gyakran Jalta nevével összekapcsolt realitások négy évtizedes szakasza Európában. Új fejlődési feltételek alakultak ki a kelet-közép-európai országok radikális szerkezeti megújítása és a velük folytatott nemzetközi együttműködés számára.

A változások csírái régóta érelődtek a két világhatalom közötti kapcsolatokban. Kibontakozásukat azonban nem csekély mértékben elősegítette a kis Magyarország úttörő szerepe. A második világháború örökségeként a magyar lakosság szomszédainál keményebb sztálini bánásmódban részesült. Ebből is adódott, hogy a magyar nép – 1956-ban – robbanásszerűen reagált az országra erőltetett idegen társadalmi-gazdasági rendre. 1956 megkésett s közvetett vívmányaként a hatvanas évek közepétől némileg kitágult a nemzeti mozgástér. A kis lépésekben végrehajtott reformok révén már az elmúlt két évtizedben is Magyarország volt az, mely a térség államai közül a leginkább eltávolodott a sztálini és poszt-sztálini kelet-közép-európai rendszerektől.

1990-ben erőszakmentes politikai rendszerváltozás ment végbe Magyarországon. Májusban megalakult a 43 év óta első demokratikus választást tükröző kormány. A Parlament megválasztotta a Köztársaság elnökét. A politikai rendszerváltás eredményeként Magyarország új alapokon, radikálisan átalakítja gazdasági rendszerét, külgazdasági kapcsolatainak földrajzi súlypontjait, termelési-felhasználási-külkereskedelmi szerkezetét, fejlődésének humán környezetét.

Az országnak olyan feladatot kell rövid idő alatt végrehajtania, melynek nehézsége történelmileg egyedülálló: párhuzamosan kell kibontakoztatnia azokat a folyamatokat, melyek beteljesítik a rendszerváltást, alapvetően módosítják a modellt, a külgazdasági súlypontokat, a növekedési pályákat, sőt

a társadalmi magatartást is. Ebből adódóan szélesebb sávon alakulnak ki „kettős racionalitások”. A demokratikus átalakulás politikai racionalitásai gyakorta ütköznek azzal, ami gazdaságilag ésszerű. E konfliktusok kezelése rendkívül kreatív, árnyalt megoldásokat követel.

A megújodás nemzeti keretek között bontakozik ki, de célja az, hogy mind gyorsabban alkalmazkodjunk a világ fejlődési irányzataihoz, a nemzetek közötti gazdasági együttműködés normáihoz, követelményeihez.

A gazdasági rendszerváltás ütemét szemlélteti, hogy az árstruktúrában a szabadpiaci árak aránya az 1981–85 időszakbeli 34%-kal, az 1986–89 időszakbeli 50%-kal szemben 1990 végén már 85%-ot tesz ki, s 1991-ben meghaladja a 90%-ot. A dollárelszámolású importnak 1989-ben 42%-a, 1990-ben 70%-a volt, 1991-re pedig 90%-a lesz liberalizált. A munkaerőpiac lényegében liberalizált. A magyar gazdaság a hároméves átmeneti időszak végére (1993-ra) a fejlett piacgazdaságok intézményrendszerét alakítja ki.

A piacgazdaság jogi kereteit kívánják létrehozni a privatizációra, a külföldi tőkebefektetésekre, a koncessziókra vonatkozó törvények. A piacgazdaság környezetét alkotja a Tőzsde, az Állami Vagyonügynökség, a gyors ütemben fejlődő kereskedelmi bankrendszer. A gyökeres struktúraváltás feltételei fokozatosan kirajzolódnak a termelésben, felhasználásban, a beruházásokban is, ahol a súlypontok az elavuló tömeggyártástól a magyar munkaerő képességeit, az ország adottságait, a műszaki-tudományos fejlődés eredményeit jobban kiaknázó tevékenységi területek, vállalatok felé tolódnak el.

Az ország sorsáért felelősséget vállaló különféle erők tisztában vannak azzal, hogy *a magyar gazdaság gyökeres átalakításában, a piacgazdaság megteremtésében kiemelt szerepet játszik a privatizáció.* A privatizáció nem egyszerűen a tulajdon hatékonyabb működtetésének eszköze. Az emberi képességek, törekvések mozgósításával javítja az elmúlt évtizedekben meggyötört társadalom közérzetét; ebben az értelemben humán tőkét teremt. Növekedési szempontból az évtizedes stagnálás után a privatizáció serkenti a fogyasztó önkéntes átalakulását megtakarítóvá, beruházóvá, vállalkozóvá. Így elősegíti az infláció megfékezését, új termelési-kínálati struktúrák megjelenését, a korábbi hiánygazdaság s az abban eluralkodott monopolhelyzetek felszámolását.

Természetesen egy lépésben nem lehet s nem is szükséges a gazdaságot privatizálni. Az átmeneti időszakban együtt él majd a magántulajdon a piacgazdasági elvek alapján működtetett állami tulajdonnal és a közösségi tulajdonnal. Alapvető cél a hatalmasra duzzasztott állami tulajdon zömének privatizálása, a fejlett gazdaságokban már meglévő tulajdonosi, vállalkozási és szervezeti formák kialakítása. A privatizálás üteme és mértéke nem szubjektív elhatározásoktól függ. 1990 végén a versenyszférában kialakult állami tulajdon értéke 2,5–3 ezer milliárd forint, azaz mintegy 40 milliárd dollárra becsülhető. A lakosság és a vállalatok megtakarításai ezen összeg 12–15%-

ára rúgnak. Piaci feltételek melletti privatizáció esetében a folyamat ütemét a külföldi tőkeimport, a megtakarítások és a privatizáció gyorsítására fordított megfelelő hitelforrások állományának növekedése határozza meg. Az új kormány tevékenységének első hat hónapjában az állami tulajdonnak mintegy 2%-át privatizálták.

A privatizáció megindításában az állam mint tulajdonos közvetlenül részt vesz, aktív privatizációs programokat kezdeményez. A központi indíttatású programok mellett a magyar vállalatok új gazdasági társaságok létrehozásával maguk is valóra válthatják privatizációs elképzeléseiket. A privatizáció harmadik vonalát jelenti az adott céghez képest külső (belföldi és külföldi) vállalkozók, társaságok privatizációs kezdeményezése állami vállalatok teljes vagy részleges megvételére.

A gazdasági modellváltás másik nagy színterét a defiskalizáció, a költségvetéssel való gazdaságirányítás leépítése jelenti. A világgazdaságra nyitott versenytársadalom követelményeivel nem egyeztethető össze, hogy a költségvetés a GDP (Gross Domestic Product – bruttó hazai termék) 60%-nál is nagyobb részét összpontosítsa és ossza el. Politikailag s gazdaságilag is bénító a vállalati és magánjövedelmek aránytalanul nagy részének elvonása. Az 1300 milliárd forint belső államadósság és a 21 milliárd dolláros külföldi eladósodás terhei, a nagyarányú jövedelemkiesések azonban rövid távon kizárják a költségvetési bevételek csökkentését, a szigorú pénzpolitika nagyobb mérvű enyhítését. Ugyanakkor a kiadások oldalán a költségvetési szubvenciók csökkentése a versenyz gazdaság kialakulása felé mutat. Arányuk 1987-ben még a magyar GDP 18%-át, 1990 elején 13%-át tette ki. 1991 elejére 9%-os arány várható.

Az elmúlt négy évtized terhes örökségén túl 1990 során *több külső eredetű megrázkódtatás érte a magyar gazdaságot.* A Kelet- és Közép-Európában kibontakozó általános válság nyomán gyors ütemben zsugorodik Magyarország keleti kereskedelme. A korábbi KGST-országokba irányuló magyar kivitel mintegy 30%-kal, az onnan származó import 20%-kal csökkent. Ez jelentős mértékben közrejátszott a magyar ipari termelés 10%-os, a GDP 4–5%-os visszaesésében, foglalkoztatási és szociális feszültségek megjelenésében. A dollár alapú fizetési és elszámolási rendszerre való áttérés 1991-ben a keleti kereskedelemben további 15–30%-os forgalomcsökkenést, nagyarányú cse-rearányromlást és a fizetési mérleg mintegy 1,5 milliárdos romlását okozhatja, ha előre nem látható hatások nem ellensúlyozzák a folyamatot. Az 1990. évi aszály körülbelül 47 milliárd forint, illetve több mint 700 millió dolláros jövedelemkiesést, a Perzsa-öböl menti válság egy éves átlagban mintegy 1 milliárd dolláros veszteséget jelentett. Az iraki válság elhúzódása esetén várható nyugati visszaesés, inflatorikus hatások, illetve kamatáremelés hatása ma még nem is számszerűsíthető terheket ró az eladósodott, nyugati piacokra utalt Magyarországra.

A magyar gazdaságpolitikának tehát egy éves időszakon belül körülbelül 4 milliárd dolláros veszteség következményeit kellene ellensúlyoznia, illetve a társadalmon belül „terítenie”.

Mind a modellváltást, mind a növekedési pályaváltást, mind a külgazdasági súlypontváltást beárnyékolja a reálgazdasági folyamatok kedvezőtlen alakulása. Már 1989 őszén sajátos folyamat: termelésvisszaeséssel egybekötött infláció erősödött fel Magyarországon. A költségvetés immár hagyományos inflációgerjesztő szerepét fokozták az említett kedvezőtlen külső hatások, amelyek a költségvetési egyensúlyt 130–160 milliárd forinttal, az 1991. évi GDP 5–6%-ával is ronthatják. A külgazdasági stratégiát tehát egy olyan társadalmi-gazdasági környezetben kell kialakítani, amelyben a gazdaságpolitika többfrontos háborúra kényszerül: a több irányban és szinten kibontakoztatható radikális szerkezeti átrendeződésen belül, illetve azzal egyidejűleg kell a termelési visszaesés és az infláció-visszafogás feladataival birkóznia.

Stratégiai célok a külgazdaságban

Magyarország nemzetközi összehasonlításban is kimagaslóan külgazdaságérzékeny, kis ország. E században kialakult balsorsának megfordítását csak a nemzetközi fejlődési irányzatokhoz való gyors és sikeres alkalmazkodástól, a világgazdasági nyitástól, az európai és világgpiaci integrációtól remélheti.

A gazdaságpolitika, a gazdasági helyzet és a racionális külgazdasági stratégia összefüggései szempontjából sajátos magyar paradoxon, hogy a világgazdasági nyitást nemzetközileg is kimagasló arányú eladósodás, továbbá már beindított nagyarányú liberalizálás és vámcsökkentés mellett kell végrehajtani. Nem szükséges alaposabban bizonyítanunk, hogy a folyamatos adósságszolgálat jelentős exporttöbbletet követel. Ez viszont az adminisztratív korlátozások megszűnése, a költségvetési támogatások és a vámvédettség csökkenése esetén csak erőteljes exportösztönzőktől, mint például az inflációgerjesztő leértékeléstől várható. Az infláció megfékezéséhez szükséges monetáris szigor ugyanakkor elmélyítheti, ellenőrizhetetlenné teheti a visszaesési folyamatot a gazdaságban. A gazdaságpolitikának tehát e bűvös kör szétszakítására kellene megoldást találnia, a kisebb rosszat választva megfelelő prioritásokat kialakítania.

A keleti kereskedelem összeomlása és az elkövetkező 2–3 évben szűkülő belföldi piac következtében az ország jövőjét a fejlett piacgazdaságokkal és a dinamikusan fejlődő országokkal kialakítható gazdasági együttműködés határozza meg. Ebből adódik, hogy *a magyar gazdaságpolitika alapvető arculatában a külgazdasági orientáció megerősödik.* A 10 milliárd dolláros áruexport, a látható, valamint a kormányzati gazdaságpolitika hatókörén kívül eső mintegy 2 milliárd dolláros szolgáltatásexport (meg az évi 3,5 milliárd dollár-

ros adósságszolgálat) nagyságrendileg a magyar GDP mintegy 50%-ának felel meg. Éppen ezért a gazdaságpolitika sikere is a mindinkább összefonódó áru-, tőke- és idegenforgalmi folyamatok egységéből kiinduló külgazdasági stratégiától, illetve annak végrehajtásától függ.

A magyar külgazdasági politikának biztosítania kell a fizetőképesség fenntartását, hogy megmaradhasson devizagazdálkodási mozgástere. Az 1991–93-as időszak közép- és hosszú lejáratú hiteltörlesztési kötelezettségei, a konvertibilis elszámolású folyó fizetési mérleg deficitje, a kamatszolgálat, a lejáró rövid lejáratú hitelek állományának folyamatos feltöltése s a magyar gazdaság műszaki-szerkezeti korszerűsítéséhez, a világgazdasági integráláshoz szükséges új működő tőkék bevonása mind feltételezi azt, hogy tovább tudjuk erősíteni a Magyarország iránti nemzetközi bizalmat. Ez csak a fizetőképesség megőrzésével lehetséges. A magyar adósságállomány nyílt vagy titkos átütemezésére, államcsőd bejelentésére utaló különféle állásfoglalások, lépések vagy szándékok azt eredményezhetik, hogy hitelszerződéseinket felmondják, fináncHITELEKET többé nem vehetünk igénybe, partnereink a készpénzfizetések szintjéhez igazítják az importot, továbbá vissza kell fogni a fizetéseket és a nemzeti jövedelmet. Meghiúsulhatna a külföldi működőtőke bevonása is. Mindez már rövid távon összeroppanthatná a politikai-gazdasági megújulás folyamatát.

A megnehezült gazdasági helyzetben is nemzeti érdek az előző kormányzatok által vállalt nemzetközi gazdasági kötelezettségek tiszteletben tartása, az adósságszolgálat teljesítése. Az elkövetkező három évben a korábbi kötelezettségek alapján az országnak 11 milliárd dollár adósságot kell visszafizetnie. Tetézi ezt az 1990–91. évi fejlemények fizetésimérleg-rontó hatása, amin némileg enyhít, hogy várhatóan igénybe vehetjük a Szovjetunióval szemben felhalmozott és befagyott több mint 1 milliárd dolláros magyar exporttöbbletet, vagy legalábbis annak egy részét.

A fizetőképesség fenntartásához, a modernizációhoz, a kedvezőbb jövedelmi és foglalkoztatási szint eléréséhez egyaránt igen *erőteljes exportoffenzívát kell kibontakoztatnunk.* E kihívás súlyos, de nem megválaszolhatatlan. Bár Magyarország világkereskedelmi pozícióit az elmúlt fél évszázadban folyamatos, s Anglia, Argentína, Uruguay után a legnagyobb mértékű tévesztés jellemezte (az ország aránya 1938–90 között 0,65%-ról 0,31%-ra csökkent a világkereskedelemben, 1980 és 1987 között pedig a dollárkereskedelem stagnált), 1987 után az uralkodó politikai struktúra átalakulása és a világgazdasági nyitás mellett elkötelezett szakértők nyomása következtében már megindult az expanzió. Az 1987–89-es időszakban a keményvalutás export 1,5 milliárd dollárral, 1990-ben pedig a megnehezült feltételek mellett is 1 milliárd dollárral, 15%-kal bővült. Az 1990. évi mintegy 1 milliárd dolláros exporttöbblet s 400 millió dolláros idegenforgalmi aktívum gyakorlatilag eléri a kamatfizetési kötelezettségek szintjét. Ha nem lettek volna az említett

rendkívüli veszteségek, e teljesítmény megismétlése megalapozta volna a fizetőképesség fenntartását.

Az exportoffenzíva erősítését mind a váratlan események, mind a keleti kereskedelem összezsugorodása megköveteli. Jórészt a nyugati hitel további erőteljes fokozásától függ, hogy a jövő évi, előreláthatóan 20–25% körüli exportzsugorodást, illetve az 1,5 milliárd dollár körüli fizetésimérleg-romlást tudjuk-e ellensúlyozni. Mindez közép távon a hagyományos dollárelszámolású kivitel legalább évi 11–12%-os, 1991-ben ennél is gyorsabb ütemű bővítését igényli. Egyenleg szempontjából követelmény az évi 1–1,3 milliárd dollár körüli árukiviteli és évi 7–800 millió dolláros idegenforgalmi mérlegtöbblet. Ez esetben lehetséges a gyorsított szerkezeti korszerűsödéshez kulcsfontosságú nyugati behozatal dinamikus, a kivitellel lépést tartó bővülése.

A lakosság tulajdonában lévő külföldi fizetőeszközök nemzetgazdasági célú mozgósítása (rövid távon), valamint *az idegenforgalom megfelelő fejlesztése és szabályozása* (mind rövid, mind hosszabb távon) *jelentősen erősítheti az ország általános és külgazdasági potenciálját*. E források kiaknázása a korábbi adminisztratív ellenőrzés helyett egységes logikájú s a gazdasági érdekeltiségre alapozott szabályozást igényel. A lakossági devizabetétek biztonságának szavatolása, vonzóbb kamatszínvonal kialakítása, a bevásárló turizmus „hazatevelése” a megfelelő (kínálati, szervezeti és gazdaságpolitikai) előfeltételek megteremtése révén új erőforrásokat vonhat be a devizagazdálkodásba. Az idegenforgalom megnövekedett devizaaktívumának elérése után oldhatók a lakossági devizaellátmányban az elmúlt évben bevezetett korlátozások.

Külgazdasági stratégia és növekedési pálya váltás

A sztálini, poszt-sztálini modell – részben ideológiai töltetű, részben egyszerűen téves döntésekkel, részben tervezés- és irányítástechnikai szempontok alapján kialakított – nehézipari prioritásai nyomán elavult, anyag-, töke-energia- és szakképzetlen munkaerő-igényes termelési-, kínálati-, felhasználási és külkereskedelmi szerkezet alakult ki Magyarországon s a többi közép- és kelet-európai országban. E struktúrák a korábbi kelet-európai beszállítások elsorvadása, az alacsony jövedelemtermelő képesség, a nyugati kereslet-hiány, a kedvezőtlen dinamika folytán nem fenntarthatók. A kilábalás a válásból, a világgazdasági integrálódás, az exportoffenzíva, az alkalmazkodás a nyugati partnerek igényeihez egyaránt követeli a szerkezeti megújulást. *Gazdasági fejlődésünknek a magyar gazdaság növekedési adottságaira, tényleges és potenciális szakosodási előnyeire támaszkodva kell kibontakoznia.*

A szakosodási előnyök fő forrása az, hogy a magyar munkaerő – különösen a szakképzett munkaerő – költsége nemzetközi összehasonlításban alacsony. További erőforrások: bizonyos kedvező természetföldrajzi adottságok (me-

zőgazdaság, gyógyvizek), a globális vagy európai exportbázisok kiépítéséhez előnyös geopolitikai fekvés, egyes ipari tevékenységek kedvező tudományos-műszaki háttere (biotechnológiák, gyógyszeripar, járműipar). A szakosodási előnyökre összpontosító, értéknövelő típusú gazdaságfejlesztés nemzetközi együttműködés keretében gyors eredményeket hozhat. Hasonlóan jórészt kiaknázatlanok a kis országok esetében létfontosságú szolgáltatásexport lehetőségei. Az életképtelen iparágak elsovadásából fakadó exportkiesés kiegyenlítésében és a kiviteli expanziójában a szolgáltató szektor a korábbinál jóval erőteljesebben működhet közre. A Bécs–Budapest világiállítás vagy esetleg a honfoglalás 1996. évi (1100 éves) jubileumának rendezvényeihez kötődő fejlesztések jelentős szolgáltatási bevételeket hozhatnak. A nagyobb horderejű programok közül jelentősek lehetnek a Duna–Majna–Rajna csatorna megnyitásával felsejlő Duna-parti komplex fejlesztési lehetőségek, a Duna–Adria térség dinamizálódása nyomán kialakuló fejlesztési projektek, a tengerre jutási infrastruktúrák hozadéka, a távközlési, idegenforgalmi, gyógyidegenforgalmi, háttér-ipari fejlesztések, az eddigi exportárualaphiányokat felszámoló beruházások.

Külgazdasági súlypontváltás

A második világháború befejeződését követő négy évtizedben a magyar gazdaság fejlődési irányzatait, intézményrendszerét, külgazdasági viszonyait a KGST-országokkal, mindenekelőtt a Szovjetunióval kialakított kapcsolatok határozták meg. E kapcsolatok delelőjén, a hatvanas években a magyar külkereskedelemnek mintegy 70%-a, 1980–87 átlagában 54%-a, 1988-ban 46%-a, 1989-ben 42%-a jutott a KGST-országokra. Ez az arány Magyarországra „keleti” exportjának 1990. évi 30%-os (mintegy 1,5 milliárd dolláros), majd 1991-ben hasonló nagyságrendű csökkenése után előreláthatóan 25% alá eshet. E csökkenés nem magyar stratégiai döntéseket, a szovjet piacról való kivonulási szándékot tükröz, hanem a kelet-európai válsághelyzet, a folyamatosan gyengülő és elbizonytalanodó szállítóképesség, a mind áttekinthetlenebb és szétforgácsolódo kelet-európai külgazdaságirányítási rendszer következménye.

A korábbi KGST együttműködési rendszer szétesése következtében egy esetleges utódszervezet szerepe lényegében konzultációra, információcserére szűkül. Az egyes kelet- és közép-európai országok közötti gazdasági kapcsolatok bilaterális jelleget öltenek. Sem az új elszámolási és fizetési rend 1991. évi bevezetése, sem különféle együttműködéstechnikai megállapodások nem jelentenek ma ellenszert a kooperációnak a válságból, a kelet-európai gazdaságirányítási rendszerek kaotikus állapotából fakadó sorvadásával szemben. A magyar külgazdaság alapvető céljai közé tartozik, hogy az átala-

kulő kelet-európai országokkal új alapokon fokozza az együttműködést s kiépítse közvetlenebb kapcsolatait Ukrajnával, Oroszországgal, a balti államokkal, autonóm területekkel.

Közép távon azonban azzal kell számolni, hogy az 1991. évi forgalom az 1989. évinek a felére süllyed. Új felhajtóerők hiányában közép távon a stagnálás vagy további visszaesés a valószínűbb.

E helyzetből adódik, hogy mind a súlyosabb magyar visszaesés elhárítása, mind a fizetőképesség megőrzése megköveteli a külgazdasági súlypontváltást, a hagyományos konvertibilis piacokkal folytatott együttműködés gyorsabb kiépítését. 1990 külgazdaságtörténeti mérőöldkő annyiban, hogy az Európai Közösséggel folytatott kereskedelem aránya meghaladta a KGST-ét. Az egységes Németország lett Magyarország vezető külkereskedelmi partnere. Az EK-országokkal folytatott külkereskedelem aránya már 1990-ben is eléri az egyharmadot. A tervek szerint ez 1991-ben 40%-ra fog nőni, 1993-ra pedig megközelíti az 50%-ot. A magyar külgazdasági stratégia fő alkalmazkodási irányát az a körülmény határozza meg, hogy szándékaink szerint a kilencvenes évek közepére az EK és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA – European Free Trade Association) országait magában foglaló egységes európai gazdasági térség fogja felvenni a magyar kivitel közel kétharmadát. A magyar fejlődés szempontjából tehát az európai kapcsolatok intézményesítését, az EK tagságot nem csupán a történelmi jelenben végrehajtott politikai-gazdasági változások visszafordíthatatlanságának, a magyar társadalom jövőképeének erősítése, hanem a meghatározó külgazdasági nagyságrend is megköveteli.

A tengerentúli fejlett országok jelentősége – a múlt örökségeként – a magyar külkereskedelmi kapcsolatokban ezideig szerény, alig haladja meg a 6%-ot. E csekély nagyságrend növelése fontos stratégiai célkitűzés. Az Egyesült Államok a vállalati szintű integrálódásban már eddig is figyelemre méltó szerepet játszott. A Magyarországon eszközölt tőkebefektetések mintegy 40%-a amerikai eredetű. Japán a magyar gazdaság hitelfinanszírozásában működött és működik közre számottevő mértékben. A kapcsolatfejlesztés fő lendítőerejét a japán tőkebefektetések kibontakozása, technológia- és szakismeret-transzfer jelentheti.

A radikális szerkezeti átalakulás és külgazdasági súlypontváltás teremt új alapokat s távlatokat a Magyarország és a fejlődő országok közötti együttműködés számára. A volt KGST-országok energia-, nyersanyag és féltermékszállításainak csökkenése nemzetbiztonsági követelménnyé teszi, hogy új importforrásokat leljünk. Az import liberalizációja, a vámok csökkentése, az életképtelen magyar termelővállalatok felszámolása folyamatosan javítja a fejlődő országok piacra jutási esélyeit Magyarországon. Ugyanakkor a javuló versenyképességű magyar vállalatok, különösen nemzetközi vállalati együttműködésre támaszkodva erősítik pozícióikat a fejlődő országok piacain, fő-

ként az iparilag fejlett távol-keleti, latin-amerikai, közel-keleti országokkal, valamint Indiával fenntartott együttműködésben.

A külgazdasági stratégia eszköztára

A jelenlegi válsághelyzetben az üzlet- és fejlesztésbarát, vállalkozásélénkítő, külgazdaságorientált magyar gazdaságpolitika, az óhatatlanul szükséges pénzügyi szigor ötvözése az exportkínálat szelektív bővítésével terjedelmében szűkös, de jellegében sokrétű eszköztárra támaszkodhat. Az eszköztár főbb elemei az alábbiak:

1. *A magyar gazdasági környezet átalakulása:* a már említett liberalizálás, a dereguláció (szabályozás egyszerűsítése, előírások csökkentése), az adminisztratív kötöttségek felszámolása, a külkereskedelmet folytató vállalatok számának – a három évtizeden át külkereskedő 35 szakosított vállalattal szemben – 10 ezerre növekedése önmagában is fokozza a külkereskedelmi cégek manőverképességét, úgynevezett intézményrendszeri versenyképességét. Ugyanakkor 1991-ben, az importliberalizálás nyomán a hazai termelés mintegy kétharmada kerül versenyhelyzetbe az 1989. évi 15%-kal szemben. A hazai termelőket az engedélyezési rendszer helyett a nemzetközi kereskedelem szabályaival összehangolt vámok és antidömping eljárás, szabványok, minőségi, egészségügyi eljárások védik. E védelem is csökkenő irányzatú. Az uruguayi GATT forduló, illetve a szabadkereskedelmi megállapodások keretében a magyar vámvédelmi rendszer korszerűsödik. A vámszint csökken, s a belföldi termelés kölcsönkapcsolatait és feldolgozottsági fokát tükröző vámarányok alakulnak ki.

A gazdasági nyitás sajátos elemét jelenti a *konvertibilitás*, amelynek súlyát egyes bel- és külföldi megnyilatkozások hajlanak eltúlozni. Miként az 1945–59 közötti nyugat-európai, dél-európai vagy távol-keleti tapasztalatokból jól ismert, a konvertibilitás nem kiváltója, hanem következménye az egészséges gazdasági fejlődésnek. A magyar valuta részlegesen jelenleg is konvertibilis. A vállalatok az import 90%-ánál engedély nélkül vásárolhatnak hivatalos árfolyamon külföldi fizetőeszközt. A külföldi tőkebefektetők adózás utáni profitjukat szabadon hazautalhatják. A háztartások is kapnak idegenforgalmi célokra igen szerény devizaellátmányt. Az átfogóbb konvertibilitás megvalósítása akkor képzelhető el, ha a gazdaság teljesítőképessége erőteljesebben javul, devizataralékok halmozódnak fel, az infláció üteme erőteljesen csökken vagy legalább csökkenő irányzatot vesz.

2. A külgazdasági orientáció a *belső erőforrások közvetlen átcsoportosítását* is igényli. A jövőben az exporttevékenység, az export célú fejlesztés finanszírozásához a magyarországi hitel- és pénzforrások nagyobb átcsoportosítása szükséges. Különösen a keleti kereskedelemben megnövekedett kockázatok

csökkentése végett kell biztosítási rendszert kiépíteni. A prompt-inkasszó rendszer megszűnése s a dollárexport növekedése pedig az export célú hiteforrások növelését s a hitelezési feltételek javítását igényli. Ennek hiányában a szükséges monetáris korlátozások éppen a jövőt hordozó exportoffenzívát béníthatják meg.

A külgazdaságorientált gazdaságpolitika piacgazdasági környezetben leg-hatékonyabb eszköze az *árfolyampolitika*. A gazdaság pénzügyi egyensúlyáért felelős pénzügyi szervek az árfolyampolitika egyensúlyvédelmi feladatait hangsúlyozzák. Magyarországon azonban az elmúlt év során megkétszereződő inflációs ráta s erőteljes liberalizálás mellett az exportbővítéshez és a külgazdasági aktivunához az szükséges, hogy javuljon az exportőrök munkájának jövedelmezősége. Közepesen fejlett országokban a strukturális infláció megfékezése egyébként is elsősorban a struktúrapolitika és nem az árfolyampolitika feladata.

A költségvetési egyensúlyhiány csökkentése szempontjából kétségkívül alapvető követelmény volna az agrárexport költségvetési támogatásának le-faragása. A nemzetközi gyakorlatban viszont szinte általános az agrártámogatási rendszer. Az 1990. évi aszály következtében megrendült mezőgazdasági jövedelemtermelő-képesség, az agrár-tulajdonviszonyok körüli vita elhúzódásával együttjáró termelési bizonytalanság, továbbá a válságos helyzetben szűkülő belső piac mellett a mezőgazdasági támogatások megszüntetése vagy radikális csökkentése nem csupán egy szektort, hanem egyúttal a magyar társadalomban egy nagy jelentőségű életformát roppantana meg. Ez súlyos társadalmi-politikai megrázkódtatásokkal járhatna. A külgazdasági stratégia egyik közvetett feladata ezért egy – a termelési-társadalmi biztonságot is figyelembe vevő – új mezőgazdasági rend, a világpiaci irányzatokhoz igazodó agrárstruktúra, szakosodás elősegítése.

A kifejlett piacgazdasághoz vezető átmeneti időszakban, s a gazdasági fejlettség közepes színvonalán mind a modellváltás, mind a piacváltás, mind a növekedési pályaváltás szükségessé teszi *speciális „piackonform” exportösztönzők alkalmazását*. A nemzetközi kereskedelempolitikai gyakorlatban kiterjedten alkalmazott ún. kollektív exportösztönzést fenn kell tartani, sőt erősíteni kell. Erre elsősorban a külpiaci tapasztalatokkal még alig rendelkező (ez idő szerint már 10 ezer) új magyar vállalat egyes külpiaci piacukatási, információs, kiállítási, propaganda, konzultációs, szervezetépítési stb. tevékenységének támogatása kapcsán van szükség. Hasonló kívánalmakat támaszt a régebben külkereskedő vállalatokkal szemben az erőteljes piacváltás, a Szovjetunió belső területeivel kialakítható együttműködés feltérképezése, az új nyugati piaci szegmensek megismerése. A külgazdasági súlypontváltás s az új piacok igényeihez igazodó termékstruktúra kialakítása, a korábbi KGST-felvevőpiacukat elvesztő, zömmel gépipari vállalatok kapacitásainak gyorsított ütemű átállítása mind pótlólagos erőforrásokat, adókedvezménye-

ket, hitelfinanszírozást, esetenként költségvetési erőforrásokat ötvöző, piaci megtérülési elvekre alapozott programokat igényelnek. A külföldi tőkebefektetések exportorientációs terelése s általában azok ösztönzése is gyakorta támaszt infrastruktúra-fejlesztési, ingatlanjuttatási, esetenként közvetett exportösztönzési igényeket. Ezek kielégítése szintén új alapokat igényel.

3. A *külgazdasági diplomácia* bevált, hatékony eszköz a stratégiai célok megvalósításában. Magyarország és az EK közötti megállapodás végrehajtásának felgyorsítása például már 1990-ben is jelentős lökést adott az exportbővítéshez. Önmagában mintegy 3%-kal növelte a dollárelszámolású magyar kivitelt.

1990 szeptemberében indultak meg a feltárási tárgyalások egy, az EK és az EFTA országokkal kialakítandó szabadkereskedelmi társulásról. Ennek eredményeként már 1992. január 1-én életbe léphet egy Magyarország számára kedvező megoldású szabadkereskedelem. Kialakulhat a szélesebb körű gazdasági, pénzügyi, műszaki-tudományos, kulturális, oktatási, környezetvédelmi együttműködés, intézményesített információcseré. Szabadabbá válhat a tényezők (árak, tőke, munkaerő, technológia) áramlása. Magyarország Európa-stratégiája szakaszos. A szabadkereskedelmi megállapodás eredményeként gyorsulhat a gazdaság alkalmazkodása az új európai térség követelményeihez. Ennek eredményessége alapozhatja meg a későbbi tárgyalásokat a teljes jogú EK tagságról, egy intenzívebb összeurópai együttműködésről. A tágabb értelemben vett világ gazdasági integrálódást szolgálja Magyarország aktív részvétele és érdekeltsége a GATT (General Agreement on Tariffs and Trade – Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény) tárgyalásokban, az OECD-ben (Organization for Economic Co-operation and Development – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) és az ENSZ európai regionális szervezetében. A kelet- és kelet-közép-európai térségben a magyar külgazdasági stratégia az általa nem befolyásolható fejlemények különféle változataira készül fel. Magyarország az új közép- és kelet-európai átrendeződést szükségszerűen megelőző kaotikus viszonyok között is berendezkedik a szabaddevizás, nemzetközi játékszabályok szerint működtetett együttműködésre. Nem zárható ki azonban, hogy az átmeneti időszakban sajátos, ettől eltérő fizetési és elszámolási mechanizmusokat is fenn kell tartani a Szovjetunió egyes részeivel, illetve bizonyos kelet-európai országokkal. Ugyanakkor Magyarország törekszik arra, hogy a piacgazdaság felé gyorsabb ütemben haladó Lengyelországgal és Csehszlovákiával intenzívebb középtávú együttműködésre lépjen.

4. A jelenlegi nehéz helyzetben és az ország erőforrásainak szűkössége következtében Magyarország csak megfelelő *külföldi erőforrástámogatás* birtokában őrizheti meg korábbi úttörő szerepét az érett piacgazdaság és parlamenti demokrácia kibontakoztatásában, gyorsíthatja fel az átalakulás ütemét, illetve csökkentheti ennek társadalmi-politikai kockázatait. A külső erő-

források megszerzésében kedvező fordulatot jelent a COCOM (Coordinating Committee for Multilateral Exports – Sokoldalú Kivitelt Koordináló Bizottság) előírások enyhítése, a technológiai erőforrások ennek nyomán felgyorsuló beáramlása. A külföldi pénzügyi és emberi erőforrások bevonása szempontjából nagy jelentőségű a 24 fejlett ország s különösen az EK által nyújtott támogatási program. Ennek főbb elemeit a már nyújtott kereskedelempolitikai kedvezmények, az EK költségvetéséből folyósított projektumokhoz kötött segélyek (összegük 1990-ben 100 millió ECU, 1991-ben remélhetően ezt meghaladó összegű lesz), a Magyarországra irányuló beruházások könnyítése, valamint az EK, az Európai Beruházási Bank, az Európai Fejlesztési és Újjáépítési Bank keretében nyújtandó hitelek jelentik. Ezen túlmenően Magyarország számít bilaterális hitelekre és támogatási akciókra, közvetve pedig a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek (Nemzetközi Valutaalap; Világbank; IBRD – International Bank for Reconstruction and Development – Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank; MIGA – Multilateral Investment Guarantee Agreement – Sokoldalú Befektetési Garanciaegyezmény) a jelenlegi speciális szerkezeti-intézményrendszeri-konjunkturális körülményekhez jobban igazodó, kiterjedtebb finanszírozási programjaira is.

A külgazdasági stratégiában a külső erőforrásszerzés alapvető dimenzióját a *működőtőke-beáramlás* további ösztönzése jelenti. Piacgazdasági érettsége, jogrendszere, intézményrendszere, a növekedési adottságokban rejlő viszonylagos előnyei alapján Magyarország már ma is vonzó tőkebefektetési célpont. A jogilag 1972 óta lehetséges külföldi tőkebefektetések állománya 17 év alatt, 1989 végére 600 millió dollárra nőtt. 1990 végére meghaladta az 1 milliárdot, 4500 bejegyzett vegyesvállalattal. A már megindult tárgyalások alapján 1991-ben további mintegy 1 milliárd dollár, 1992-ben 1,2 milliárd dollár, 1993-ban 1,2–1,5 milliárd dollár tőkebefektetés képzelhető el. E befektetések rövid távon fékezik az adósságállomány növekedését. Közép távon elősegítik annak csökkentését; biztonsági „párnát” jelentenek a fizetési mérleg számára, hozzájárulnak a magyar infrastruktúra, idegenforgalom, exportorientált feldolgozóipar – mindenekelőtt az élelmiszeripar, vegyipar és gépipar – megújulásához. Magukkal hozhatják az általános management kultúra, versenyklíma erősödését, vállalatgazdasági szinten a szorosabb világ-gazdasági integrációt.

Nem kétséges, hogy a kilencvenes évek elején a magyar gazdaság, sőt társadalom sorsát hosszabb távra eldönti, hogy milyen sikerrel válik Magyarország a nemzetközi méretekben tevékenykedő vállalatok számára vonzó célponttá, regionális és globális export-hídfeállássá, igazgatási alközponttá. E folyamatot a magyar kormány törvényalkotással, a tőkeallokáció intézményrendszerének korszerűsítésével, az állami engedélyezési eljárás eltörlésével, a nagy horderejű ügyletek közvetlen támogatásával, a belföldön újra befektetett vállalkozói profit kedvezményezésével, a Nemzetközi Gazdasági

Kapcsolatok Minisztériuma (NGKM) keretében működő Befektetési és Kereskedelemfejlesztési Ügynökség felállításával is elő kívánja segíteni.

A külgazdasági stratégia célrendszere és eszköztára, korszerűsödő irányítástechnikája annak ígéretét hordozza, hogy a megújuló Magyarország habár kis, de mind stabilabb eleme, növekvő jelentőségű tagja lesz a piacgazdaságra, demokráciára, társadalmi igazságosságra és az ember felemelkedésére épülő, új típusú nemzetközi kapcsolatrendszernek.

Kelet-európai gazdasági kapcsolataink a KGST után

Szegvári Iván

Kelet-európai (azaz az európai volt szocialista országokhoz fűződő) külgazdasági kapcsolataink jövőjét ma átgondolni olyan feladatra emlékeztet, mint ha egy földrengés közepette folyó építkezés további sorsát kellene előrejeleznünk. A régi együttműködési rendszer spontán módon és gyorsuló ütemben esik szét. Az új rendszer lényegi elemei egyelőre csak jelszavak és szándékok szintjén ismeretesek. A dollárelszámolásra való áttérésekből adódó alapvető bizonytalanságot és sokkhatásokat külön is jelentősen fokozza két körülmény. Egyfelől, valamennyi, a volt „kelet-európai” blokkhoz tartozó ország mély gazdasági, társadalmi és politikai válsággal, a rendszerváltáshoz – úgy tűnik – kikerülhetetlenül kapcsolódó nagyfokú instabilitással és recesszióval küszködik. Másfelől, tágabb világ gazdasági környezetünk fejleményei (kiemelten az Öböl-válság), valamint adóssághelyzetünk szorító kényszerszere ugyancsak erőteljesen befolyásolják a kelet-európai gazdasági együttműködés várható alakulását.

A kelet-európai régióhoz való gazdasági kötődésünk kérdése tehát nem szűkíthető le „egyszerű” külgazdasági témává, még kevésbé azon belül egy viszonylat problémájává, ha az mégoly súlyos is. Annak ellenére nem, hogy a régió egészét átfogó válsághelyzet egyik döntő kicsapódási területét, közvetítőjét és forrását az egymás közti kapcsolatok képezik. E kérdés végső soron csak Kelet-Európa piacgazdaságba vezető átmenetének általános folyamatába ágyazva s e folyamat nyugati együttműködéssel való kölcsönhatásaiban érthető s válaszolható (részben) meg.

Az előzményekről dióhéjban

A magyar külgazdasági kapcsolatrendszer több mint négy évtizeden keresztül az egyoldalú KGST-orientáció határozta meg.

Gazdaságunk nemzetközi összehasonlításban is párját ritkító szerkezeti nyitottsága mellett külkereskedelmi forgalmunknak átlagosan mintegy 60%-a a KGST-n belül bonyolódott, a Szovjetunió részaránya pedig önmagában

közel egyharmadot tett ki. Ezt az óriási volumenű árucserét döntően az jellemezte, hogy importunk túlnyomó hányadát az anyagjellegű termékek képviselték, míg az exportban a feldolgozóipari késztermékek domináltak. Így módon az újratermelési folyamat kezdő és végpontjain rendkívül szoros kötődés alakult ki mindenekelőtt a szovjet piaccal. Az energia-, ipari, nyers- és alapanyagellátásunk döntően szovjet forrásokra épült, míg a magyar gép- és könnyűipar, vegyipar és élelmiszeripar számos szakágazata számára tartósan a Szovjetunió vált az elsődleges fellevevőpiaccá.

A KGST-n belüli kapcsolatok kereteit és módszereit az évtizedek során lényegében változatlan KGST-együttműködési mechanizmus játékszabályai határozták meg. Ennek egyik lényegi eleme az ötéves népgazdasági tervek kétoldali koordinációja és az erre épülő középtávú és éves államközi megállapodások, a kötelező kontingensek rendszere volt. Az elszámolások mesterséges valutában, az úgynevezett transzferábilis rubelben történtek, a konkrét külkereskedelmi árakat pedig különböző művi módszerekkel a világpiaci árakból kiindulva állapították meg. Ez a mechanizmus az egyes tagországok belső irányítási rendszereihez elsődlegesen adminisztratív eszközök révén és sajátos pénzügyi megoldásokkal – lényegében árkiegyenlítővel – kapcsolódott, a vállalatoknak jobbra csupán végrehajtó szerep jutott.

A KGST-együttműködésnek ez a világpiaci értékítéletektől alapvetően elszakított tradicionális modellje volt az egyik lényeges oka az alacsony hatékonyságú és versenyképeségű termelési szerkezet kiépülésének és konzerválódásának valamennyi tagországban.

A KGST-n belüli együttműködés tartalmát és eszköztárát más-más megközelítésben, de kezdettől fogva erőteljes bírálatok érték. A hagyományos modell megreformálására irányuló különböző ihletésű és tartalmú kísérletek azonban sorra kudarcot vallottak. Mivel magyarázható ez? Elsősorban és alapvetően azzal, hogy a tagországok nemzeti gazdaságpolitikájában és irányítási rendszerében nem jöttek létre egy minőségileg más jellegű kapcsolatrendszer feltételei. A mennyiségi orientáltságú, az állandósult hiányhelyzeteket menedzselő s eredendően rövid távú szemlélettel rendelkező nemzeti gazdaságpolitikák, valamint a tagországok többségében érvényesülő, a természetes mérlegmódszeren és a központi anyagi-műszaki ellátáson alapuló direktív, tervutasításos mechanizmusok számára valójában a kialakult együttműködési formák és eszközök voltak a logikus és racionális módszerek.

Alapvetően új helyzetet e téren is csak az 1989–1990-es évek változásai, s ennek keretében a KGST-tagországok döntő többségének a piacgazdaság melletti egyértelmű elköteleződése hozott. Ez viszont nemcsak lehetővé, hanem egyben szükségessé is teszi a tradicionális KGST-együttműködési modell és mechanizmus leépítését és az egymásközi kapcsolatok piaci alapokra helyezését. A múlt kedvezőtlen örökségeit a fejlődés útjából eltakarítani azonban nem egyszerű és nem is egyszerű feladat.

Makroszintű megrázkódtatások

A szabaddevizás elszámolási és fizetési rendszerre történő áttérés a destabilizáció egyéb tényezőivel összefonódva minden volt KGST-tagország számára (bizonyos szemszögből a Szovjetunió kivételével) rendkívüli makrogazdasági megrázkódtatásokat okoz. A bizonytalanságok e téren nem a sokkhatások tényéből, nem is mértékéből, hanem inkább abból adódnak, hogy e megrázkódtatások a gazdaság mely konkrét szféráiban, milyen súllyal, mikor és meddig, milyen reakciókat kiváltva zajlanak le.

Magyarországon e váltás valószínűsíthető forgatókönyve szerint az áttérés a makrogazdasági teljesítménymutatók mindegyikében törésszerű változást fog eredményezni.

A fizetési mérlegben még az Öböl-válság előtti árakon becslve évi mintegy 1,5 milliárd dollár veszteség valószínűsíthető. Ez az új árviszonyok mellett már mintegy 2 milliárd dollárra tehető, amelynek egy kisebb része már az 1990-es évet terhelte. E fizetésimérleg-romlás a cserearányvesztésnek és a forgalom volumenváltozásainak nagyon különböző kombinációi mellett következhet be, döntően a szovjet fél ma még kiszámíthatatlan helyzete és magatartása függvényében. A jelenlegi prognózisok az úgynevezett „KGST-relációjú” forgalomcsökkenés 1991. évben várható mértékét csak széles tűrési határok között, mintegy 15–40%-os sávban tudják valószínűsíteni. Az exportnak relatíve kisebb, az importnak viszont drasztikus csökkenését tételezik fel.

Szovjet oldalról a (volt) KGST-tagországokkal szemben potenciálisan kialakuló óriási (Kelet-Európa egészével szemben mintegy 15 milliárd dollárra becsült) fizetési mérlegaktívummal kapcsolatban elvileg három különböző stratégiai magatartás, illetve kezelési mód képzelhető el. Ezek a gyakorlatban nyilván összemosódva jelentkeznek, de érdemes tiszta formában is átgondolni őket. Az egyik változat szerint a Szovjetunió elsődlegesen a minél nagyobb effektív szabaddevizás bevételi többletre törekedne. Ennek azonban elemi akadályát képezi a partnerországok, köztük Magyarország fizetőképessége – beleértve azt, hogy a deficit nyugati segéllyel vagy hitellel történő megfinanszírozhatósága egyelőre ugyancsak kilátástalannak tűnik. Így, amennyiben a Szovjetunió nem hajlandó partnereit hosszú lejáratú hitellel és/vagy működőtőke exporttal megfinanszírozni, a fizetési mérleg kiegyensúlyozódásának döntően az áruforgalom mennyiségi folyamataiban kell lezajlania. Itt említendő meg, hogy a szovjet fél egyelőre elutasítja azt a magyar javaslatot, hogy az 1989–1990 folyamán képződött magyar aktívumot – teljesen vagy nagyrészt – az 1991. évi fizetési mérleg deficit fedezésére fordíthassuk. A második változat szerint a szovjet fél – már a nagy aktívum elkerülése érdekében is – a számára szükséges import minél gyorsabb bővítésére törekedne. Ez a magatartás azonban csupán az agrártermékek és a fogyaszt-

tási cikkek (idevéve a turizmusban megvalósuló importot) terén valószínűsíthető, tekintve, hogy a gépek és a beruházási javak iránti kereslete jelentős mértékben csökken, s részben áttérrelődik a régió kívüli kapcsolatokba. A harmadik változatnak megfelelően a Szovjetunió a kényszerhitelezést elkerülendő a forgalom kiegyensúlyozását a számára feltétlenül szükséges import szintjén, saját energiahordozó- és anyagexportjának a csökkentésével kíváná alapvetően megvalósítani. Ez utóbbi változat kiemelt szerepét nemcsak a szovjet fél közvetlen rövid távú (a nagyobb nyugati exporthoz és devizabevételekhez kötődő) érdekei motiválják, hanem a szovjet gazdaság objektív helyzetének, benne a kitermelőipar és a szállítási szektor teljesítményének alakulása is. Ezen tényezők hatásaiból már 1990-ben komoly ízelítőt kaptunk. E harmadik változat sajátos vonása az, hogy az áttérés alapproblémái döntően nem a magyar-szovjet kétoldalú kapcsolatokban, hanem nyugati külkereskedelmi és fizetési kapcsolatainkban, valamint a még erőteljesebb belső termelés visszaesésben csapódnának le.

A kelet-európai forgalomcsökkenés – amennyiben, illetve amilyen mértékben ezt nem tudjuk rövid távon a külkereskedelem nyugati reorientációjával ellensúlyozni – nyilvánvalóan további recessziót fog okozni. KGST-forgalmunk szintje 1990–1991 folyamán várhatóan mintegy a felére zsugorodik. Még ha az orientációváltással kapcsolatos derülátó feltételezések igazolódna is, az ipari termelés 1990. évi mintegy 10%-os csökkenését 1991-ben újabb legalább 10%-os, főként a gépipart sújtó visszaesés fogja követni. Ez a foglalkoztatásban mértéktartó becslések szerint 2–300 ezer fős munkanélküliséget eredményezhet.

A dollárelszámolásra történő áttérés a fizetésimérleg-, a forgalmi és a termelési hatásokon kívül alapjaiban érinti a belső pénzügyi folyamatok alakulását is. Az áttérés – előzetes felmérések szerint – elsődlegesen a forgalomhoz kötődő pénzügyi hidak (pl. az importárkülönbözethez kapcsolódó adóbefizetés, valamint exporttámogatások vagy elvonások) leépülésének, illetve átrendeződésének következményeként a költségvetési deficitet önmagában mintegy 60–70 milliárd forinttal növeli. Eközben áttételesen jelentős nyereségadóbevétel-kiesést is okoz. Az új rendszerre való átállás inflációs „hozzájárulása” csupán a közvetlen árhatásokat tekintve hozzávetőlegesen 10%-ra tehető. Az egyéb, belső okok miatt is, de a vázolt hatások következtében különösen kiélezett költségvetési helyzetben és egy inflációs nyomás közegeben a belső pénzfolyamatok és a fizetési mérleg kezelhetőségének fenntartása rendkívüli feladatokat jelent a monetáris politika számára. Ráadásul olyan körülmények között kell a feladatokkal szembenéznünk, amikor a globális monetáris restriktió további fokozása mind a diszfunkcionális következmények, mind a gyakorlati kivitelezés oldaláról (pl. a nem-fizetés terjedése miatt) alapvető akadályokba ütközik.

Összegezve: ha az adott külső és belső feltételek mellett kell áttérnünk az

új együttműködési rendszerre, ez a stabilizációs folyamat egésze szempontjából óriási – a piacgazdaságba való átmenetet is jelentősen befolyásoló – kihívást jelent.

Mire is térünk át?

A „dollárelszámolásra történő áttérés” valójában fedőnév. Hiszen nem csupán a valutáris-pénzügyi és főként nem egyszerűen az elszámolási rendszer megváltoztatását értik rajta. Egy alapjaiban és lényegében új együttműködési mechanizmus létrehozását, végső soron az egymás közti kapcsolatok átfogó piaci alapokra helyezését jelképezi. Ez a rendszerváltás a tradicionális együttműködési modell spontán szétesése és a kelet-európai országoknak a piacgazdaság melletti egyértelmű elkötelezettsége miatt objektíve szükségszerű folyamat. A tulajdonképpen gondot az áttérés rövid távú hatásain kívül „pusztán” a megvalósítás mikéntje jelenti.

Az eredeti magyar elképzelések és javaslatok szerint az áttéréssel kialakítandó új mechanizmus meghatározó elemei a következők lennének: effektív szabad fizetési rendszer, folyó világpiaci árak és világpiaci kereskedelmi feltételek alkalmazása, valamint mindenfajta állami mennyiségi kötelezettségvállalástól mentes vállalkozói piaci kapcsolatok. A külkereskedelem belső irányítási rendjét tekintve – legalábbis magyar oldalról – ehhez társul a nyugati kapcsolatokéval azonos, egységes szabályozás követelménye. A javasolt rendszer minden eleme kulcsfontosságú a piaci viszonyok feltételezett azonnali megteremtése és az áttéréstől remélt úgynevezett dinamikus előnyök (a világpiaci értékítéletek érvényesülése, az e kritériumok szerinti struktúraváltás és reorientáció ösztönzése, a három piac elkülönültségének a megszűntetése, a működőtőkére gyakorolt nagyobb vonzerő stb.) kibontakozása szempontjából.

Az a paradox helyzet alakult ki azonban, hogy miközben a dollárelszámolásra való átállás – így vagy úgy, de mindenképpen – megtörténik, a valós piaci viszonyokkal és a dinamikus előnyökkel kapcsolatos várakozások a közeljövőben javarészt illúzióknak bizonyulhatnak. Sőt, a helyzet ennél is súlyosabb, mert egyelőre az új együttműködési mechanizmus konkrét mibenlétét és általában vett működőképességét seregnyi kérdőjel veszi körül. A közvetlen gyakorlati problémát az jelenti, hogy a partnerországokban, mindenekelőtt a Szovjetunióban alig néhány héttel az áttérést megelőzően még az 1991. évi gazdaságpolitika alapkérdései sem dőltek el. Ebből adódóan nem tisztázódhattak az alkalmazandó belső mechanizmusok főbb összefüggései, közelebbről a külkereskedelmi szabályozás játékszabályai. Többek között nem tudjuk azt, hogy milyen külkereskedelmi, külgazdasági kompetenciákkal, döntési jogkörrel és autonómiával rendelkeznek majd a szovjet központi szervek, a köztársaságok, valamint maguk a gazdálkodó egységek.

Nem csupán a Szovjetunióval fenntartandó kétoldalú kapcsolatok sajátos mechanizmusproblémáiról van szó. Egyfelől, a többi kelet-európai partner-országgal folytatandó együttműködési rendszer konkrét részletei sem határozódtak meg (akár van az illető országgal az áttérésre vonatkozó már megkötött megállapodásunk, akár nincs). Másfelől, mi magunk sem tudhatjuk pontosan, hogy az 1991 első hónapjait jellemző nagyfokú destabilizálódás és a válságmenedzselés közepette milyen jellegű és hatókörű piaci viszonyokat érvényesíthetünk, illetve építhetünk ki a külgazdasági szférában, ezen belül kelet-európai kapcsolatrendszerünkben.

Egyedül a szabaddevizás fizetési rendszer – amit magunk is elsődlegesen szeretnénk – az, ami elvileg mindenféle, a mechanizmusra vonatkozó részletes államközi megállapodás nélkül, sőt, jórészt a destabilizáció körülményeitől és a partnerországokban kialakuló belső mechanizmusok természetétől függetlenül működtethető. Gondoljunk csak e tekintetben Lengyelországnak és Jugoszláviának a hiperinfláció időszakában a Nyugattal folytatott kereskedelmére vagy (más szempontból) a KGST-országok nyugati külgazdasági kapcsolatainak korábbi több évtizedes gyakorlatára. *A szabaddevizás rendszernek azonban Kelet-Európa belső kapcsolataiban a legegyszerűbb előfeltétele: maga a szabaddeviza hiányzik.* (Mennyire nevezhető szabadnak, egyáltalán devizának az a deviza, ami nincs?) Talán különösnek tűnik, de ez a körülmény a Szovjetuniónál okozná a legkisebb problémát. Az ő – elég könnyen megoldható – gondja a partnerországokból beáramló deviza-többletbevételek elköltése lenne.

A jelenlegi helyzet – némi egyszerűsítéssel – úgy írható le, hogy mi piaci viszonyokat szeretnénk pénz nélkül, míg a Szovjetunió pénzt szeretne piac nélkül. Ezeket a súlyos dilemmákat – úgy tűnik – nem az előzetes elhatározások, hanem majd maga az élet fogja megoldani „menet közben”. A volt KGST-országok egymás közti kapcsolataiban 1991 januárjában minden bizonnyal *időleges szükségmechanizmusok alakulnak ki.* Ezek a felmerülő gyakorlati kényszerek és gyakori módosítások következtében előbb-utóbb áttekinthető, működőképes mechanizmusokká „rázódhatnak össze”.

Az igazi kutatási kérdés az, hogy a remélhetőleg gyors összerendeződési folyamat eredményeként milyen jellegű, típusú együttműködési mechanizmusok alakulhatnak ki kelet-európai kapcsolatainkban? Létrehozhatók-e e téren egycsapásra – a kelet-európai országok belső piaci reformjainak következetes előrehaladását is feltételezve – teljes értékű és teljes körű piaci viszonyok? Úgy vélem, hogy nem. Elsősorban azért nem, mert az egymás közti kapcsolatokban érvényesíthető piaci viszonyok, ha nem is mechanikusan, de meghatározó módon függenek a piacgazdaságba való átmenet általános folyamatától, annak mindenkori állapotától. Ebben az összefüggésben két lényegi problémát látok. Az egyik abból adódik, hogy a kelet-európai országokban a piacgazdaság kiépítése jelentősen eltérő ütemben, aszinkron módon való-

sul meg. Eleve erős az a tendencia, hogy az együttműködési mechanizmus a kevésbé piacosodott partnerország játékszabályaihoz igazodjon, illetve hogy a piaci viszonyok kiépítésében előbbre tartó ország az együttműködés torz piaci impulzusait egy elkülönített szabályozás keretében rendszeresen korrigálja. A másik, és nagyobbik probléma abból származik, hogy a vizsgált szempontból még leginkább előrehaladott országok is – Lengyelország, Jugoszlávia és Magyarország – csak a piacgazdasági átmenet első, bevezető szakaszánál tartanak. Legutóbbi gazdaságpolitikai sikereik, amelyek egyelőre nagyon törékenyek, döntően a gazdaság stabilizációjához és liberalizációjához kötődnek. Eközben kifejezetten lassúak és elégtelenek a változások a piacgazdaságba való átmenet olyan kulcsfontosságú területein, mint a strukturális válság oldása és a privatizáció. A látványos importliberalizáció ellenére nem indult be makroökonómiai méretekben a világpiaci értékítéletek szerinti piaci szelekció, illetve struktúraváltási folyamat. E kritériumok tiszta és következetes érvényesítése ugyanis a jelenlegi induló feltételek mellett olyan mérvű piaci szelekciót eredményezne, amely politikai és társadalmi szempontból egyaránt kezelhetetlenné válhat. Feltételezhető továbbá, hogy a magánszféra gyors ütemű kibontakozása mellett az állami szektor ezekben az országokban még közép távon is a gazdaság uralkodó szektora marad. A piacgazdaságba való átmenetnek az előbbiekből szükségszerűen adódó fokozatos és ellentmondásos volta, valamint a visszatérő stabilizációs kényszerek a kelet-európai országok egymásközi kapcsolatainak alapadottságait jelentik. *A konvertibilitást és szabadkereskedelmet az egymás közötti forgalomban mindaddig inkább csak szimulálni lehet, míg ennek feltételei az egyes országokon belül meg nem teremődnek.*

A kelet-európai országok piacgazdasági átmenetének duális logikája (az állami és a magánszféra arányeltolódása), a konvertibilis deviza szűke, a válságmenedzselés szükségletei, a struktúraváltás és a magatartási-érdekeltségi viszonyok változásának időigénye külön-külön is, de együttesen mindenképpen azt valószínűsítik, hogy a piaci viszonyok kiépítése – az egymásközi kapcsolatok mechanizmusában is – sajátos kettős szerkezetben valósulhat meg. Másként a teljesen liberalizált vállalatközi piaci kapcsolatokban és másként az államközi szinten szervezett forgalomban. Ez utóbbi szférában klíring jellegű kapcsolatok alakulnak ki, amelyben különböző formákban (indikatív lista, a klíring tényéből adódó specifikus szabályozóelemek stb.) átmenetileg fennmarad az állam közvetlen külgazdasági szerepvállalása. A szabad konvertibilis deviza mindkét szférában jelentős, de nem meghatározó szerepet játszana. A klíring-körben a szaldók tényleges kifizetésére szolgálna, míg a liberalizált szférában (a közvetlen árucseré és potenciálisan a nemzeti valuták mellett) az egyik lehetséges fizetési eszköz lenne. A két mechanizmus, illetve szféra aránya kétoldalú viszonylatonként értelemszerűen eltérne; a piacgazdasági átmenet és a stabilizáció függvényében azonban fokozatosan egy egységes, liberalizált piaci kapcsolatrendszerre fejlődhet.

A regionális együttműködés kérdőjelei

A tervutasításos gazdálkodás logikájára épülő KGST – mint multilaterális nemzetközi gazdasági szervezet és mint sokoldalú együttműködési mechanizmus – 1991 elején hivatalosan is megszűnik. Helyette – úgy tűnik – új névvel, új országösszetételben, új alapokmánnal és funkciókkal laza, lényegében konzultatív szervezet jön létre. E regionális gazdasági csoportosulás nyitott lesz abban az értelemben is, hogy tagországaik egyidejűleg bármely más nemzetközi, regionális gazdasági szervezet tagjaivá válhatnak. A tagországok közti együttműködési mechanizmus formálisan is kétoldalú kapcsolatok halmazává válik. Ennek fő oka, hogy a dollárelszámolásra való áttérés és az ennek keretében kialakuló konkrét játékszabályok bilaterális rendben határozódnak meg.

Ily módon a *létrejövő új szervezet átmeneti, keretjellegű* képződmény, amelyen belül a tagországok multilaterális együttműködésének tartalma és mechanizmusa az egyes országokon belül és a kétoldalú kapcsolatokban zajló mélyreható változások függvényében formálódhat.

A kelet-európai regionális együttműködés tényleges lehetőségeit és funkcióit illetően mindenekelőtt két kérdésben szükséges határozottan állást foglalnunk.

Egyrészt, *a kelet-európai országok gazdasági kapcsolatrendszere a belátható jövőben nem lehet a szó teljes értelmében vett integráció.* Az együttműködés, s így a sokoldalú együttműködés elsődleges funkciója e téren a kapcsolatok liberalizált piaci alapokra helyezése. Ez a nemzetközi tapasztalatok tanúsága szerint a valós integrációt megelőző s viszonylag hosszabb időszakot átölelő fejlődési fázis. Kelet-Európa helyzete e tekintetben a háború utáni Nyugat-Európáéval rokonítható. E térség országai kapcsolatrendszerüket – durván egy évtized alatt – fokozatosan liberalizálták és visszaállították nemzeti valutáik konvertibilitását. E folyamat szervezeti keretét és a mechanizmus multilaterális elemeit az OEEC (Organization for European Economic Cooperation – Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete) és az EPU (European Payment Union – Európai Fizetési Unió) jelentette. A tulajdonképpeni integrációs fejlődési fázis csak e folyamat sikereinek, eredményeinek alapján bontakozhatott ki.

Másrészt, felmerül a kérdés: szükség van-e egyáltalán bármiféle intézményszerűsített regionális együttműködésre a kelet-európai országok között? A szakértők egy része e kérdésre egyértelmű nemmel felel. Mindenekelőtt a világ gazdasági integrálódást, a Nyugat-Európához való közeledést féltik egy eleve kudarcra ítélt „szegények klubjától”. Sőt: egyelőre a valós folyamatokban is ez a meghatározó tendencia. A kelet-európai országok külön-külön, jórészt egymás rovására is Nyugat felé orientálódnak. Olyannyira, hogy a régió belüli együttműködést jelenleg nem csupán a súlyos objektív körülmények, hanem a politikai és gazdasági érdekek is gátolják.

mények, hanem magának az együttműködési szándéknak a hiánya, illetve gyengesége is korlátozza. Félreértés ne essék, *a világgazdasági integrálódás a mai Kelet-Európa számára elsődleges fontosságú, reális alternatíva nélküli stratégiai cél.* Az igazi kérdés inkább az, hogy e cél elérését, illetve e folyamatot a régió belüli sokoldalú együttműködés eleve gátolja, vagy épp ellenkezőleg, segítheti és gyorsíthatja. Azok közé tartozom, akik az utóbbi választ tartják helyesnek.

Úgy vélem, hogy a régió belüli nem együttműködő kapcsolatok és a dollárelszámolás keretében újratermelődő szigorú bilateralizmus az egymás közti viszonyt mélyen az alá a szint alá süllyeszti, amely tisztán gazdasági racionalitás alapján indokolható lenne. Ez tartós destabilizációt és akut értékesítési problémákat okoz a térség országaiban. A nyugati reorientáció mértéke sem egyszerűen elhatározás kérdése, hiszen az alapvetően a belső struktúraváltás, stabilizáció és piacépítés függvénye. Számos olyan gazdasági együttműködési – például infrastrukturális, környezetvédelmi, energiaellátási – probléma van továbbá, amely természeténél fogva regionális megoldást is kíván. Végül a piacgazdaságba való átmenet fokozatos jellege, s a dollárelszámolásra való áttérést követően kikristályosodó kétoldalú kapcsolatok előbb-utóbb szükségszerűvé teszik a multilateralitás számos elemének a beépítését.

A sokoldalú kapcsolatrendszer mikéntjére és tartalmára vonatkozóan leggyakrabban egy EPU jellegű szervezet és multilaterális klíring rendszer kiépítésének a javaslata fogalmazódik meg. E javaslat többféle változatban, főként különböző országösszetételben körvonalaazódott: a politikai értelemben vett „kelet-európai” régió egészére vagy csak a közép-európai országokra vonatkoztatva, vagy ez utóbbi körhöz kapcsolva a Szovjetuniót, Jugoszláviát, esetleg egyes szovjet köztársaságokat, de a későbbiekben más államokat is.

Bármilyen összetételt tekintünk is, egy ilyen regionális, illetve szubregionális szervezetnek nyilvánvaló akadályokkal kellene megbirkóznia. Ilyenek többek között a piacgazdasági intézmények fogyatékoságaiból, a jelenlegi válsághelyzetből, a fejlettségi szintből adódó nehézségek. Az induló feltételekben meglévő jelentős különbségek ellenére az EPU példája több lényeges összefüggésben megszívlelendő tanulsággal szolgál a mai Kelet-Európa számára. Köztük:

- az adminisztratív és mennyiségi korlátozások (kontingensek) leépítésében, a liberalizált forgalom arányának kiterjesztésében;
- a kötött devizagazdálkodás fokozatos kiiktatásában és a valutakonvertibilitás irányába történő fejlődésben;
- abban, hogy meghatározó szerepe van a nemzeti valuták konvertibilitása megteremtésének;
- a klíring kapcsolatok sokoldalúvá tételében;
- az egymásközti és a külső forgalom párhuzamos liberalizálásában;
- az általános dollárszűkében és egyfajta „Marshall segély” szükségességében;

- a belső pénzügyi stabilizáció és a külgazdasági kapcsolatok liberalizálása közti összhang feltétlen követelményében;
- az átmenet egészének fokozatos és szerves folyamatjellegében;
- a GATT (General Agreement on Tariffs and Trade – Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény) és az IMF (International Monetary Fund – Nemzetközi Valutaalap) játékszabályaitól részben eltérő mechanizmusok és kereskedelempolitikai gyakorlat átmeneti alkalmazásában;
- a közös, regionális megoldásnak a „külön utakkal” szembeni nagyobb sikereségeiben;
- abban, hogy a józan gazdasági megfontolások és megoldások bármilyen éles nemzeti és nemzetiségi ellentéteken felülkerekedhetnek.

Ma természetesen nem egyértelműen eldönthető kérdés, hogy egy ilyen jellegű együttműködési rend mikor, milyen konkrét mechanizmusmegoldások révén és milyen országkörben lesz ténylegesen megvalósítható. A legnagyobb esélye az ezirányú fejlődésnek eleinte, úgy vélem, Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország között lenne.

Paradox módon e folyamatokat a közeljövőben nem annyira a régió belüli közgazdasági és politikai felismerések, mint inkább a Nyugat, pontosabban a nyugati segélyek feltételrendszere és fegyelmező ereje fogja gyorsítani. A Nyugatnak ugyanis komoly és közvetlen érdekei fűződnek a kelet-európai régió általános stabilitásához, ennek előfeltételeként a térségen belüli kapcsolatok mielőbbi normalizálódásához.

Addig azonban – úgy tűnik, elkerülhetetlenül – szükség van Kelet-Európa részéről is egy keserves tanulási folyamatra, az illúzióromboló sokkhatások kijózanító tapasztalataira.

Vigyázó szemetek mire is vessétek?

Tézisek a magyar gazdaság nyugati kapcsolatairól

Rácz Margit

A külgazdasági kapcsolatok természetéről

A külgazdasági kapcsolatok egy olyan, sok szálból szövődő lassan megszilárduló, infrastrukturális jellegű alapra épülnek, amely tartósan meghatározza a kapcsolatok irányát. Ebbe az infrastrukturális szövetbe sok tényező illeszkedik: a sok ezer kilométernyi úttól, vezetékektől kezdve a szakképzés, nyelvtudás jellemzőin át az eladott termékek használati értékéig.

Egészen addig, amíg a politikai rendszerváltás meg nem történt, Magyarország külgazdasági kapcsolatait tekintve a kelet-európai régióba volt beágyazva mind objektív körülményei, mind kormányzati vezetőinek szándékai alapján. Az 1990-es év geopolitikai földindulása rövid távon élesen veti fel a keleti irányultságú külgazdasági kapcsolatrendszer kicserélését nyugati irányultságú kapcsolatokkal, méghozzá hasonló nagyságrendben.

A külgazdasági kapcsolatrendszerben az infrastrukturális meghatározottságok folytán éles, gyors és nagymértékű változás nem érhető el. Ezért napjainkban Magyarország – valamennyi más közép- és kelet-európai országhoz hasonlóan – óriási feladat előtt áll. E feladat láttán a legfontosabb kérdés: hol jöttek létre az elmúlt 40 év folyamán a gazdaság finomstruktúrájában olyan csírák, amelyek lerövidíthetik a fordulat idejét, mérsékelhetik a vele járó áldozatokat?

A magyar gazdaság az 1960-as évek közepe óta sajátosan ötvözte a KGST-irányultságot a nyugati piacokra való „ráépüléssel”. A jelen cikkben ezt a kapcsolatrendszert igyekszünk néhány főbb vonatkozásában vizsgálni.

A hagyományos nemzetközi munkamegosztás működési sajátosságairól

Az utasításos (direktív) tervgazdálkodási modell sajátosságai a külgazdasági kapcsolatokban azt jelentették, hogy eladó és vevő soha nem volt egymással közvetlen kapcsolatban. Ez oda vezetett, hogy a kínálat és a kereslet nem igazán tudott találkozni. Így nem lehetett a keresleti kihívásokra rugalmasan

reagálni. Ezért ez a rendszer nagyjában és egészében életképtelen, hiszen a gazdaság törvényeivel alapvetően ellentétes mechanizmusok jellemzik. Mégis, közel négy évtizedig szinte változatlanul működött. Ennek oka az, hogy a kis Magyarországot a nagy Szovjetunióhoz kötötték a külgazdasági kapcsolatok. Méghozzá úgy, hogy a szovjet piac felvette a magyar ipar termékeit, biztosította a növekvő nyersanyag- és energiahordozó-szükségletet. Ezzel lehetségessé tette a dinamikus gazdasági növekedést.

Ebben a gazdaság törvényeivel ellentétes együttműködési mechanizmusban azonban már a 60-as évek közepe óta csak úgy maradhatott fenn az árucseré, hogy Magyarország a tőkés piacokról importálta a háttérpári termékeket. *Így sajátos duális struktúra jött létre.* Miközben valamennyi fejlesztési cél a KGST-be irányuló export lehetőségeihez igazodott, folyamatosan nőtt e termeléshez szükséges tőkés import. Mivel az importnövekedés mellett nem jöttek létre nyugati piacokra irányuló exportkapacitások, az importfelfutás pénzügyi forrásait növekvő mértékben nyugatról felvett hitelekkel kellett biztosítani. A folyamatos tőkés import egy részét exporttal termelte ki a magyar gazdaság. Méghozzá jelentős részben a Szovjetunióból származó nyersanyagok és energiahordozók kismértékű továbbfeldolgozásából származó exporttal.

Ez a struktúra addig volt működőképes, amíg a szovjet piac változatlanul funkcionált és amíg nyugati hitel is bőven állt rendelkezésre. 1990 mutatta meg, hogy ez a munkamegosztási modell történelmileg megszűnt.

A tőkés import növekvő jelentősége a magyar gazdaságban fokozatosan kialakította azon szakemberek körét, akik rendszeres nyugati üzleti kapcsolatokat létesítettek. Ez a szakembergárda azonban alapvetően importorientált tevékenységet folytatott. Vásárolni sokkal egyszerűbb, mint eladni. A növekvő importhoz nem volt szükség marketing-tevékenységre. A nyugati piacok mély ismerete nem volt szükséges az importáláshoz. Ezért nem alakult ki elegendő mértékben az a tudás, amely a reorientációt a személyi kapcsolatok oldaláról lehetővé tenné.

A 60-as években a magyar műszaki értelmiségnek még dolgozott egy olyan része, amely szakmai ismereteit és gyakorlatát részben nyugati vállalatoknál szerezte meg. Ezeknek a szakembereknek volt köszönhető, hogy a magyar feldolgozóipar számos területén Magyarország nem követte a KGST-szabványokat, hanem világszabványokat vett át. Ez természetesen összefüggött azzal is, hogy a KGST-ben sohasem működött a részegység-szintű kooperációs kapcsolat.

A KGST-orientáció éveiben tehát három olyan markánsan kirajzolódó terület volt a magyar gazdaságban, ahol kultúrameghatározó erővel volt jelen a nyugati együttműködés: a tőkés importhoz, a nyugati hitelfelvételhez és a szabványmeghatározáshoz kötődő tevékenységek.

Az új gazdasági mechanizmus és a nyugati gazdasági kapcsolatok

Az 1968-as magyar gazdasági reform igyekezett megteremteni a vállalatok autonómiáját, természetesen jól körülhatárolható korlátok között. Ettől a pillanattól kezdve a vállalatoknak korlátozott mértékben ugyan, de volt lehetőségük önálló partnerkapcsolatok kialakítására mindazon piacokon, ahol akadt partner. A kelet-európai reformok elmaradása egyértelműen megakadályozta, hogy a magyar vállalatok a KGST-tértségben szoros együttműködést hozzanak létre. Ugyanakkor a változatlan KGST-értékesítési lehetőségek mellett arra sem voltak rákényszerítve, hogy nyugati piacokon keressenek exportlehetőségeket.

A magyar vállalatok belső szervezete, termékstruktúrája az elmúlt két évtized során nem változott olyan irányban, ami a versenyképesség és a szervezeti alkuerő szempontjából tőkés exportképességüket megalapozta volna. A vállalati önállóság mikroszinten elsősorban olyan változásokat eredményezett, amelyek a központi gazdaságirányító szervekkel szemben erősítették alkupozícióikat. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy *az állami tulajdon és a stabil KGST-kapcsolatok talaján nem indult meg a vállalatok igazi vállalkozóvá alakulása.*

Így a KGST-kapcsolatok összeomlása a vállalati szférát felkészületlenül és váratlanul érte. Ráadásul a több éve tartó válságos helyzetet sem érzékeltették a maga mibenlétében. Ugyanis a magyar vállalatok a KGST-környezet alakulását elsősorban a magyar szabályozók változásán észlelték. Az évek során ez a sajátságos helyzet oda vezetett, hogy a kellemetlen változásokat általában nem a külső környezet átalakulásából „származtatták”, hanem a kormányzati szféra barátságtalan lépéseinek tudták be. Ezért a KGST-ben az egyre inkább romló helyzet Magyarországon sokáig a kormányzati szervek és a vállalatok növekvő ellentétéként csapódott le. Anélkül, hogy a két szembenálló fél bármelyike is belső megegyezésre törekedett volna.

Amikor a szovjet szállítások megbízhatatlannak váltak, a magyar kormányzati szféra többé nem remélhette stabilitásának erősítését a KGST-kapcsolatoktól. Így az 1970-es évek végétől a magyar gazdaságban elkezdődött a nyugati kapcsolatok felértékelődése a KGST-kapcsolatokkal szemben. (A területi pártszervek a magyar vállalatok nyugati exportteljesítésére fordítottak figyelmet – szemben a korábbi évek gyakorlatával, amikor a KGST-exportteljesítéseket felügyelték.) A 80-as évtizedben hozzájárult ehhez a nyugati kapcsolatoknak a fizetőképesség fenntartásában játszott döntő szerepe. Ez az összefüggés ugyanakkor nagy politikai és gazdasági súlya ellenére sem vezetett egy olyan átfogó csomagterv kidolgozásához, amely a magyar gazdaság nyugati exportképességének megjavítását célozta volna. Az exporttámogatási rendszer bonyolult eszközeivel sikerült ugyan némi ösztönzést adni ennek az exportnak, de az egész gazdaság tőkés piaci orientációja nem ha-

ladt előre. Ezekben az években a külkereskedelmi forgalom nagyobbik fele a KGST tagországaival bonyolódott. Miközben a kis közép-európai országok egymásközi forgalma jórészt stagnált, a Szovjetunió szerepe folyamatosan nőtt. Így egy sajátos duális rendszer alakult ki: a gazdaság természetes működési feltételei export- és importoldalról túlnyomórészt a szovjet kapcsolatokról függtek, miközben bizonyos importtermékek és a fizetőképesség szempontjából már a nyugati kapcsolatok játszották a döntő szerepet. Ez megváltoztatta az államapparátusban és a vállalatoknál dolgozó vezetők prioritásait a különböző piacokat illetően. De a kialakult magyar döntési rendszerben a változás sajnos nem vezetett a fokozatos külgazdasági reorientáció stratégiáinak megjelenéséhez.

Valójában a magyar gazdasági reform hatása a nyugati gazdasági kapcsolatépítés szempontjából az elmondottaknál jóval összetettebb. Ugyanis a gazdasági reform indította el a magyar lakosság piacorientált, nyereségszerző gazdasági tevékenységének egyre általánosabbá válását. Olyan illegális és féllegális piaci tevékenységek kezdődtek, amelyek alapvető hatást gyakoroltak a családok vagyoni helyzetére. Mindez értékváltozásokat eredményezett a magyar lakosság széles rétegeinél, vállalkozóképesebbé tett számos társadalmi réteget. A lakosság az árutermelés viszonyai között más értékrenddel bír, mint a központi elosztásos modellben. A gazdasági reform évtizedei így előkészítették a lakosságot a rendszerváltásra. Ebből a szempontból Magyarország akár vezető szerepe is lehet az átalakulás folyamatában a közép- és kelet-európai országok között.

Mindez azonban csak lehetőség marad addig, amíg az egyéni képességek nem manifesztálódnak egy nemzetközileg versenyképes gazdasági struktúrában.

A geopolitikai földcsuszamlás és a magyar gazdasági reorientáció

1990 a magyar gazdaságban a korábbi rendszer teljes összeomlásának az éve: akadozó és csökkenő szovjet energiahordozó-szállítások, radikálisan csökkenő keleti export, növekvő munkanélküliség, likviditási válság a vállalati szférában, nehéz egyensúlyi problémák a makropénzügyekben. Privatizáció elvben, bizonytalanság és káosz a gyakorlatban.

Mindez próbára teszi a mikroszféra és az egyes ember gazdasági életképességét. Most kellene, hogy meghozza gyümölcseit az 1968 után megkezdődött fejlődés. Azonban nem igazán látszik, hogy a gazdaság új vezető ereje, a munkaadói réteg miként fog létrejönni, s a gazdasági reálfolyamatok sem adnak alapot különösebb optimizmusra.

Mindezek ellenére az 1990-es év legsikeresebb gazdasági tevékenysége éppen a tőkés relációjú külkereskedelem lesz. Úgy látszik, hogy az egyre mélyülő válság dacára a magyar gazdaságban kialakul az alkalmazkodás kény-

szere. Olyan feltételek mellett volt lehetőség az export növelésére, amikor az import nem volt arányosan növelhető, amikor a belső feltételek kifejezetten kedvezőtlenre fordultak. A nyugati külgazdasági kapcsolatok erősen személyfüggők. Márpedig a magyar vállalatvezetők és -középvezetők réteg helyzete olyan mértékben ingott meg, hogy alig volt lehetőség stabil, hosszú távú új kapcsolatok megalapozására a nemzetközi szinten. Komoly empirikus vizsgálatokra lesz szükség ahhoz, hogy megbízható választ lehessen adni arra, hogy mi motiválta tőkés relációban az 1990. évi exportfelfutást.

Nagyon valószínű, hogy a magyar és a KGST-piacok beszűkülése a magyar vállalatokat növekvő mértékben tette érzékenyebbé a nyugati piaci lehetőségek iránt. Azt azonban ma még nem remélhetjük, hogy az exportnövekmény önmagában elegendő lesz ahhoz, hogy a reorientációhoz szükséges feltételek „kritikus tömege” létrejöjjön. A tradicionális munkamegosztási modell feltartóztathatatlan szétesése után a magyar gazdaságnak ugyanis be kellene tagozódnia a nemzetközi munkamegosztási modellbe.

A külgazdasági kapcsolatok építése a jó infrastrukturális feltételekhez kötődik. Ezek a feltételek a magyar gazdaságnak ma még nem állnak rendelkezésére. Sem a közlekedés, sem a hírközlés, sem a bankszektor, sem a vállalati marketing nem megfelelő méretű és minőségű ahhoz, hogy ezek a kapcsolatok tömegessé váljanak a nyugati cégekkel.

A magyar vállalati szerepváltás a nyugati kapcsolatépítésben csak akkor lehet igazán sikeres, ha alkuerős magyar elképzelésekkel tudunk fellépni potenciális együttműködési partnereink felé. Kérdés az, hogy a civil társadalom kialakulása milyen ütemben halad előre. Ugyanis a vagyon, a vállalkozói biztonság és önállóság a záloga annak, hogy a magyar gazdaság egy új munkamegosztási modell részévé váljon. A privatizáció bizonytalanságai e folyamatot lelassítják.

A szovjet gazdaság beláthatatlan végű, de permanensen növekvő válsága a magyar gazdaságot nemcsak hasonló válságba sodorja, hanem lépéskényszert is hoz magával. A kérdés az: ha nincs sem külső ideologikus nyomás, sem gazdasági erő a keleti kapcsolatrendszer továbbélésére, akkor az ily módon ráncszakadt nemzeti autonómia elegendő-e arra, hogy a szükséges modellváltást hazánkban előidézzé. Az 1990-es év arra is jó példa volt, hogy a szociális piacgazdaság rendszere önerőből nemigen hozható létre. Nemcsak annak költségei miatt, hanem azért sem, mert ezt a változást a külkapcsolatoknak kell motiválnia.

Arról van tehát szó, hogy a piaci intézmények létrejötte és működése, a piaci típusú szervezeti átalakulás a vállalati körben, a vezetők kiválasztódása a gazdasági szférában csak akkor lesz megfelelő, ha külpiaci megmértetés körülményei között történik. Tehát *a gazdasági értelemben vett rendszerváltás Magyarországon – mint ahogy a többi közép-európai reformországban is – pusztán belső intézkedésekkel nem valósulhat meg.*

A Szovjetunió külgazdasági szerepének radikális csökkenése azzal jár, hogy a vele együttműködő valamennyi kisebb KGST-ország rövid távon súlyos gazdasági válságba kerül. E válságnak három vonatkozása drasztikus. Mindenekelőtt *az energiabiztonság megszűnése*. Ez pénzügyi és természetes beszerzési problémát jelent. Másodsor, *az állami költségvetés bevételi forrásoktól esik el*, így a szovjet kapcsolatok leépülésének meglehetősen erős a makropénzügyi hatása is. Harmadszor, ez a változás *a magyar export erőteljes csökkenését, munkanélküliséget és vállalati csődöket von maga után*. Ezek a problémák igen rövid időn belül váltak súlyossá. Az ország önerőből nem képes megoldani őket. Rövid idő alatt új, jól működő külgazdasági lehetőségekhez kell jutnunk. Ha országunk nem tud jelentős exportfelfutást produkálni, akkor valószínűleg elkerülhetetlen lesz a gazdasági összeomlás. A reorientáció szükségességét csak fokozza, hogy Magyarország nemzetközi fizetési kapcsolataiban is nehéz helyzetbe került.

A magyar vállalatok számára a túlélés esélyét a nyugati exportlehetőségek adják. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a vállalatok számára minden gazdasági eszköz az új külgazdasági kapcsolatrendszer kiépülését kell hogy segítse. A helyzet azonban korántsem ilyen egyértelmű. Általános a magyar kormányzati szervekben az a vélemény, hogy mindent el kell követni a tradicionális kelet-európai gazdasági kapcsolatok mérsékeltebb szintű megőrzésére. Tehát a magyar export egy része továbbra is „KGST-orientált” lesz.

Itt az új geopolitikai helyzetre való reagálás stratégiájának hektikus pontjához értünk. Egyfelől ugyanis igaz, hogy azokat a termékeket, amelyeket eddig a KGST-ben értékesítettünk, azon kívül nagyon kedvezőtlenül lehet csak eladni, ha egyáltalán el lehet adni. Másfelől azonban az is igaz, hogy ez a termékstruktúra akkor és csak akkor tud átalakulni, ha a nemzetközi versenyfeltételek motiválják a változást. Illúzió feltételezni, hogy a Szovjetunióból – akár a dollárelszámolás keretében – olyan impulzusokat kap a magyar gépipar, ami megmutatná a fejlődés kívánatos irányát.

A kívánt technológia és a termék megkövetelt használatiérték tulajdonságai az adott vásárlói közeg minőségétől függnék. Nem gondolhatjuk, hogy a modernizáció előtti szovjet gazdaság modernizációs követelményeket tud támasztani a magyar vállalatokkal szemben.

A nyugati export felfutásának külső feltételeiről

Ahhoz, hogy a magyar gazdaság olyan mértékű exportfelfutást tudjon nyugati kapcsolataiban elérni, mint amilyen a szovjet piac radikális csökkenése, elengedhetetlenül szükség van a kedvező konjunkturális viszonyok tartós meglétére ezeken a piacokon.

Magyarországnak a pénzügyi források és a termékértékesítési lehetőségek tekintetében különböző régiók felé kell kapcsolatokat keresnie. Ami export-lehetőségeinket illeti, túlnyomórészt Európába vagyunk zárva, tehát e tekintetben Nyugat-Európa gazdasági konjunktúrájától függünk. Forrásszerzési esélyek, legalábbis rövid távon, ezzel szemben leginkább a távol-keleti térségben kínálkoznak.

Míg a forrásbővítés szempontjából meghatározó szerepe a gazdaságdiplomáciának, a nagy bankoknak és a gazdaságirányítás szerveinek van, addig az exportbővítés minden korábbinál egyértelműbben a vállalatoktól függ.

Ez a sajátos helyzet több kérdést vet fel a jövőről. Az egyik legfontosabb probléma az, hogy miként lehet fenntartani a távol-keleti érdeklődést az európai munkamegosztási kapcsolatok elmélyítése során. Úgy tűnik, hogy az Európai Közösség 1992 végéig megvalósítandó integrációs terve a világ gazdaság valamennyi résztvevőjét érinti és ezért élénk érdeklődést vált ki. Ebben az összefüggésben Magyarország egy bizonyos híd-szerepet tölthet be. Ez a híd-szerep akár abban is megnyilvánulhat, hogy a távol-keleti tőke jelentős pozíciókat szerez a magyar piacon. (Ennek jeleit az elmúlt év során már látni lehetett. Az újonnan alapított vegyesvállalatok között a korábbi osztrák-német túlsúllyal szemben megnőtt a távol-keleti befektetők aránya.)

A 90-es évtizedben a nyugat-európai konjunktúrárt elsősorban nem az EK (Európai Közösség) 12 tagországának egyre integráltabb belső piaca, hanem inkább a német gazdaság húzóereje fogja meghatározni. A német újraegyesítéssel nemcsak új geopolitikai helyzet keletkezett, hanem egy új gazdasági erőközpont is létrejött Európában.

Magyarország számára a kérdés az, hogy ehhez az erőközponthoz hogyan kapcsolódik a modernizáció folyamatában. (Rövid távon az is igen fontos stabilizáló elem egy-egy vállalat számára, ha a szovjet piacra irányuló német szállításokba be tud kapcsolódni. De a kíváncsatos új munkamegosztás az lenne, ha a magyar vállalat a nyugat-európai piacokon tudna jelentős mennyiségben termékeket eladni.) A német újraegyesítés élesen veti fel a nyugat-európai országok részéről egy új közép- és kelet-európai politika kialakítását. Ugyanis az exportszerkezetek átalakulása Közép-Európában jelentősebb makroszintű támogató beavatkozások nélkül nem igazán valósítható meg. Tehát a jó konjunktúra adta lehetőségek mellett érdemes volna a közép- és kelet-európai modernizációt átfogó csomagterv(ek) keretében megvalósítani.

A német újraegyesítés a geopolitikai kérdésekben a korábbiaknál sokkal érzékenyebbé tette a nyugat-európai országokat. Így van ez a keleti politikát illetően is. Kérdés, hogy ezen érdekösszefüggések alapján lehet-e számítani nagyszabású közép- és kelet-európai csomagterv(ek) kialakítására. Valószínű, hogy nem. Ugyanis ennek olyan pénzügyi vetületei vannak, amiket a jelenlegi helyzetben Európa aligha tud vállalni. De nemcsak a forrásigények miatt ütközik nehézségbe egy átfogó csomagterv kidolgozása, hanem azért

is, mert az európai térséget illetően a regionális együttműködés mikéntje korántsem prognosztizálható egyértelműen.

Bár átfogó szanalási programot Nyugat-Európától nem lehet várni, mégis úgy látszik, hogy azokban a kérdésekben, amelyekben a Nyugat foglalkozik Közép- és Kelet-Európával, nem az egyes országokat tekinti, hanem ország-csoportot vizsgál. Ez azt jelenti, hogy Európában az intézményi gazdaság-diplomáciában kisebb lehetőség adódik majd önálló tevékenységre. Eltolódik a viszony több közép-európai ország együttes kezelése felé.

Mindez azonban nem akadályozhatja, hogy a vállalati kapcsolatok és kooperációk autonóm módon alakuljanak. Tehát a munkamegosztási kapcsolatok épülhetnek szinte függetlenül attól, hogy a gazdaságpolitikai szintű kapcsolatrendszer miként is alakul a továbbiakban. A makroszféra csak abban az esetben jelent szűk keresztmetszetet a mikroszféra számára, ha bekövetkezik a pénzügyi összeomlás. Nagyon valószínű, hogy az elkövetkezendő néhány évben Magyarország számára az első számú kérdés éppen ennek megakadályozása lesz. Európában a regionális integrációs fejlődés a 90-es években minden bizonnyal felgyorsul. Ez Kelet-Európa számára is a jelenleginél sokkal mélyebb és sokrétűbb kapcsolatok kiépítését teszi lehetővé. Mindezek ellenére az elkövetkezendő néhány évben a súlyos pénzügyi problémák megoldásában elsősorban a működőtőke érdeklődésére lehetne nagyobb mértékben alapozni. A kérdés az: sikerül-e olyan kereteket kialakítani, amelyek már az indulásnál kedvező feltételeket teremtenek Magyarország számára a keletnémet modernizációhoz való kapcsolódásra.

Általában véve: a hitelforrások megteremtése és a működőtőke bevonása egymással helyettesíthető pénzügyi lehetőségeket teremt. A működőtőke növekvő szerepvállalása Magyarországon végeredményben nemcsak a magyar viszonyok alakulásától függ, hanem attól, hogy mennyire vonzó a térség egésze. A működőtőkének a keletnémet modernizációs folyamatban tapasztalt óvatossága nyomatékosan hívja fel a figyelmet arra, hogy az elkövetkezendő években ez az óvatosság lesz jellemző a többi közép-európai országgal kapcsolatos magatartásra is.

Az attraktivitást jelentősen fokozza, ha mikroszinten elég sok partnert tudunk biztosítani a nyugati kapcsolatok építésére. Ezt az igényt felismerve nyugati kapcsolatainkban jelentős lépések történtek a manager-képzés, a privatizációs ismeretek átadása, a piaci információk biztosítása terén. Tehát hosszabb távon az üzleti élet szakemberellátása jó feltételek közé kerül. Látni kell azonban azt, hogy ezek a lépések Magyarországot csak nagyon közvetetten segítik az üzleti kapcsolatok elmélyítésében. A vállalati személyes kapcsolatok azok, amelyek végül is lehetőséget fognak adni egy új kooperációs kapcsolatrendszer kifejlődésére.

Az 1992-es integrációs program az EK 12 tagországa számára az egységes piac kiépítését célozta meg. Azaz, a mintegy 320 millió embert átfogó piacon

a termékeknek, a szolgáltatásoknak, a tőkének és a munkaerőnek szabadon kellene áramolnia. Éppen az új lehetőségek révén – amit a termelési tényezők szabad mozgása hoz létre – ez a piac konjunktúrát ígér az EK tagországok vállalatai számára. Az 1985-ben megszületett terv a külvilágot és ezen belül Közép-Európát egyáltalán nem említette. Az időközben lezajlott geopolitikai földcsuszamlás veti fel pótlólagosan az új megközelítés szükségességét. A geopolitikai helyzetváltozás eredményeként azonban egyértelműen nyitva marad a kérdés, hogy maga az eredeti elképzelés, az EK 12 tagországának egyre integráltabb piaca a 90-es évtizedben mennyire fog valószerűnek bizonyulni.

Az integráció elmélyítése alighanem csak az együttműködő országok körének bővülésével valósulhat meg. Korábban az EK '92 program kifejezetten szembeállította ezt a két tendenciát. Közös piaci szakértők több helyütt hangsúlyozták, hogy ez a történelmi időszak az integráció mélyülésének szakasza, ami kizárja bővülését. Az élet rácafoltt erre a törekvésre. A 12 EK tagországnak számítania kell arra, hogy az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) 6 tagországa belátható időn belül csatlakozni akar a Közösséghez. Ha 18 országra kiterjedő integrációs szervezet jön létre Európában, akkor az ebből kimaradó közép- és kelet-európai régió rendkívül rossz alkupozícióba kerül az európai kapcsolatokban. Ezért merül fel hangsúlyosan a 90-es évekre újfajta szerződéses kapcsolatok kialakítása Közép- és Kelet-Európa és különösen Magyarország szempontjából. Látni kell, hogy ezek a szerződéses kapcsolatok a világkereskedelem intézményesített rendszerének megerősödése miatt a külgazdasági kapcsolatok bővülésének elkerülhetetlen feltételei. Ugyanakkor önmagukban az új munkamegosztási modell létrejöttét, a magyar exportfelfutást nem tudják jelentősen elősegíteni. E szerződések kapcsán a Kelet és Nyugat közötti makrogazdasági kapcsolatok elmélyülnek ugyan, de a vállalatiak nem. Az EK mediterrán országai is csak úgy tudtak felzárkózó stratégiát folytatni, hogy az EK fejlett északi országai jelentős tőkekitelítettségűek voltak ezekbe az országokba. Tehát Magyarország és egész Közép-Európa érdeke az lenne, hogy hasonló folyamat kezdődjön meg ebben a térségben is. Úgy tűnik, hogy éppen legfontosabb világgazdasági partnereink, tehát a nyugat-európaiak érdekelték legkevésbé ezen a meghatározó területen.

A 90-es évek Európája az újfajta regionális együttműködések színtere lesz. Magyarország számára ez azt jelenti, hogy több regionális együttműködésben kell aktívan résztvennie. Tehát míg a külgazdasági kapcsolatok építésében döntő szerepet fog betölteni a német piac, addig az intézményközi kapcsolatépítésben más regionális érdekeknek is szerepet kell juttatni. Felmerül a kérdés, hogy az új európai kapcsolatrendszerben Budapestnek milyen szerepet szán Európa, és Magyarország milyen szerepet szán önmagának.

Arra mindenképpen számítani lehet, hogy a 90-es években az Európa-politikával foglalkozó gazdasági fórumok száma és szerepe megnő. Magyaror-

szág közeledése az EK integrációs intézményeihez, a küszöbön álló szerződéses kapcsolatok jó feltételeket teremtenek ahhoz, hogy bekapcsolódhassunk az Európa-politika tevékeny alakításába.

Lehet Magyarországnak úttörő szerepe a rendszerváltásban?

Nyugati gazdasági kapcsolatainkat jelentősen meghatározza a továbbiakban az, hogy a piacgazdaság kiépítésében Közép-Európa és ezen belül Magyarország milyen sikereket fog elérni.

Magyarország az 1980-as években az egyetlen reformország volt a térségben. Ezáltal komoly úttörő szerepet töltött be. A szerep a 90-es években veszélybe került, hiszen más közép-európai országok is a piacgazdaság és a demokratikus, pluralista politikai berendezkedés irányába fordultak és érnek is el bizonyos sikereket. A kérdés a továbbiakban az, hogy ebben a régióban korábbi fejlődése révén milyen előnyökre tehet szert Magyarország. A probléma jelentőségét az adja, hogy a regionalizálódó Európában új központok jönnek létre. Mindmáig nyitott kérdés, hogy Közép-Európában mely országnak lesz ilyen szerepe. Magyarországot bizonyos regionális érdekeket megtestesítő szerepvállalásra szinte predestinálja az, hogy az elmúlt 20 évben a lakosság értékrendje – az árutermelés elfogadása tekintetében – pozitívan változott. Ez azonban csak akkor válik történelmileg stabil előnnyé, ha a tényleges minőségi változás a piacgazdaság irányába megtörténik, és e folyamattal párhuzamosan a nemzetközi kooperációs háló is kialakul a vállalatok között. Tehát egyértelműen a gazdasági sikerektől függ a közép-európai szerepvállalás. A dolog azonban megfordítva is vet fel problémákat. Nevezetesen: milyen mértékben válik Budapest a továbbiakban otthonává nemzetközi gazdasági szervezeteknek, vállalatcsoportosulások és bankok képviselőinek? A kapcsolatépítés mennyire előlegezi meg a magyar gazdasági rendszerváltás sikerét? Ezen a téren kissé ellentmondásos a kép. Közép-Európa országai versenyben állnak egymással. Magyarország ebben a versenyben kizárólag az elmúlt 20 évet tekintheti komparatív előnyének. Geopolitikai helyzete révén Prágának és Varsónak is nagyobb a jelentősége.

A nyugati kapcsolatok jövőjét illetően tehát a legfontosabb kérdés, hogy Magyarország belső gazdasági rendszere mennyire hasonul a piacgazdaságok rendjéhez. A nyugati kapcsolatok e változás után válhatnak meghatározóvá. Ugyanakkor meghatározó súlyú nyugati kapcsolatok nélkül a változás nem jöhet létre. Ez olyan ellentmondás, ami a magyar gazdaság valamennyi résztvevőjétől összehangolt politikát igényel. Felettébb valószínű, hogy sem a fizetőképességet fenntartani igyekvő makrogazdasági politika, sem a szervezeti túlélés végett mindenáron értékesítési piacokra törő vállalati management, sem az egyre türelmetlenebb lakosság, vagy a rendszerváltás és a gaz-

dasági reorientáció kapcsán abszolút vesztes csoportok érdekei külön-külön nem hatnak egy ilyen összehangolt politika irányába. Végeredményben Magyarország abba ütközik, ami egész Közép-Európa előtt nyitott kérdésként áll. Nevezetesen, hogy az elkövetkezendő két-három év a belső stabilizáció vagy a növekvő káosz irányába mozdítja el a ma még bizonytalan új közép-európai társadalmi és gazdasági rendszereket.

A magyar gazdaság nyugati kapcsolatai építése során átfogó külső segítségre nemigen számíthat. A nyugati gazdasági kapcsolatok kizárólag akkor lendíthetik fel a belső fejlődést, ha a nyugati cégek üzleti érdeklődése megnő. Ezt természetesen ösztönözhetjük intézményközi kapcsolataink kiépítésekor. Ám a folyamatot beindító lépéseket végül is önállóan, a belgazdaságban kell megtenni.

Már kint, de még nem bent

1990 a magyar gazdaság külkapcsolataiban az érzékelt és szándékolt reorientáció kezdete. A napvilágra került, még nem végleges külkereskedelmi forgalmi adatokból úgy tűnik, hogy a KGST-kereskedelem gyors zsugorodása egyenesen vezetett a nyugati export felfutásához. Ezt a megállapítást a külkereskedelmi kapcsolatok infrastrukturális jellegéről elmondottak alapján erős kétellyel lehet csak fogadni. Hiszen a magyar vállalatok termékstruktúrája, ismeretanyaga és piaci ismertsége attól, hogy a KGST-kereskedelem összeomlott, még nem változott. Ezért a magyar exportőr vállalatok a KGST-kapcsolatokból ugyan csaknem kikerültek (legalábbis ami ezen kapcsolatok motiváló hatását illeti), de a nyugati piacokra még nem kerültek be. Ez a köztes állapot feltehetően számos furcsa ellentmondáshoz vezet. Nagyon valószínű, hogy a vállalatok elkezdtek kiépíteni a személyes kapcsolatokat a nyugati partnerekkel. Az is valószínű, hogy a privatizáció folyamata új kapcsolatokat hoz magával. Előfordulhat, hogy a német újraegyesítés is hozzájárult valamilyen mértékben a jó exporteredményekhez. Mégis az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy olyan egyedi és egyszeri exportteljesítményekről van szó, amelyek túlnyomórészt marketing tevékenységgel nem kísért, közepes minőségű tömegtermékek eladásából származnak. Ebben az esetben viszont azzal kell számolni, hogy az exportáló vállalatok a tőkés exporttal forintban rosszul járnak. Tehát míg az exporttöbblet igen jótékony hatással van az ország nemzetközi fizetőképességére, addig jórészt negatív hatással van az exportáló cégek forint-likviditására.

A reorientáció diktálta ütem nem teszi lehetővé a nyugati gazdasági kapcsolatok építésében a minőségi exportfejlesztés biztosítását; különösen akkor nem, ha a külkereskedelmi forgalommal szemben a tartós pozitív egyenleg követelményét is támasztják. A vállalatközi kapcsolatok elmélyülése feltétele

a tartós exportdinamizmusnak. Ez a feltétel azonban csak egy hosszabb szerves fejlődés eredménye lehet. Nagyon valószínű, hogy a laza kooperációs együttműködésből fejlődik ki a tulajdonosi összefonódás. Ebben a folyamatban fokozatosan átalakul a magyar vállalatok termékstruktúrája is. Ha ennek során kialakul a magyar termékexportban az úgynevezett „bedolgozói struktúra”, akkor tekinthető majd a magyar exportnövekmény tartósan megalapozottnak és remélhetően makro- és mikroszinten egyaránt gazdaságosnak.

Gyors felzárkózási kísérletek: a távol-keleti országok tapasztalatai

Losoncz Miklós

A gazdasági elmaradottságból való kitörés, a sikeres műszaki-gazdasági modernizáció egyik legsikeresebb példája Japán második világháború utáni fejlődésében ismerhető fel. Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr és Hongkong a japán tapasztalatok hasznosítása révén gyorsította gazdasági növekedési ütemét az elmúlt negyedszázadban. Ezeknek az országoknak a példája arra utal: ha *a gazdaság és a társadalom adottságaival és a világ gazdasági fejlődés mindenkori sajátosságaival összhangban álló fejlesztéspolitikát* dolgoznak ki, illetve viszonylag rövid idő alatt végrehajtják azt, akár egy emberöltő alatt is számottevő mértékben fel lehet zárkózni a gazdasági fejlettség magasabb szintjén álló országokhoz. Az említett négy gyorsan iparosodó ország tapasztalatait a távol-keleti régió mind több nemzetgazdasága alkalmazza (különösen Malaysia, Indonézia és Thaiföld).

A távol-keleti országok sikeres felzárkózása sajátos társadalmi-gazdasági közeghez kötődik. A legfontosabb a társadalmi-politikai tényezők közötti konszenzus, továbbá – a fejlődéstörténeti örökséggel, néha a „nemzetpszichikai”-nak nevezett sajátosságokkal (pl. lojalitás a vezetéssel szemben; teljesítményorientáció; megtakarítási hajlandóság; a hierarchikus társadalmi kapcsolatok, a paternalizmus elfogadása), valamint az uralkodó konfuciánus értékrenddel összefüggésben – a munkavállalók vállalatvezetéssel szembeni (gazdasági hatékonyságra orientált) lojalitása, amely a nyugat-európai modellhez képest erősebb és amely elősegíti mind a nemzetgazdasági fejlesztési-modernizációs, mind a vállalati növekedési célok megvalósítását. Az eltérő társadalmi-kulturális közeg ellenére a felzárkózás gazdaságpolitikai célrendszerével, az irányítástechnikával és az intézményrendszerrel kapcsolatos tapasztalatok felhasználhatók más, hasonló gazdasági fejlettségű országokban.

A gazdaságpolitikai célrendszerek fő vonásai

A gyors ütemű modernizálódás nagymértékben vezethető vissza a térség országainak néhány specifikus, más nemzetgazdaságoktól eltérő vonására.

Amíg például az OECD-országok társadalom- és gazdaságpolitikai célrendszere túlnyomórészt elosztáscentrikus prioritásoknak tulajdonított jelentőséget (a jóléti állam, a szociális piacgazdaság stb. különféle válfajai), addig a távol-keleti országok gazdaságpolitikai célrendszerének viszonylag hosszú ideje legfontosabb prioritása a gazdasági elmaradottság felszámolása, a fejlett tőkés országokhoz való felzárkózás. Ezt úgy kívánják elérni, hogy huzamosan fenntartják a gazdasági növekedés és a műszaki-gazdasági korszerűsödés világátlagot jelentősen meghaladó ütemét. *A dinamikus növekedés, a műszaki-szerkezeti modernizálódás, a nemzetközi versenyképesség folyamatos javítása társadalmi értékként szerepel.*

A gyors felzárkózás másik specifikus vonása az, hogy a gazdaságpolitikai prioritások érvényesítése elválaszthatatlan az állam aktív, offenzív jellegű szerepvállalásától. Ez a gazdaság sajátos stratégiai irányításának formáját ölti. Azt, hogy a gazdasági növekedést, felzárkózást stratégiák szintjén irányítani szükséges, a következő helyzetmegítélésre építették: a szűkös erőforrásokkal, fejletlen piaci mechanizmusokkal rendelkező elmaradott országokban, ahol vagy teljes mértékben hiányzik, vagy rendkívül szűk a piaci környezetben cselekvőképes, tőkeerős vállalkozói réteg, az aktív, offenzív jellegű állami szerepvállalás teremtheti meg a tőkefelhalmozásnak, a szűkös erőforrások összpontosításának, hasznosításának előfeltételeit. (Az állam erőteljes gazdasági szerepvállalása alacsonyabb gazdaságfejlettségi szinten a stratégiai tervezéstől függetlenül is általános gazdaságtörténeti tapasztalat.) A stratégiai irányítás ezekben az országokban ugyanakkor nem szűkíthető le az állam aktív, offenzív gazdasági szerepvállalására; annál tágabb, s a társadalmi-gazdasági élet fontosabb erőtenyezőinek konszenzusa alapján alakul ki.

A stratégiai irányítás, azon belül az állam – közvetlen és közvetett – aktív, offenzív gazdasági szerepvállalása Hongkong városállam kivételével hosszabb ideje abban testesül meg, hogy nemzetgazdasági fejlesztési terveket dolgoznak ki és tervezéssel foglalkozó intézményeket működtetnek. Az egyes országok terveinek időhorizontja, tartalma, koherenciája, eszközrendszere, kötelező ereje eltérő. Közös jellemzőjük viszont, hogy meghatározzák a GDP-re és a fontosabb tevékenységi területekre vonatkozó konkrét növekedési ütemeket, szektorális súlyokat, a növekedési adottságok és a világpiaci helyzetek alapján kialakított – időszakonként, szakaszosan, rugalmasan módosított – exporthordozó tevékenységeket, illetve a célok megvalósításához szükséges eszközrendszert. A tervelőirányzatok a kelet-európai szocialista tervezési rendszertől eltérően nem naturáliákban kifejezett nemzetgazdasági termékmérlegekre alapulnak, hanem a piaci mechanizmusok figyelembevételével bizonyos ágazatok, alágazatok kínálatának bővítésére vonatkoznak. További lényeges különbség a világpiac értékítéletének figyelembevételét kikényszerítő exportorientáció, továbbá a magántulajdon túlsúlya.

A hetvenes és a nyolcvanas években, a világgazdasági fejlődésben gyara-

podtak a bizonytalanság elemei, a külső feltételrendszer is ingadozóvá vált. A távol-keleti országok azonban – az előbbiekkal dacolva – nem mondtak le a nemzetgazdasági tervek készítéséről és végrehajtásáról, illetve végrehajtásáról, hanem folytatták a közép és hosszú távú tervek készítésének gyakorlatát. A világgazdasági fejlődés bizonytalansági elemeinek sokasodását a tervezés jobb megalapozásával, rugalmasságának, nyitottságának fokozásával, a tervecélok szűkítésével, áramvonalasításával, a tervek időhorizontjának módosításával igyekeztek ellensúlyozni. A nyitottság itt azt jelenti, hogy a tervek célkitűzései a mindenkor külső feltételekkel, azok változásaival összhangban módosíthatók. E változtatások több országban olyan szelektív stratégiai tervezés, illetve befolyásolás felé mutattak, mely a gazdasági fejlődés fő irányainak kijelölésére, a növekedéshordozó ágazatok, tevékenységek, a műszaki fejlesztés előmozdítására, általában *a kínálati oldal befolyásolására* (szerkezetének a világgazdasági feltételrendszer követelményeivel történő összhangba hozására) koncentrál. Ezekben a stratégiákban *az állam harmonizáló, koordináló szerepe* rajzolódik ki. Az elosztással, fogyasztással kapcsolatos preferenciák a kínálatépítésre összpontosító stratégiai tervezésben másodlagos jelentőségűek.

A stratégiai tervezésben követelménynek tekintették a *rugalmasságot*. Ez párosult a hosszú távú stabilitás és kontinuitás iránti igény erősödésével. A világgazdasági fejlődés bizonytalansági elemeinek gyarapodása ellenére, vagy éppen azért, ezek az igények a tervezés időhorizontjának meghosszabbításában jutottak kifejezésre, továbbá olyan hosszú távú koncepciókat eredményeztek, melyek a nemzetgazdasági tervezés és a vállalati szféra magatartása, valamint a társadalmi jövőkép alakítása szempontjából lényeges orientációs pontokat kínálnak. A hosszú távú fejlődési irányok kijelölése, valamint a közvetlen gazdasági szférán túlmutató tényezők – mint a társadalmi értékrend, a művelődés stb. – kiemelése arra utal, hogy a *változásokhoz való alkalmazkodás egyik feltétele a folytonosság*, amelyet fenn kell tartani.

A stratégiák célpontjainak a bel- és külgazdasági feltételek függvényében történő mozgását, a mozgó célrendszerek kialakulását érzékelteti, hogy amíg a hatvanas években a legtöbb távol-keleti országban a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkek gyártása, addig a hetvenes évek első felében a kohászat, a nehézipar, majd a nyolcvanas években a gépipar – azon belül mindezekelőtt az elektronikai ipar és a járműgyártás – fejlesztése, továbbá a kutatás-fejlesztés és a humántőkeképzés mint külön dimenzió voltak a főbb prioritások.

A szakosodásban jól tükröződnek az egyes országok növekedési adottságai: a szakosodás alapját a bőven rendelkezésre álló termelési tényezők (Indonéziában, Malaysiában és Thaiföldön a természeti erőforrások, Dél-Koreában, Tajvanon, Hongkongban és Szingapúrban az olcsó munkaerő) alkotják. A modernizáció előrehaladását pedig azzal mérhettük, hogy az egyes

tevékenységi területek produktumaiban emelkedett a hozzáadottérték-tartalom. (Dél-Koreában és Tajvanon például a szórakoztató elektronikai termékek összeszereléséről a bonyolultabb elektronikai termékek – nem csekély mértékben helyi inputokra támaszkodó – gyártására tértek át stb.) A tőkeigényes ágazatok (kohászat, járműgyártás stb.) fejlesztéséhez számottevő mértékben járult hozzá a lakosság nemzetközi összehasonlításban is feltűnően nagy megtakarítási hajlandósága. A műszaki fejlesztésben kijelölt prioritások szorosan kapcsolódnak a belföldi adottságok kiaknázására épülő struktúrákhoz. A nyolcvanas évek vége felé – Japánban már korábban – a gazdasági fejlődés bonyolultabbá vált, a piaci mechanizmusok egyre erősebben funkcionáltak, a technológia-intenzív területeket mind szövevényesebb input-output kapcsolódások integrálták. E változások eredménye az lett, hogy a Távol-Kelet iparosodottabb „fejlődő” országaiban az ágazati-szektorális prioritások, szektorspecifikus preferenciák kezdték átadni helyüket bizonyos funkcionális prioritásoknak, amilyen például a műszaki fejlesztés, a gyártás-automatizálás elterjesztése a gazdaságban.

Fejlesztési és visszafejlesztési súlyképzés

A távol-keleti országokban a GDP költségvetésben centralizált hányada nemzetközi összehasonlításban alacsony. Ezáltal a GDP világlátnál nagyobb hányada marad a vállalatoknál szerkezetátalakulási törekvések finanszírozására. A fajlagos adóterhek alacsony színvonala szoros összefüggésbe hozható a gyors szerkezetváltással.

Minthogy az állami-közületi szektor és a GDP költségvetésben centralizált hányada és annak nemzetgazdasági jelentősége nemzetközi összehasonlításban csekély, az állami költségvetés nem közvetlenül és az OECD-országok átlagánál jóval csekélyebb mértékben végzi a beruházások terelését. A stratégiai prioritások érvényesítése, a szerkezeti korszerűsítés finanszírozása elsősorban a bankrendszer feladata. A finanszírozás döntően hitelnyújtással történik, a beruházásokon belül a vállalatok saját forrásainak aránya alacsony. A bankrendszer végzi a költségvetési beruházási források fejlesztésstratégiai célokkal összehangolt, bankrendszerű terítését is. Úgynevezett „költségvetési beruházási és kölcsönprogramok” keretében a távol-keleti országokban a bankszféra a költségvetési forrásokból finanszírozott hiteleket a gazdaságpolitika által meghatározott ágazatokba juttatja. E kölcsönök a visszerhes tőkejuttatás legközvetlenebb formáit példázzák. A távol-keleti országokban a monetáris, azon belül a bankszféra közvetett és közvetlen állami ellenőrzése lehetővé tette a pénzügyi forrásoknak a gazdaságpolitika által preferált területekre történő irányítását, terelését. A megtakarításokat ösztönző, nemzetközi összehasonlításban magas kamatszínvonal pedig arra adott módot,

hogy szelektív hitelpolitikát folytassanak: a beruházások pénzügyi feltételeit a mindenkori gazdaságpolitikai prioritásokkal összhangban, differenciáltan javítsák, kedvezményes kamatozású és futamidejű hiteleket nyújtsanak és ezáltal fejlesztési és visszafejlesztési prioritásokat érvényesítsenek.

A kamatkedvezmények az egyes ágazatok vagy tevékenységi területek esetében nem voltak egyformák. A mindenkori gazdaságpolitikai prioritások függvényében csak bizonyos szektorok részesedtek a kedvezményekből, azaz a beruházási forrásokat is meghatározott területekre csoportosították.

A súlyképzés alacsonyabb gazdasági fejlettségi szinten, a piaci mechanizmusok tökéletlenebb működésével összefüggésben ágazat- és szektorspecifikus jellegű volt, amennyiben a gazdaságpolitika egyrészt a bankhiteleket – törvényben vagy más módon meghatározott – ágazatoknak, szektoroknak tartotta fenn, másrészt a megjelölt ágazatoknak nyújtott hitelek kamatlába alacsonyabb volt, mint a szokásos feltételekkel nyújtott hiteleké. Később mindinkább bizonyos funkcionális célok (pl. műszaki fejlesztés, továbbképzés) érvényesítése végett nyújtottak kedvezményes hiteleket.

A visszafejlesztésben általában nem került sor erőösszpontosításra. *A visszafejlesztést, a nemzetközi szerkezetátalakulási folyamatokban lemaradó ágazatok áramvonalasítását (Dél-Korea és Tajvan részleges kivételével) a piaci mechanizmusok lehetőleg minél erősebb működtetésével mozdították elő.*

Az erőforrások kutatás-fejlesztési célok érdekében történő koncentrálását és a kutatás-fejlesztésen belüli súlypontok kialakítását egyszerre segítik az állam által kezdeményezett, jól körülhatárolt, célraorientált fejlesztési programok. Ezeket részben vagy egészben az állam finanszírozza, és a magán-szektorral közösen szervezi, igazgatja.

A kutatás-fejlesztés infrastruktúrájának kiépítését, az erőforrások kutatás-fejlesztési célokat szolgáló térbeli koncentrálását, a regionális, ágazati-szektorális és szervezeti súlyképzést, továbbá – az ipar és a tudomány közötti kapcsolatok erősítése révén – a kutatás-fejlesztési eredmények kereskedelmi hasznosítását, földrajzi diffúzióját, esetenként a külföldi működőtőke beáramlását, a műszaki szempontból korszerű ágazatok termelésének és kivitelének növelését hivatottak előmozdítani a műszaki-tudományos parkok. Ezeket állami támogatással létesítik. A műszaki-tudományos parkokban a befektetőket kiépített infrastruktúra várja („standard” gyár- és kutatóintézeti épületek, lakóházak, iskolák), beleértve a humántőkeképzéssel és az új vállalkozások finanszírozásával kapcsolatos infrastruktúrát is. (A műszaki-tudományos parkokat rendszerint egyetemek, felsőoktatási központok köré telepítették. Gondoskodtak a vállalkozói tőkét, hiteleket kínáló pénzintézetek betelepítéséről is.) Az infrastrukturális létesítményeket a vállalatok, vállalkozók kedvezményes bérleti díjért vehetik igénybe. Az új beruházások meghatározott ideig adómentességet élveznek. Később kedvezményes adókulcsokat alkalmaznak.

A vállalatgazdasági szektor kutatás-fejlesztési ráfordításainak növelését különféle adókedvezményekkel ösztönzik.

A távol-keleti országok gazdaságpolitikájában a hetvenes évek elejétől általános irányzattá vált, hogy *az erőforrások növekvő hányadát fordították oktatási célokra*. Az oktatási kiadások aránya mind a GDP-ben, mind a költségvetési kiadásokban emelkedett. Ugyancsak általános irányzat volt a közép- és felsőfokú oktatásban a beiskolázási ráták emelése. A felsőfokú képzésben részesülők aránya 1973 és 1984 között például 9-ről 27%-ra nőtt Dél-Koreában, 8-ről 22%-ra Tajvanon, 7-ről 12%-ra Szingapúrban és Hongkongban (a 18 és 24 év közötti korosztályban). Ez ma a fejlett országokat jellemző színvonal.

A humántőkeképzés esetében a ráfordítás és a megtérülés nem egy helyen, időben pedig elnyújtva jelentkezik. A ráfordítás és a megtérülés térbeli elkülönüléséből és időbeli elnyúlásából adódó ellentmondást a jövedelempolitika hivatott ellensúlyozni, azaz megfelelő *jövedelempolitikai intézkedésekkel teszik vonzóvá a humán tőke képzését*. Dél-Koreában a humántőkeképzést a jövedelempolitika úgy mozditja elő, hogy az egyetemet végzett alkalmazottak bére minimálisan 50%-kal haladja meg az érettségizettekéét. A tajvani gazdaságpolitika a többi között azzal kívánja a jelenleg mintegy 60 ezer az USA-ban tanuló vagy dolgozó, doktorátussal rendelkező tajvani szakembert végleges hazatérésre bírni, hogy magasabb jövedelmet, kedvezőbb szakmai előmenetelt ígér nekik.

A nemzetközi munkamegosztásba kapcsolódás jellegzetességei

A műszaki-gazdasági modernizációban kiemelt szerepet játszott az átfogó világgazdasági nyitás, *a nemzetközi munkamegosztásba való kapcsolódás*.

A kivitel ösztönzésének legáltalánosabb formája a valutaleértékelés, amely hozzájárul a belföldi jövedelmeknek az exportszektor javára történő átcsoportosításához. A kivitel ösztönzése rendszerint összefügg az ágazati-szektorális célkitűzések érvényesítésével. A műszakilag korszerű ágazatok kiépítése és fejlesztése exportorientált céllal történik. Az ágazati-szektorális fejlesztési célok előmozdítása feltételezi egyrészt az export ösztönzését, másrészt a technológia-, a struktúra- és a külgazdasági politika, ez utóbbin belül a relációs politika összhangjának megteremtését. Az exportösztönzés különféle eszközeit, így a kivitelt finanszírozó kölcsönök rendszerét, *az export, illetve az exporttermelés jövedelmezőségét javító adó vagy egyéb kedvezményeket* ágazati-szektorális vetületben, *differenciáltan állapítják meg*. A preferenciákat élvező más területeken a közvetlen és közvetett exportra további kedvezmények vonatkoznak, azaz a termelési szférában érvényesülő fejlesztési súly-

képző funkció hatásához a kivitel terén hasonló, az előzőnek a hatását erősítő funkció járul.

A kereskedelempolitikát is export- és termeléspolitikai céloknak rendelik alá. A nyolcvanas években folytatódott a *külgazdasági szféra liberalizációja*: mind a nem tarifális korlátozások száma és mértéke, mind a vámtarifák szintje mérséklődött. A kereskedelempolitika a liberalizálás révén a visszafejlesztéshez is hozzájárul; az erősödő importverseny a nemzetközi szerkezetátalakulás során lemaradó ágazatokban egyrészt előmozdítja az „áramvonalasítást”, műszaki-szerkezeti korszerűsödést, másrészt az import a kapacitások csökkenése nyomán kieső belföldi termelést helyettesíti. Ágazati-szektorális erőösszpontosítást jelent továbbá az, hogy a gazdaságpolitika az élvonalbeli, műszaki szempontból korszerű ágazatok (alágazatok, tevékenységi területek) fejlesztésében céltudatosan épít a gazdaság növekedési teljesítményét, termelékenységét és műszaki színvonalát hosszú távon meghatározó gépek, berendezések, technológiák, műszaki-tudományos eredmények, ismeretek, köztes termékek, illetve a külföldi működőtőke importjára. A devizális vásárlóerő súlypontját e területek felé igyekszik eltolni. Másrészt, a fejlesztési prioritások érvényesítésének sajátos formája azoknak a feltételeknek a javítása, amelyek *lehetővé teszik a műszakilag korszerű, a gazdaságpolitika által preferált ágazatokban* (alágazatokban, tevékenységi területeken) *az exporttermelésben felhasznált importhoz* – gépekhez, berendezésekhez, technológiákhoz, műszaki-tudományos ismeretekhez stb. – *való hozzájutást*. Ez az érvényben lévő, termékekre vonatkozó engedélyezési eljárás felfüggesztése, a vámtarifák eltörlése révén lehetséges. Az ilyen ösztönző az import bővítését az export növeléséhez kapcsolja, lehetőleg a gazdaságpolitika által preferált, műszaki szempontból korszerű területeken. Figyelmet érdemel, hogy az ösztönzőrendszerben – alacsonyabb vagy közepes fejlettségi szinten – fontos szerepük volt a nem piacconform elemeknek is. Például Japánban és Dél-Koreában negyedéves exportterveket készítettek, amelyek végrehajtását az illetékes állami szervek és a vállalatok pozitív és negatív ösztönzők alkalmazásával kényszerítették ki. (Pozitív ösztönzőként alkalmazták többek között az erkölcsi elvárásokat, negatívként súlyos következmények informális kilátásba helyezését: pl. hitelmegvonást stb.)

Azok az országok, amelyek gazdasági fejlettségi színvonaluk, átfogó értelemben vett infrastruktúrájuk, szerény vásárlóerővel rendelkező belső piacuk, gazdaságirányítási rendszerük merevsége stb. következtében nem túlságosan vonzó célpontjai a külföldi működőtőke-beruházásnak, *hátrányaikat nemzetközi összehasonlításban kiemelkedő, a működőtőke-befektetések jövedelmezőségét javító kedvezményekkel kompenzálják* (adómentesség, illetve alacsonyabb adókulcsok, állami hozzájárulás az infrastrukturális beruházásokhoz, ingatlan vásárlásokhoz). A külföldi működőtőke-import ösztönzésében is érvényesül bizonyos terelő funkció. A gazdaságpolitika a befekteté-

seket az élvonalbeli, illetve műszaki szempontból korszerű ágazatokba (al-ágazatokba, tevékenységi területekre) igyekszik vonzani.

A külföldi működőtőke-beruházások, a műszaki-szerkezeti korszerűsítés és a feldolgozóipari export ösztönzésének összekapcsolását célozzák az exporttermelési zónák, amelyeknél az egy időben érvényesülő ágazati-szektorális, regionális és szervezeti erőösszpontosítás különösen kidomborodik.

A sikeres gazdasági felzárkózást megvalósító országokban a *gazdasági szerkezetváltás, a műszaki fejlődés, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás ösztönzésének cél-, eszköz- és intézményrendszere konzisztens egységet alkot*. A gazdaságpolitika elemeinek – egyenként talán csekély jelentőségű – hatásai egymást erősítik. Más, gazdaságon túlmutató intézkedésekkel együtt (oktatás, jövedelempolitika, szociális politika stb.), átfogó cselekvési program keretében mozgósítják a vállalatgazdasági szférát, sőt, az egész társadalmat a gazdaságpolitikai célok, prioritások érvényesítésére.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt táblázatok lapunk e számának témáira vonatkozó fontosabb adatokat tartalmaznak. A táblázatok nagy részét a KSH adatai alapján állítottuk össze, az ettől eltérő forrást külön megadjuk.

Néhány ország részesedése a világexportban (százalékban)

	1960	1968	1973	1980	1988	1989
USA	16,0	14,3	12,2	11,1	11,4	12,0
Japán	3,2	5,4	6,4	6,5	9,4	9,1
NSZK	8,9	10,4	11,7	9,7	11,4	11,3
Egyesült Királyság	8,3	6,4	5,3	5,5	5,1	5,0
Ausztria	0,9	0,8	0,9	0,9	1,1	1,1
Finnország	0,8	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8
Hollandia	3,1	3,5	4,2	3,7	3,7	3,6
Dánia	1,2	1,1	1,1	0,9	1,0	0,9
Olaszország	2,9	4,3	3,9	3,9	4,5	4,6
Spanyolország	0,6	0,7	0,9	1,0	1,5	1,5
Írország	0,3	0,3	0,4	0,4	0,7	0,7
Törökország	0,3	0,2	0,2	0,1	0,4	n.a.
Dél-Korea	0,0	0,2	0,6	0,9	2,1	2,1
Tajvan	0,1	0,3	0,6	1,0	1,4	n.a.
Malájföld	0,9	0,6	0,5	0,7	0,7	0,8
Brazília	1,0	0,8	1,1	1,0	1,2	1,1
Kolumbia	0,4	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2
Szovjetunió	4,3	4,4	3,7	3,8	3,9	3,6
Csehszlovákia	1,5	1,3	1,0	0,7	0,9	0,5
Lengyelország	1,0	1,2	1,1	0,9	0,5	0,4
NDK	1,5	1,4	1,3	0,9	n.a.	n.a.
Magyarország	0,68	0,75	0,77	0,44	0,35	0,32

Forrás: UN Monthly Bulletin of Statistics különböző számai.

Adatok a gyorsan iparosodó távol-keleti országokról

	Japán	Dél-Korea	Tajvan	Szingapúr	Hongkong	Malaysia	Indonézia	Thaiföld
<i>A GDP (évi) átlagos növekedési üteme (%)</i>								
1965-73	9,8	10,4	11,0	12,7	8,9	n.a.	172,6	202,8
1974-80	3,8	7,7	8,3	7,7	9,6	7,4	7,5	7,0
1981-87	3,8	8,7	9,1	6,0	7,3	4,6	4,3	5,6
1988	5,7	11,5	7,3	11,1	n.a.	8,7	5,7	12,1
1989	4,8	6,1	7,4	9,2	n.a.	8,5	n.a.	n.a.
<i>A GDP volumene (mrd USD)</i>								
1987	2376,5	123,0	94,6	19,0	44,4	32,6	67,4	44,2
<i>Egy főre jutó GDP (USD)</i>								
1987	19465	2900	4842	7252	7957	1925	384	825
<i>A GDP ágazatonkénti megoszlása 1987-ben (%)</i>								
Mezőgazdaság	2,4	14,5	6,1	1,3	0,6	n.a.	25,8	16,6
Feldolgozóipar + építőipar	38,4	39,2	45,0	24,0	29,7	n.a.	19,8	25,6
Kitermelőipar	0,3	1,5	0,6	n.a.	n.a.	n.a.	11,1	2,1
Szolgáltatások	58,9	44,5	48,3	74,7	69,7	n.a.	43,3	55,7
<i>Az export volumene (mrd USD)</i>								
1965	8,5	0,2	0,3	1,0	1,1	1,0	0,2	0,1
1989	275	62,3	66,2	44,7	73,1	25,1	19,2	20,1
<i>Az import volumene (mrd USD)</i>								
1965	8,2	0,5	0,4	1,2	1,5	1,1	0,3	0,2
1989	211	61,4	52,2	49,6	72,2	22,6	13,2	25,7
<i>Részesedés a világexportban (%)</i>								
1965	4,5	0,4	0,2	0,7	0,8	0,7	0,3	0,1
1989	9,1	2,1	2,2	1,5	2,4	0,8	0,6	0,7
<i>A gépek aránya az exportban (%)</i>								
1975	57,7	18,5	22,8	24,4	16,1	5,5	0,1	2,3
1987	70,5	35,8	34,0	43,6	23,5	25,2	0,4	10,9
<i>A költségvetési kiadások aránya a GDP-ben (%)</i>								
1988	33,1	18,6	32,0	36,0	n.a.	25,8	24,7	17,4
<i>A költségvetési bevételek aránya a GDP-ben (%)</i>								
1988	30,3	17,4	33,0	38,1	n.a.	29,6	26,5	16,3
<i>Devizataralékok (mrd USD)</i>								
1989	72,1	12,3	58,9	14,3	n.a.	5,1	3,6	6,3
<i>Az oktatási kiadások a GDP %-ában</i>								
1973	4,4	4,6	2,8	2,6	3,3	4,4	2,4	3,0
1980	5,8	4,0	3,6	3,0	3,0	6,3	1,9	3,3
1986	6,1	5,6	4,7	4,5	3,5	7,5	2,3	4,2
<i>A felsőfokú beiskolázási ráta (a 18-24 éves korcsoport %-ában)</i>								
1973	22,1	9,2	n.a.	7,3	8,6	n.a.	2,4	n.a.
1980	30,2	14,1	n.a.	8,1	9,8	4,1	n.a.	13,5
1986	33,6	35,3	n.a.	12,6	12,8	4,8	4,5	23,6

Forrás: UN Monthly Bulletin of Statistics különböző számai. IMF International Financial Statistics különböző számai. Nemzeti statisztikák.

Magyarország külkereskedelmének viszonylati szerkezete
(összes export, illetve import = 100%)

	Export				Import			
	1970	1980	1988	1989	1970	1980	1988	1989
Szocialista országok	66,9	55,3	50,6	47,1	65,9	50,7	49,0	44,5
Európai KGST-országok	62,1	50,4	44,6	41,0	62,2	46,8	43,8	39,3
Szovjetunió	34,1	29,3	27,6	25,1	33,2	27,7	25,0	22,1
Lengyelország	6,0	4,3	3,3	3,2	5,8	3,7	4,1	3,3
NDK	9,7	6,8	5,3	5,4	10,5	6,9	6,4	6,2
Csehszlovákia	8,8	6,1	5,4	5,1	7,9	5,1	5,1	5,2
Bulgária	1,2	1,5	1,3	0,7	2,0	1,3	1,4	0,9
Románia	2,3	2,4	1,7	1,5	2,8	2,1	1,8	1,6
Jugoszlávia	2,5	3,0	2,8	4,1	2,3	2,5	2,9	3,5
Kína	0,8	0,6	1,9	1,2	0,7	0,7	1,7	1,0
OECD-országok	25,3	31,6	37,9	41,7	26,2	39,5	42,2	47,1
Nyugat-Európa	24,2	28,7	33,4	36,6	23,3	34,5	38,2	42,5
Európai Közösség	16,7	20,8	22,5	24,9	16,9	23,1	25,6	28,7
NSZK	6,0	9,8	11,0	12,0	5,3	11,6	14,0	16,0
Franciaország	1,1	1,7	2,0	2,4	2,0	2,2	2,0	2,2
Egyesült Királyság	1,1	1,1	1,9	1,8	2,2	2,1	1,8	2,2
Olaszország	5,7	4,5	4,2	4,7	3,8	3,1	3,1	3,4
Belgium-Luxemburg	0,6	0,6	0,8	0,9	0,8	0,9	1,5	1,6
Hollandia	1,1	1,4	1,2	1,3	1,3	1,5	1,8	2,1
Dánia	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,5	0,6
Spanyolország	0,2	0,1	0,3	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4
Görögország	0,4	1,0	0,6	0,8	0,5	0,5	0,2	0,2
EFTA	6,9	7,9	9,9	10,7	5,9	10,7	12,3	13,8
Ausztria	2,8	4,4	5,7	6,5	3,2	5,3	7,2	8,6
Svájc	2,6	1,6	2,0	1,7	1,1	2,8	2,6	2,9
Finnország	0,4	0,7	0,9	1,0	0,5	1,1	0,8	0,8
Svédország	0,9	1,0	1,2	1,3	0,9	1,3	1,5	1,3
Norvégia	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Törökország	0,6	1,1	1,0	1,0	0,7	0,7	0,3	0,3
USA	0,4	1,3	2,9	3,3	1,5	2,7	2,2	2,5
Kanada	0,4	0,3	0,4	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1
Japán	0,2	0,1	1,0	1,2	0,6	1,5	1,5	1,6
Ausztrália	0,1	0,1	0,2	0,2	0,5	0,5	0,1	0,1
Fejlődő országok	6,1	9,7	9,0	8,9	7,2	8,9	7,5	7,3
Afrika	2,2	3,3	2,5	2,0	2,1	1,6	1,4	0,9
Algéria	0,0	0,6	0,6	0,4	0,1	0,1	0,1	0,0
Egyiptom	1,0	0,3	0,6	0,6	0,7	0,2	0,1	0,1
Marokkó	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	0,1	0,5	0,2
Líbia	0,0	0,5	0,3	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0
Nigéria	0,0	0,6	0,4	0,2	0,0	0,1	0,1	0,1
Közel-Kelet	1,8	4,9	3,3	3,3	1,4	2,6	0,7	1,5
Irak	0,3	1,4	0,2	0,3	0,1	1,0	0,0	0,0
Irán	0,5	1,6	1,0	0,1	0,5	1,3	0,4	0,1
Libanon	0,4	0,5	0,4	0,4	0,1	0,1	0,0	0,0
Szaúd-Arábia	0,0	0,1	0,4	0,6	0,0	n.a.	0,0	0,0
Kuvait	0,1	0,6	0,3	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Szíria	0,1	0,5	0,7	0,3	0,2	0,0	0,0	0,1
Latin-Amerika	0,6	0,5	0,7	0,8	2,4	3,3	3,1	2,5
Brazília	0,4	0,1	0,2	0,4	0,8	2,3	1,7	1,3
Argentína	0,0	0,1	0,0	0,0	0,5	0,1	0,1	0,1
Peru	0,0	0,1	0,1	0,0	0,5	0,3	0,3	0,4
Kolumbia	0,0	0,0	0,0	0,0	n.a.	0,1	0,1	0,1
Távol-Kelet	1,5	1,0	2,5	2,8	1,3	1,4	2,3	2,4
India	0,9	0,3	0,8	0,8	0,9	0,3	0,6	0,8
Indonézia	0,1	0,1	0,2	0,2	n.a.	0,5	0,4	0,3
Dél-Korea	0,0	0,0	0,0	0,2	n.a.	0,0	0,3	0,4
Szingapúr	0,0	0,0	0,1	0,1	n.a.	0,1	0,2	0,2
Hongkong	0,1	0,0	0,1	0,1	n.a.	0,1	0,1	0,1
Pakisztán	0,3	0,2	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1
Egyéb nem specifikált	1,7	3,4	2,5	2,3	0,7	0,9	1,3	1,1

A magyar külkereskedelmi forgalom megoszlása devizacsoportok szerint (előző év = 100)

Év	Behozatal		Kivitel	
	rubel elszámolás	nem rubel elszámolás	rubel elszámolás	nem rubel elszámolás
1986	110,6	104,9	106,2	92,2
1987	98,5	110,3	99,0	114,8
1988	96,1	110,6	96,9	130,0
1989	100,6	123,5	105,4	123,7

**A KGST országok, illetve a Szovjetunió százalékos részesedése
a magyar külkereskedelmi forgalomban (1970–1990)**

Év	Ország(csoport)	Kivitel	Behozatal
1970	KGST	64,1	64,1
	Szovjetunió	36,2	34,3
1975*	KGST	68,5	63,5
	Szovjetunió	38,9	34,9
1976*	KGST	56,5	51,6
	Szovjetunió	30,2	27,5
1980	KGST	46,2	47,3
	Szovjetunió	26,2	27,7
1985	KGST	53,7	50,0
	Szovjetunió	33,6	30,0
1988	KGST	46,2	44,5
	Szovjetunió	28,0	25,2
1989	KGST	41,8	39,6
	Szovjetunió	25,1	22,1
1990	KGST	30,3	32,8
(I–X. hó)	Szovjetunió	18,0	18,6

Forrás: *Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyvek* megfelelő kiadványai és az „NGKM Jelentés a külkereskedelmi forgalomról” 1990. január–október.

* A táblázatban származási–rendeltetési ország szerinti, határparitásos, a közvetlen forgalomra (1990-ben a teljes forgalomra) vonatkozó, a dollár elszámolású kereskedelmet is tartalmazó adatok szerepelnek. A KGST-országok és a Szovjetunió forgalmi részesedésének csökkenése 1975-ről 1976-ra döntően a devizaforint alapú nyilvántartásról a kereskedelmi árfolyamok alapján történő számlabevételtre való áttérésből adódhat.

A magyar behozatal áruszerkezetének fontosabb mutatói (1980 = 100)

Év	Energiahordozók, villamos energia		Anyagok, félkész termékek, alkatrészek		Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak		Fogyasztási iparcikkek		Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek		Összesen	
	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból
1981	95,4	52,8	101,0	105,6	86,9	106,1	107,0	126,4	96,1	107,0	96,6	106,5
1982	90,4	29,8	103,3	97,1	92,3	103,8	108,8	120,0	71,4	98,7	96,6	98,8
1983	87,2	22,4	114,9	94,8	97,9	88,5	111,3	124,7	69,2	100,6	100,9	95,4
1984	89,3	48,7	112,1	97,3	96,3	84,3	123,0	142,3	72,5	94,5	101,6	97,1
1985	100,2	319,3	108,5	102,2	97,1	97,2	126,1	164,6	92,6	105,9	105,1	109,4
1986	102,9	209,2	110,9	103,5	94,2	105,5	145,1	173,3	110,8	106,6	108,7	110,7
1987	105,4	50,8	111,7	106,5	96,5	112,1	163,6	167,2	128,1	109,0	112,7	111,8
1988	106,5	47,1	121,1	107,4	92,3	102,1	160,9	147,9	100,1	111,9	114,1	109,8
1989	103,5	47,6	109,3	109,7	80,8	134,5	163,0	192,5	94,8	112,0	106,4	119,5

Forrás: Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv 1989.

A magyar kivitel áruszerkezetének fontosabb mutatói (1980 = 100)

Év	Energiahordozók, villamos energia		Anyagok, félkész termékek, alkatrészek		Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak		Fogyasztási iparcikkek		Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek		Összesen	
	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból
1981	131,1	124,5	106,3	100,1	96,2	116,6	108,6	96,1	116,8	98,8	105,6	101,8
1982	73,5	64,7	104,2	100,4	101,2	153,2	117,1	91,4	134,8	105,4	111,5	106,0
1983	81,6	169,5	115,8	115,9	110,6	136,5	116,1	97,8	130,9	113,2	117,0	115,5
1984	57,9	255,8	127,8	126,7	122,2	114,7	124,8	99,8	131,1	131,7	125,3	123,6
1985	94,5	280,4	128,6	129,4	137,7	115,7	138,8	97,7	138,1	127,3	135,6	123,9
1986	60,3	325,1	128,4	127,9	137,8	98,5	133,9	99,8	135,4	118,1	133,8	120,1
1987	47,1	333,6	124,3	148,2	139,9	100,9	131,3	112,4	134,0	122,1	132,9	132,1
1988	48,6	449,0	126,7	161,7	143,1	116,3	136,4	117,3	141,3	141,6	136,9	147,0
1989	63,7	418,7	128,6	178,6	128,2	111,8	132,9	118,7	128,3	160,6	128,6	157,5

Forrás: Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv 1989.

**Magyarország összes, valamint szocialista, fejlett tőkés és fejlődő viszonylatú
kivételének áruszerkezete (százalékban)**

Árucsoportok	Összesen				Szocialista országokban				Fejlett tőkés országokban				Fejlődő országokban			
	1970	1980	1988	1989	1970	1980	1988	1989	1970	1980	1988	1989	1970	1980	1988	1989
Élelmiszer, élő állat	19,2	18,8	17,4	18,5	13,7	18,6	16,5	16,3	38,9	20,3	20,0	21,2	9,4	15,8	11,0	17,0
Élő állat	4,2	2,9	2,0	2,2	0,5	2,4	1,5	1,9	15,6	2,9	2,2	2,0	1,0	5,8	4,2	4,9
Hús, húskészítmény	4,5	6,8	6,0	6,3	2,8	5,7	4,8	4,0	11,1	9,5	8,3	8,9	1,1	3,8	2,4	5,9
Tejtermék, tojás	0,9	0,8	0,3	0,7	0,7	0,3	0,2	0,5	1,3	0,8	0,5	0,8	1,3	3,8	0,9	1,5
Gabona	2,5	2,2	3,0	2,8	2,1	3,7	5,0	5,1	3,0	0,3	1,0	0,8	2,7	0,1	0,1	0,5
Zöldség, gyümölcs	6,1	4,3	4,5	4,8	7,0	5,1	4,2	3,8	5,7	3,8	5,9	6,0	2,1	1,5	3,3	3,9
Ital, dohány	2,6	2,1	1,3	1,3	3,3	2,8	1,9	2,2	1,3	1,5	0,8	0,7	0,2	0,0	0,0	0,0
Nyersanyagok	6,1	5,0	4,4	4,1	3,3	2,7	2,2	2,1	11,6	9,8	7,9	7,1	1,5	0,9	0,6	0,5
Olajmagvak	0,3	0,5	0,6	0,4	0,7	0,4	0,4	0,0	0,9	0,7	1,0	0,8	n.a.	n.a.	0,0	0,0
Fa, faanyag	0,9	0,7	0,9	0,8	0,3	0,3	0,4	0,4	3,9	1,5	1,8	1,4	0,7	0,3	0,1	0,0
Fémes érc, fémhulladék	2,5	1,4	0,9	1,2	1,6	1,3	1,0	1,2	2,8	2,1	0,9	1,4	0,7	0,0	0,0	0,0
Nyers növényi és állati anyag	0,6	0,8	1,3	1,2	0,4	0,1	0,1	0,1	2,0	2,1	2,9	2,6	0,1	0,1	0,2	0,3
Energiahordozók	1,3	4,8	3,0	2,9	0,9	1,5	0,7	0,9	2,6	11,0	6,3	5,4	0,0	1,3	1,3	0,6
Kőolaj, olajtermék	1,1	4,3	2,7	2,6	0,7	1,0	0,5	0,7	2,5	10,4	5,8	5,1	0,0	1,3	0,8	0,6
Növényi és állati olajok és zsírok	0,4	0,8	1,0	1,0	0,1	0,6	0,5	0,6	1,3	1,3	1,9	1,7	0,0	0,0	0,0	0,1
Vegyianyagok	7,5	9,5	12,2	12,3	7,8	8,0	9,6	10,7	5,3	11,2	12,8	12,0	13,3	11,5	24,2	23,1
Festékek, lakkok	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,0	0,2	0,2	0,2	0,3	0,0	0,1	0,2
Gyógyszerek	4,8	3,4	4,1	4,3	5,9	3,7	4,5	5,0	1,1	2,5	2,7	2,7	5,1	4,7	7,4	8,7
Háztartási vegyicikk, kozmetikumok	0,3	0,1	0,3	0,3	0,3	0,1	0,4	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,5	0,2	0,1	0,1
Alapanyag szerint csoportosított termékek	17,9	14,6	15,3	17,0	12,4	10,3	8,4	8,9	20,5	18,1	23,3	24,3	34,2	27,0	17,8	24,4
Bőr, bőrgyártmány	0,6	0,4	0,6	0,7	0,5	0,3	0,3	0,4	0,7	0,5	1,0	1,0	0,1	0,5	0,5	0,7
Gumi, gumiarú	0,6	0,8	1,1	1,3	0,8	0,5	0,8	1,1	0,1	0,8	1,3	1,3	0,7	2,4	1,8	2,1
Fa, fatermékek	0,1	0,3	0,6	0,7	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,9	1,4	1,2	0,0	0,0	0,4	0,5
Textíliák	3,7	2,9	2,9	2,8	2,8	2,1	2,4	2,3	4,0	3,8	3,8	3,4	9,7	3,7	1,9	1,7
Nem fémes ásvány	0,9	1,3	1,3	1,4	0,9	1,0	0,7	0,9	1,1	1,9	2,0	2,0	0,9	0,4	1,2	1,1
Vas, acél	6,6	4,5	4,0	4,7	2,5	1,7	1,8	1,5	9,9	5,9	5,8	5,9	18,1	15,3	8,7	15,7
Színesfémek	2,8	2,6	2,9	3,7	1,3	2,6	0,8	1,0	2,6	3,0	5,8	7,3	2,0	1,2	1,6	1,2
Fémtermékek	2,6	1,6	1,8	n.a.	3,3	1,6	1,3	n.a.	1,9	1,3	1,8	n.a.	2,4	2,6	1,5	n.a.
Gépek, berendezések	32,3	32,1	32,5	30,2	43,6	43,9	47,9	46,0	6,4	12,7	13,5	14,2	33,8	35,0	32,4	25,6
Energiafejlesztő gép	n.a.	1,7	1,5	1,5	n.a.	2,3	1,7	2,1	n.a.	1,4	1,3	1,1	n.a.	0,2	1,0	0,9
Speciális szakipari gép	n.a.	7,1	6,5	5,9	n.a.	10,0	9,7	8,8	n.a.	1,5	1,8	2,5	n.a.	10,1	10,1	7,6
Fémmegmunkáló gép	n.a.	1,0	1,2	1,2	n.a.	1,1	1,8	1,7	n.a.	1,0	0,5	0,7	n.a.	0,8	0,9	0,9
Általános ipari gép	n.a.	1,6	2,3	2,2	n.a.	2,0	2,3	2,4	n.a.	0,9	1,9	1,7	n.a.	2,2	3,9	4,0
Irodagép	n.a.	1,5	1,9	2,1	n.a.	2,4	3,1	3,8	n.a.	0,4	0,8	0,7	n.a.	0,0	0,0	0,0
Telekommunikáció	n.a.	3,5	4,7	3,9	n.a.	6,1	7,9	7,4	n.a.	0,2	0,6	0,6	n.a.	1,0	5,7	0,7
Villamos gép, készülék	n.a.	4,8	4,4	4,8	n.a.	4,1	4,1	4,6	n.a.	4,2	4,4	4,8	n.a.	11,0	6,4	6,3
Közúti jármű	12,1	9,5	9,3	7,8	n.a.	14,4	16,0	14,0	n.a.	3,1	2,2	2,1	n.a.	4,9	3,5	3,4
Egyéb szállítóeszköz	12,1	1,3	0,7	0,7	n.a.	1,5	1,2	1,1	n.a.	0,0	0,0	0,0	n.a.	4,8	0,9	1,9
Egyéb iparcikkek	13,1	11,1	11,0	10,5	14,8	10,8	11,1	10,9	11,2	12,5	11,7	11,1	7,6	7,5	7,3	5,4
Bútorok, bútorelemek	0,8	1,0	1,0	1,1	0,9	0,7	0,5	0,7	1,1	1,7	1,8	1,6	0,0	0,2	0,1	0,2
Ruházati cikkek	4,3	4,0	4,0	3,6	4,8	2,9	3,2	2,4	5,9	6,2	5,6	5,4	1,7	1,9	1,1	0,6
Lábbelik	2,7	1,7	1,3	1,2	3,4	2,3	1,5	1,6	0,9	1,3	1,2	1,1	0,0	0,0	0,4	0,3
Szakmai, tudományos ellenőrző műszer	2,3	2,2	2,6	2,4	3,0	3,0	4,0	3,9	0,5	0,4	0,7	0,7	4,0	3,9	3,8	2,9

**Magyarország összes, valamint szocialista, fejlett tőkés és fejlődő országokból származó importjának
áruszerkezete (százalékban)**

Árucsoportok	Összes import				Szocialista országokból				Fejlett tőkés országokból				Fejlődő országokból			
	1970	1980	1988	1989	1970	1980	1988	1989	1970	1980	1988	1989	1970	1980	1988	1989
Élelmiszer, élő állat	8,8	7,4	6,6	6,1	3,0	2,5	1,9	1,9	13,6	5,2	4,9	4,9	40,9	44,4	47,7	47,9
Ital, dohány	1,3	0,7	0,8	0,7	1,1	0,8	0,8	0,8	1,4	0,7	0,7	0,8	3,0	0,1	0,9	0,1
Nyersanyagok	14,5	9,3	7,1	6,3	13,1	7,7	7,2	7,4	11,9	9,6	5,6	4,4	38,9	17,3	15,0	14,8
Energiahordozók	8,8	16,4	13,8	11,8	13,1	25,9	26,6	25,6	1,7	2,9	0,9	0,8	1,7	23,2	5,0	0,4
Növényi és állati olajok és zsírok	0,3	0,1	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,6	0,2	0,1	0,1	0,6	0,3	0,5	0,5
Vegyi anyagok	9,5	13,6	16,1	16,3	6,5	7,6	9,9	1,1	17,1	24,1	24,6	22,7	2,7	0,8	7,5	3,5
Festék, lakk	0,6	0,7	0,8	0,7	0,3	0,2	0,1	0,1	1,2	1,6	1,6	1,3	0,5	0,1	0,1	0,2
Gyógyszer	0,7	1,2	2,1	2,4	0,2	0,7	1,3	1,6	1,9	2,1	3,5	3,4	0,0	0,1	0,5	0,5
Háztartási vegyiacikk	0,3	0,4	0,6	0,6	0,3	0,3	0,6	0,4	0,3	0,6	0,8	0,8	0,4	0,1	0,1	0,3
Alapanyag szerint csoportosított termékek	20,9	17,6	17,1	17,5	19,0	14,0	14,9	15,2	26,9	24,4	20,0	19,6	11,2	8,5	15,3	17,3
Bőr, bőrgyártmány	0,2	0,3	1,0	0,8	0,0	0,0	0,1	0,1	0,6	0,5	1,5	1,0	0,1	0,5	4,2	4,6
Gumi, gumiarú	0,7	0,8	0,8	0,8	0,7	0,8	0,8	1,1	0,8	1,0	0,8	0,7	0,6	0,0	0,1	0,0
Fa, fatermék	0,6	0,4	0,4	0,3	0,7	0,4	0,5	0,5	0,5	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
Papír, karton	2,2	1,9	1,9	2,1	1,3	1,2	1,5	1,5	4,6	3,2	2,7	2,9	n.a.	0,0	0,0	0,0
Textília	2,9	3,0	3,3	3,2	1,3	1,0	2,0	2,2	5,0	5,1	4,1	3,5	8,1	5,1	7,7	8,8
Nem fém ásványi termék	2,4	1,9	1,6	2,0	2,0	1,3	1,7	1,6	3,3	3,2	1,7	2,6	1,8	0,1	0,1	0,5
Vas, acél	6,0	3,9	3,2	3,3	6,5	4,2	3,8	3,3	6,2	4,5	3,5	3,6	0,4	0,5	0,1	0,3
Színesfémek	4,3	3,6	3,1	3,0	4,9	4,2	3,3	3,6	4,0	3,5	2,8	2,5	0,1	1,1	2,7	2,4
Fémöntvények	1,6	1,8	1,8	2,1	1,6	0,9	1,2	1,2	1,9	5,7	2,7	3,0	n.a.	1,2	0,5	0,6
Gépek, berendezések	30,6	29,2	30,8	33,4	38,7	35,9	32,0	31,7	20,6	27,3	33,8	37,7	0,5	0,9	5,2	10,9
Speciális szakipari gép	n.a.	7,3	7,7	7,8	n.a.	7,0	6,7	5,8	n.a.	9,2	10,0	10,5	n.a.	0,2	0,0	0,0
Fémmegmunkáló gép	n.a.	1,8	1,6	1,9	n.a.	1,3	1,2	1,1	n.a.	2,9	2,4	2,8	n.a.	0,0	0,0	0,0
Irodagép	n.a.	1,3	2,3	2,5	n.a.	1,5	1,3	0,6	n.a.	1,4	3,4	4,0	n.a.	0,1	1,7	3,7
Villamosgép, készülék	n.a.	2,8	3,9	5,1	n.a.	2,4	3,2	3,8	n.a.	3,9	5,2	6,6	n.a.	0,1	0,9	1,9
Közúti jármű	n.a.	6,2	6,8	6,6	n.a.	10,1	11,3	12,0	n.a.	2,7	2,9	2,5	n.a.	0,1	0,1	1,1
Egyéb szállítóeszköz	n.a.	2,0	0,8	0,8	n.a.	3,6	1,2	1,4	n.a.	0,4	0,3	0,3	n.a.	0,0	0,7	0,2
Egyéb iparcikk	5,3	4,9	6,2	0,7	5,3	4,8	5,6	5,4	5,8	5,1	7,3	8,6	0,5	4,5	2,8	4,6
Bútor, bútorelem	0,2	0,3	0,4	0,3	0,6	0,5	0,7	0,7	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Ruházati cikk	1,3	1,1	1,1	1,3	1,4	1,3	1,7	1,6	0,1	0,3	0,4	0,8	0,3	3,7	1,7	3,2
Lábbeli	0,3	0,2	0,3	0,4	0,3	0,3	0,6	0,6	0,0	0,0	0,1	0,2	0,1	0,4	0,1	0,3
Szakmai, tudományos ellenőrző műszer	1,7	1,4	1,7	2,4	1,8	0,8	0,7	0,6	3,0	2,3	3,2	4,3	0,0	0,0	0,1	0,1
Fotócikk, optikai																
termék, óra		0,5	0,5	0,7		0,4	0,4	0,4		0,6	0,7	0,9		0,1	0,3	0,4

Magyarország árai az egyes versenytársak fajlagos exportárainak százalékában az NSZK piacán*

	Év	Szőtt pamutszövet	Speciális textiliák	Padlóburkoló	Vas- és acélelemző	Varrat nélküli cső	Nyers réz	Feldolgozott réz	Feldolgozott alumínium	Kézszerszám	Háztartási eszköz, fém	Elektromos motor	Arató-, cséplőgép	Esztergápad	Maró-, fűrőgép	Írógép	Fekete-fehér TV	Hűtőgép	Izzólámpa	Járműalkatrész	Textilgép	Orvosi műszer	Bútor	Lábbeli	Ruha
USA	1970	80	37	59	77	7	82	20	49	6	14	7	-	-	-	-	22	22	50	-	39	12	20	51	133
	1980	144	27	77	25	13	68	45	63	23	49	25	77	56	89	12	14	23	37	68	28	17	26	74	132
	1987	147	14	53	19	8	35	10	33	12	31	26	55	50	69	5	16	55	12	24	23	20	24	83	159
Japán	1970	80	59	73	25	15	105	15	61	32	27	13	-	-	-	-	69	-	30	-	81	64	55	107	155
	1980	121	9	49	49	12	68	45	62	88	24	22	52	56	105	41	40	32	34	72	31	30	28	114	160
	1987	81	8	63	48	8	73	18	27	14	31	16	49	46	61	15	12	30	8	26	13	16	21	108	123
Franciaország	1970	75	75	143	70	54	82	54	64	17	54	36	-	-	-	-	129	42	91	-	88	44	65	69	57
	1980	90	49	125	65	39	55	76	87	46	40	32	87	45	119	8	79	58	116	78	36	26	41	74	56
	1987	75	31	97	60	34	65	65	67	24	40	41	73	62	62	5	57	69	76	43	30	38	51	106	66
Svájc	1970	26	34	124	36	33	95	34	38	5	18	18	-	-	-	-	53	46	8	-	85	27	63	23	40
	1980	48	20	43	68	30	92	45	63	16	19	10	46	35	73	15	7	48	45	120	32	29	30	47	40
	1987	43	10	37	75	15	64	38	43	10	26	13	51	32	32	7	-	49	5	56	26	22	32	66	50
Ausztria	1970	51	60	432	74	8	87	42	40	15	64	63	-	-	-	-	68	94	61	-	102	36	101	47	86
	1980	55	47	115	72	14	83	55	79	32	49	48	88	85	133	15	23	-	76	83	48	32	38	54	63
	1987	47	25	63	65	26	75	38	60	21	57	44	66	68	70	7	-	92	46	45	53	16	33	57	71
Finnország	1970	43	16	83	119	9	90	40	91	23	28	22	-	-	-	-	47	14	44	-	16	52	58	175	45
	1980	65	49	52	57	73	81	59	56	47	18	47	91	23	-	11	-	-	77	55	59	45	77	42	
	1987	52	31	15	69	26	40	62	58	40	81	43	61	126	74	15	-	30	27	56	77	60	67	100	47
Spanyolország	1970	105	55	17	102	54	107	19	74	25	39	57	-	-	-	-	-	135	47	-	58	77	59	74	114
	1980	79	26	33	91	71	78	55	70	61	35	79	128	146	216	19	-	54	88	155	50	107	37	106	96
	1987	81	35	51	70	39	82	26	73	39	24	51	56	96	109	5	43	77	105	81	53	114	30	117	139
Írország	1970	-	109	55	-	-	104	67	89	20	155	51	-	-	-	-	-	-	-	-	153	121	32	-	186
	1980	139	67	56	21	62	-	-	56	46	15	27	286	118	167	11	-	-	14	49	76	12	53	57	123
	1987	129	16	47	62	6	-	47	41	26	12	19	67	-	-	3	-	36	-	68	45	-	14	111	153
Portugália	1970	60	508	-	-	-	115	-	252	17	13	78	-	-	-	-	-	-	-	-	45	-	108	54	167
	1980	86	184	50	131	49	-	42	60	16	62	-	-	550	-	38	73	-	101	40	20	-	89	83	118
	1987	67	153	59	65	-	74	26	54	13	24	20	204	94	158	15	37	96	56	45	13	150	113	96	128
Görögország	1970	123	-	40	-	-	-	62	66	-	20	51	-	-	-	-	-	-	94	-	187	-	133	49	51
	1980	131	102	52	64	44	-	86	103	3	29	63	-	-	-	2	-	29	-	116	22	-	53	58	81
	1987	142	33	48	75	105	-	68	84	14	34	14	147	-	-	17	-	82	-	27	19	-	64	75	106
Szingapúr	1970	70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	44	-	179
	1980	196	-	-	88	-	-	96	-	25	15	34	-	88	-	18	50	-	2	60	24	-	61	121	125
	1987	230	21	-	-	-	-	37	1	11	33	20	-	-	-	5	-	-	2	22	30	60	46	92	178

	Év	Szőtt pamutszövet	Speciális textiliák	Padióburkoló	Vas- és acéllemez	Varrat nélküli cső	Nyers réz	Feldolgozott réz	Feldolgozott alumínium	Kézerszám	Háztartási eszköz, fém	Elektromos motor	Arató-, cséplőgép	Esztirgapad	Maró-, fűrőgép	Írógép	Fekete-fehér TV	Hűtőgép	Izzólámpa	Járműalkatrész	Textilgép	Orvosi műszer	Bútor	Lábbeli	Ruha
Dél-Korea	1970	-	137	49	-	-	-	-	-	-	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	165	-	44	133	182
	1980	176	73	37	61	-	-	-	21	129	27	-	-	239	382	20	93	-	76	117	29	-	22	199	138
	1987	142	40	29	86	9	-	53	62	105	36	-	-	153	98	17	54	120	35	82	22	19	43	181	123
Tajvan	1970	111	32	28	-	-	-	-	-	79	85	-	-	-	-	-	-	-	-	-	177	-	57	237	240
	1980	140	51	102	109	27	-	-	-	193	121	23	-	192	252	17	60	-	61	82	63	-	52	154	172
	1987	130	32	165	77	-	-	21	32	150	88	14	110	146	95	18	24	39	44	74	52	-	72	172	179
Hongkong	1970	152	55	42	-	-	89	-	-	27	34	61	-	-	-	-	-	-	-	-	97	-	68	185	183
	1980	132	7	30	-	-	-	-	-	123	28	17	-	-	-	30	56	39	23	43	44	-	27	181	122
	1987	137	10	25	72	-	12	-	79	107	42	20	-	-	129	15	25	38	26	32	29	157	33	266	142
Brazília	1970	147	45	110	92	-	86	-	-	31	-	92	-	-	-	-	-	-	-	-	73	-	22	69	181
	1980	200	13	172	90	8	-	-	71	62	7	88	-	104	173	22	-	-	13	75	17	-	38	72	165
	1987	206	286	206	95	49	-	72	-	142	14	150	23	180	86	29	-	-	29	76	52	25	32	90	219
India	1970	161	59	141	-	-	-	-	-	21	20	96	-	-	-	-	-	-	-	-	106	-	74	287	250
	1980	229	36	24	-	47	-	67	108	203	21	36	-	245	110	33	-	-	-	133	17	64	-	182	106
	1987	227	104	24	25	-	-	-	-	90	29	13	240	219	149	10	-	-	118	80	30	70	20	146	155
Fülöp-szigetek	1970	-	226	103	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	51	-	185
	1980	-	108	75	78	-	-	-	-	-	-	-	195	-	-	21	-	-	-	139	-	-	33	136	147
	1987	238	165	66	-	-	-	-	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-	40	115	-	38	144	195
Marokkó	1970	-	-	36	-	-	-	-	-	-	23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	48	298	162
	1980	-	-	37	-	-	-	-	-	-	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	148	132
	1987	54	-	35	77	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	61	69	136
Tunézia	1970	108	-	23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	106
	1980	57	-	10	-	-	-	-	-	-	-	37	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	94	121
	1987	224	8	5	-	-	-	10	-	57	-	-	-	-	-	-	-	-	-	37	43	-	12	421	132

* A fajlagos exportár a kivitel egy tonnájára jutó árbevételt jelenti dollárban. A táblázatban az NSZK Magyarországról, az USA-ból stb. származó fajlagos importáiraiból képzett mutatók találhatók, amelyek más oldalról a szóban forgó országok NSZK-ba irányuló exportja fajlagos árának tekinthetők.

Forrás: OECD Trade by Commodities, Series „C” különböző évfolyamai.

Adatok Magyarország konvertibilis viszonylatú eladósodásáról

	1970	1975	1980	1986	1987	1988	1989	1990 ^a
Bruttó adósságállomány (millió USD)	1000	3929	9090	16914	19592	19625	20605	19574
Eredeti lejárát szerint:								
Közép- és hosszú lejáratú				13420	16489	16262	17299	16989
Rövid lejáratú				3494	3103	3363	3307	2585
Típus szerint:								
Financiális hitelek				15084	17509	17469	18060	16880
Kereskedelmi hitelek				1433	1652	1626	1763	1792
Kormányközi hitelek				1	0	0	0	0
Működőtőke-befektetések ^b				7	8	23	215	316
Egyéb hitelek				389	422	508	568	586
Külföldi követelésállomány (millió USD)	579	2004	3702	6239	5901	5636	5490	5160
Nemzetközi tartalékok	...	1492	2446	3053	2160	1976	1725	236
Egyéb külföldi követelések	...	512	1256	3186	3742	3660	3765	4924
Nettó adósságállomány (millió USD)	424	1925	5388	10675	13691	13989	15115	14414
Bruttó adósságállomány a GDP százalékában	23,7 ^c	32,0	39,1	56,6	62,9	63,2	68,9	...
Középlejáratú adósságszolgálat								
A konvertibilis áruexport százalékában	24,5 ^c	...	31,1 ^d	87,7	65,5	56,7	52,9	...
A konvertibilis szolgáltatás- export százalékában	21,5 ^c		28,4 ^d	67,7	50,4	43,5	38,5	...
Nettó kamatkiadás (millió USD)	...	...	862	969	979	1084	1399	1506 ^e

^a1990. március 31-i állapot szerint.

^bA külföldi eredetű működőtőke-befektetések visszafizetési garanciával lefedezett (tehát adósságnak tekinthető) része.

^c1972. évi adat.

^d1978. évi adat.

^eBecsült adat.

Forrás: A Magyar Nemzeti Bank adatai.

A magyar GDP indexei (előző év = 100)

Év	Bruttó hazai termék	Bruttó felhalmozás
1986	101,5	108,6
1987	104,1	103,2
1988	99,9	96,7
1989	99,8	99,4

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak.

- Artner A.: Magyarország és az Európai Közösség kereskedelmi kapcsolatai, *Közgazdasági Szemle*, 1987/10.
- Ausch S.: *A KGST együttműködés helyzete, mechanizmusa, távlatai*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- A világgazdasági környezet és a magyar gazdaság: tartós és változó irányzatok. (A KOPINT 1987. X. 20–21-én tartott tudományos ülészsaka), *Külgazdaság*, 1988/2–3.
- Bagossy S.: Az ipari termelés, az export és az import ütemessége 1985–1987, *Gazdaság és Statisztika*, 1989/1.
- Balassa B.: *Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.
- Balázs P.: Remény vagy cél? EK társulás, *Figyelő*, 1990/14.
- Beck T.: Magyarország külgazdasági kapcsolatai és a szocialista gazdasági integráció, *A KGST-tagállamok Gazdasági Együttműködése*, 1987/11.
- Beck T.: *Külgazdasági stratégiánk új vonásai*, Belkereskedelmi Minisztérium, Budapest, 1989.
- Bekker Zs.: *Világgazdasági – gazdaságpolitikai reagálások. (Magyarország 1973–1983)*, Tervgazdasági Intézet, Budapest, 1986.
- Berend T. I. – Ránki Gy.: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- Berend T. I. – Ránki Gy.: *A magyar gazdaság száz éve*, Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.
- Bertáné Forgács A.: *Hatékonyági különbségek az elkülönült piacokon*, Tervgazdasági Intézet, Budapest, 1989.
- Beyfuss, J. – Fröhlich, H.P.: *Ein Globus voller Chancen. Die Weltwirtschaft in den achtziger Jahren*, Deutsche Instituts-Verlagen, Köln, 1989.
- Botos K.: A reform második évtizede: külgazdasági hatások, belső reagálások, *Külgazdaság*, 1989/6.
- Brand, D.: Wirtschaftsreformen in Osteuropa. – Gibt es Lehren aus Schwellenländern?, *Info-Schnelldienst*, 1990/7.
- Capital-Prognose Dritte Welt: Entwicklungswege zum Schwellenland. Vier Aufsteiger. Indien. Chile. Indonesien. Tunesien, *Capital*, 1989/4.
- Cleveland, H. – Bloomfield, L.: *Rethinking international cooperation*, University of Minnesota, Minneapolis, 1989.

- Cohen, B.: The political economy of international trade, *International Organization*, 1990/2.
- Czombos R.: Elbagatellizált veszélyek, *Figyelő*, 1990/30.
- Csaba L.: Magyarország és a KGST reformja, *Külgazdaság*, 1988/4.
- Csaba L.: Külkereskedelem, gazdaságpolitika és reform, *Külgazdaság*, 1989/6.
- Csaba L.: Kelet-Európából Közép-Európába, *Valóság*, 1990/11.
- Die neuen Wachstumszentern Asiens. Die beeindruckendste Erfolgsstory der modernen Wirtschaftsgeschichte. Die „kleinen Tiger“ lehren die „alten Hasen“ das Fürchten..., *Entwicklung und Zusammenarbeit*, 1990/1.
- Ernst, D. – O'Connor, D.: Technology and global competition: the challenge ahead for newly industrializing economies, *Nord-Süd Aktuell*, 1989/3.
- Evans, D.: *Alternative perspectives on trade and development*, IDS, Brighton, 1988.
- Facsády J.: Távolodás a kifelé forduló gazdaságfejlesztéstől 1973 és 1978 között Magyarországon, *Külgazdaság*, 1988/6.
- Filippo, A. di: Prebisch's ideas on the world economy, *CEPAL Review*, 1988/34.
- Gács J.: Changes in the structure of production and foreign trade of the Hungarian industry in the period of restrictions (1978–1986), *Acta Oeconomica*, 1989/1–2.
- Gács J.: Egy importliberalizálási javaslat és környezete, *Külgazdaság*, 1989/9.
- Gál P.: Három a piac. (Magyarország – KGST.), *Figyelő*, 1989/32.
- Gegesy F.: Az exportorientált fejlesztéspolitika eredményei Magyarországon, *Közgazdasági Szemle*, 1989/3.
- Giers, H. (ed.): *Free trade in the world economy. Toward an opening of markets*, Mohr, Tübingen, 1987.
- Györfy K.: Magyar felkészülési lehetőségek 1992-re, *Világgazdaság*, 1989/95.
- Integration programme of the European Community and chances for its realization*, Trends in World Economy No. 65, Hungarian Scientific Council for World Economy, Budapest, 1990.
- Járai Zs.: Értékpapírkereskedelem és a tőzsde Magyarországon, *Közgazdasági Szemle*, 1989/36.
- Kádár B. (szerk.): *Magyar külgazdasági stratégia a nyolcvanas években*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
- Kádár B.: Elgondolások a magyar modernizáció cél- és erőátcsoportosuláson alapuló külgazdasági stratégiájáról, *Gazdaság*, 1989/1.
- Kádár B.: Külgazdaságorientált növekedés és viszonylati súlyképzés Magyarországon, *Külpolitika*, 1989/3.
- Kardos P. – Vértes A.: Körforgás. Az 1987–89-es időszak gazdaságpolitikájának elemzése, *Külgazdaság*, 1990/5.
- A Kék Szalag Bizottság programjavaslata az új kormány számára, *Figyelő*, 1990/50.
- Kelly, M. – Kirmani, N. – et al.: *Issues and developments in international trade policy*, IMF, Washington D.C., 1988.
- Kiefer M.: A külgazdasági illeszkedés és a főbb fejlesztési koncepciók, *Közgazdasági Szemle*, 1987/3.
- Klein, I.: East and South East Asian newly industrializing countries in the world economy, *Economic Quarterly*, 1990/2.
- Kornai J.: *Indulatos röpírat a gazdasági átmenet ügyében*, HVG Kiadó, 1989.

- Kozma F.: Az „európai belpiac” és a magyar gazdaságpolitika, *Társadalmi Szemle*, 1989/4.
- Kozma F.: Adósság, törlesztés, gazdaságpolitika, *Statisztikai Szemle*, 1989/5.
- Kozma F.: A külgazdasági kapcsolatrendszer gazdaságosságáról, *Külgazdaság*, 1990/5.
- Köves A.: Új helyzet KGST-kereskedelmünkben: mi a teendő?, *Külgazdaság*, 1988/5.
- Köves A.: A világgazdasági nyitás és a KGST-kapcsolataink megújítása, *Közgazdasági Szemle*, 1989/6.
- Köves A.: A megújuló magyar KGST-politika néhány kérdése, *Külgazdaság*, 1989/7.
- Külkereskedelem és gazdasági fejlődés. Válogatott tanulmányok* (Válogatta: Salgó I. – Szegvári I.), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
- Láng L. – Szilassy A. – Tóthné Nagy M.: Vonzások és választások – Magyarország és a nemzetközi rendszer perifériája, *Külpolitika*, 1989/3.
- Lányi K.: Veszélyes-e dollárban kereskedni a Szovjetunióval?, *Külgazdaság*, 1990/6–7.
- Losoncz M.: Magyar exportteljesítmények az NSZK piacán, *Gazdaság*, 1988/3.
- Losoncz M.: Stratégiai tervezés a Koreai Köztársaságban, *Tervgazdasági Fórum*, 1990/1.
- Losoncz M.: Technológiaiimport Magyarországon a nyolcvanas években, *Közgazdasági Szemle*, 1990/12.
- A magyar gazdaság 1990. I. félévében*, Gazdaságkutató Intézet, Budapest, 1990. augusztus 15.
- Marrese, M.: A sikertelen reformok és a magyar külkereskedelem, *Külgazdaság*, 1989/4.
- Melega T.: Hogyan tovább? Gondolatok az Európai Közösséghez fűződő kapcsolatainkról, *Külpolitika*, 1989/3.
- Németh B.: A külkereskedelem 1989. évi eredményei és 1990. évi feladatai, *Kereskedelmi Szemle*, 1990/4.
- NIEs of Asia, *Development and Cooperation*, 1990/2.
- Oblath G.: A magyar-szovjet dollárkereskedelem megválaszolatlan kérdései, *Külgazdaság*, 1990/8.
- Ostry, S.: *Interdependence. Vulnerability and opportunity*, Per Jacobsson Lecture, Washington D.C., 1987.
- Az V. Ipar- és Vállalatgazdasági Tudományos Konferencia anyagai (1990. IX. 12–14.), *Ipargazdasági Szemle*, 1990 (megjelenés alatt).
- Paál B. – Simon A.: *Nyitott gazdaság makroökonómiaja*, Aula, 1990.
- Pásztori V.: A Marshall-terv és az Európai Fizetési Unió, *Külgazdaság*, 1990/11.
- Perroux, F.: *Nemzeti függetlenség és kölcsönös gazdasági függőség*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.
- Pető I. – Szakács S.: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.
- Preusse, H.G.: *Inter- and intra-industrial division of labour and the gains from trade*, Rüegger Verlag, Grösch, 1986.
- Protectionism and structural adjustment. In: *Problems of protectionism and structural adjustment*, vol. 2. UNCTAD, Geneva, 1986.
- Samuelson, P.A. – Nordhaus, W.D.: *Közgazdaságtan III.*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988.

- Schrenk M.: Merre tart a KGST?, *Világgazdaság*, 1990. november 2.
- Sievert, O.: *Aussenwirtschaftliche Zwänge der Wirtschaftspolitik*, Institut für Weltwirtschaft, Kiel, 1988.
- Simai, M.: Converging and contrasting interests and values in the international system: towards a new multilateralism. In: Dobozi, I. (ed.): *End-century changes in development paradigm and strategies*, Institute for World Economics of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1989.
- Södersten, B.: *A külgazdaság hatásmechanizmusa*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.
- Suba-Varga, J.: *Foreign trade constraint in the socialist economy. The case of Hungary*, Institute of Economics, Budapest, 1987.
- Südy Z.: Az ázsiai újonnan iparosodottak, az újabb fejlődési hullám országai és Magyarország, *Külpolitika*, 1989/3.
- Szegvári I.: „A jó dollár és a rossz KGST”, *Figyelő*, 1989/31.
- Szegvári I.: A befejezhetetlen múlt, *Heti Világgazdaság*, 1990/3.
- Tietz, K.: Neue Industrieländer Ostasiens in der kapitalistische Weltwirtschaft, *IPW-Berichte*, 1989/9.
- Török Á.: *Komparatív előnyök. Nemzetközi példák, hazai tapasztalatok*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.
- Trade relations among countries having different economic and social systems and all trade flows resulting therefrom. Trends and policies in trade and economic co-operation among countries having different economic and social systems*, UNCTAD, Geneva, 1990.
- Vajda L.: Igazodj – de merre? Agrárexport, *Figyelő*, 1990/19.
- Wallerstein, I.: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*, Gondolat, 1973.
- Weiller, J.: *Economie internationale hier et aujourd'hui*, Presses Universitaires de Grenoble, 1989.
- Yamaguchi, A.: Asian NIEs: Development of exchange rates and trade, *Tokyo Financial Review*, 1989/11.
- Yu, S.: A new perspective for the role of NIEs in technology cooperation in the Asia-Pacific region, *The Korean Journal of International Studies*, 1989/4.

Kutatási információk*

Az alábbiakban válogatást adunk olyan jelenleg is folyó kutatásokból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak.

- „Az adósságszolgálattal összefüggő erőforrás-kiáramlás közvetlen nemzetközi tapasztalatai”, KOPINT, témavezető: Oblath Gábor.
- „A dollárelszámolásra való áttérés hatásai a KGST országokra”, KOPINT, témavezető: Munkácsy Gyula.
- „Effektív vámvédelem Magyarországon és külföldön”, KOPINT, témavezető: Herczeg Imre.
- „Egyes fejlett országok gazdasági és gazdaságpolitikai útkeresése”, BKTE Világgazdasági Tanszéke, témafelelős: Gyenge Zoltán.
- „Az Európai Közösség integrációs tendenciái és Magyarország kapcsolódása az Európai Közösséghez”, MTA Világgazdasági Kutatóintézete, témafelelős: Rácz Margit.
- „Az Európai Közösség és Magyarország”, KOPINT, témavezető: Havasi Éva.
- „Az Európai Közösség mechanizmusai az 1992-es egységes belső piac tükrében. A politikai és pénzügyi unió”, BKTE Világgazdasági Tanszéke, témafelelős: Garai Katalin.
- „A fejlődő országok gazdasági fejlődése – tanulságok Magyarország számára”, MTA Világgazdasági Kutatóintézete, témafelelős: Kiss Judit.
- „Gazdasági kapcsolatok a távol-keleti országokkal”, MTA Világgazdasági Kutatóintézete, témafelelős: Hernádi András.
- „A hazai importliberalizáció hatásai”, KOPINT, témavezető: Gács János.
- „Kelet-közép-európai gazdasági rendszerátalakulás”, MTA Világgazdasági Kutatóintézete, témafelelős: Mizsei Kálmán.
- „A kifelé forduló gazdaságfejlesztési stratégiára történő áttérés feltételei Magyarországon”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Facsády Júlia.
- „A kis, nyitott gazdaság makroökonómiai elmélete, árfolyamelméletek, input-output, makroökonómiai modellezés”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Halpern László.
- „Magyar agrárproblémák és az agrárexport”, KOPINT, témavezető: Lányi Kamilla.

*Az itt közölt listában a következő rövidítéseket használtuk: BKTE = Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem; KOPINT = Piackutató és Konjunktúra-Informatikai Intézet, MTA = Magyar Tudományos Akadémia.

- „A magyar gazdaság világpiaci versenyképessége, a külgazdasági szabályozás stratégiája, import liberalizálás”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Nagy András.
- „Magyarország és a távol-keleti országok közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztésének lehetőségei és korlátai”, Gazdaságpolitikai és Tervezési Intézet, témafelelős: Tóth Barna.
- „Magyar-szovjet együttműködés”, MTA Világgazdasági Kutatóintézete, témafelelős: Mizsei Kálmán.
- „A működőtőke-bevonás feltételeinek nemzetközi összehasonlítása”, KOPINT, téma-vezető: Pásztori Veronika.
- „A német egység hatása Magyarországra”, Gazdaságpolitikai és Tervezési Intézet, témafelelős: Losonczi Miklós.
- „A nemzetközi munkamegosztás fejlesztésének lehetőségei; modell a bilaterális kapcsolatok rendszerének leírására”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Gelei Anna.
- „Regionális gazdasági együttműködés”, MTA Világgazdasági Kutatóintézete, témafelelős: Mizsei Kálmán.
- „Regionális tanulmányok a világgazdaságban”, BKTE Világgazdasági Tanszéke, téma-vezető: Palánkai Tibor.
- „A szabadkereskedelem, a protekcionizmus, az export-import kereskedelem elméleti kérdései”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Subáné Varga Judit.
- „A tőke, mint gazdasági hatótényező komparatív elemzése, komparativitáselmélet; a volt KGST-országok kereskedelmének elemzése”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Bakos Gábor.
- „Vállalatok nemzetközi üzletpolitikája és külgazdasági orientációja, valamint a kül-gazdaság és a politika összehasonlítása”, BKTE Világgazdasági Tanszéke, témafelelős: Gál Péter.
- „Válságmenedzselés és modernizáció a latin-amerikai országokban”, BKTE Világgazdasági Tanszéke, témafelelős: Kollár Zoltán.
- „A világgazdaság és a magyar gazdaság helyzete és kilátásai”, KOPINT, téma-vezető: Oblath Gábor.

Jegyzetek

Kiadja: a Magyar Tudományos Akadémia

A kiadásért felel: Kosáry Domokos az MTA elnöke

A szerkesztésért felelős személy: Tamási Péter

Budapest, 1990. december

HU ISSN 0864-8174

Ára: 150,- Ft

INFO-Társadalomtudomány

1. szám: Válaszúton a magyar társadalom
2. szám: Népbetegségeink? – A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához
3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői
4. szám: Egy mítosz és következményei – Az ún. „nem termelő” szféráról
5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk
6. szám: Reformgazdaság?
7. szám: A szocializmus sorsfordulói
8. szám: Az új alkotmány elé
9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?
10. szám: Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára
11. szám: Magyarország és a szociálpolitika
12. szám: A hatalomról
13. szám: Településeink, válságos régióink és az önkormányzatok
14. szám: Az átmenet időszaka Közép- és Kelet-Európában